

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

ÅRBOG 1987

Herregården Fuirendal.

ÅRBOG FOR
HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

1987

ÅRBOG FOR HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

BIND 74

Udgivet af
HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

1987

Bestyrelsen:

Gårdejer Helge Christiansen, Glenhøjgård, Bildsø.
Skolebestyrer Mogens Haar, Kastanievej 10, Korsør.
Viceinspektør R. Henneke, Kristinelundsvej 39, Slagelse, kasserer.
Gårdejer Carl Jensen, Hanehøjgård, Sneslev, Ringsted.
Landsretssagfører Carl Jonsén, Tinggaade 1, Ringsted.
Bibliotekar Villy Bundgaard Knudsen, Poppelvej 6a, Haslev.
Fhv. borgmester Johs. Lyshjelm, Stignæs, Skælskør, formand.
Viceinspektør Erik Nielsen, Dyrehavevej 24, Skælskør, næstformand.
Lærer Ole G. Nielsen, Lundforlundvej 8, Slagelse.
Erling Petersen, Fredensvej 8, Fuglebjerg.
Museumsinspektør Helge Torm, Vedelsgade 1, Sorø.

Revisorer:

Revisor Lars Hansen, Flakkebjerg, og
overlærer Bent Heegaard Petersen, Sørbymagle.

Årbogens redaktion:

Villy Bundgaard Knudsen, Ole G. Nielsen og Erling Petersen med sidstnævnte som ansvarshavende redaktør. Bidrag til næste årbog må være redaktøren i hænde senest 31. marts 1988, men helst i god tid inden. I tilfælde af rigeligt stof udskydes desidst indkomne manuskripter til det følgende år.

Foreningens ekspedition:

Kristinelundsvej 39, Slagelse. Tlf. 03 52 27 38. Postgiro 3 00 82 90.

Indhold

Historisk Samfund for Sorø Amt 1962-1987	7
<i>Af Ole G. Nielsen, Lundforlund</i>	
Historisk Samfund og museumssagen i Sorø Amt for 75 år siden	11
<i>Af Helge Torn, Sorø</i>	
Vetterslev præstegårds historie II	17
<i>Af Jørn Jørgensen, Vetterslev</i>	
En bondeslægt fra Øster Flakkebjerg herred	42
<i>Af Erling Petersen, Fuglebjerg</i>	
Morten Quistgaard og landboreformerne	60
<i>Af Ole G. Nielsen, Lundforlund</i>	
Træk af Stenmagle sogns historie	72
<i>Af Holger Jørgensen, Stenmagle</i>	
Skælskøregnens små elektricitetsværker	100
<i>Af Villy Pedersen, Skælskør</i>	
Nye bøger	118
<i>Af Ole G. Nielsen, Lundforlund</i>	
Historisk samfund for Sorø amt	120
Ved formanden	
Driftsregnskab fra 1/10 1985 til 30/9 1986	121
Ved kassereren	
Nye medlemmer pr. 1/5 1987	122
Sognerepræsentanter	123
Ældre bøger	124
Love for Historisk Samfund for Sorø Amt	125
Lokalhistoriske arkiver i det gamle Sorø amt	126

Historisk Samfund for Sorø Amt 1962-1987

Af Ole G. Nielsen

Historisk Samfund for Sorø Amt blev dannet ved et møde i Sorø den 12. oktober 1911, og den første generalforsamling blev afholdt i Ringsted den 1. september 1912.

I Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1962, s. 7-25, findes J. Heltofts beretning om Samfundets første 50 år.

Men hvorfra regnes tiden, når Historisk Samfunds alder skal bestemmes? - I bestyrelsen har man nu besluttet sig for den første generalforsamling, mens man fejrede 50 års jubilæet efter det stiftende møde - altså 12. oktober 1961.

I 1987 er emnet på forårsmødet »De gudelige vækkelser i Sydvestsjælland« og ejendommeligt nok var dette emne også på programmet ved vintermødet for 25 år siden, den 16. januar 1962 på Kirkeskovsskolen i Rude.

Historisk Samfund bygger på traditionerne. Samfundet udgiver hvert år sin årbog, holder et forårsmøde og indbyder til to udflugter, og når lejlighed bydes, så indbyder man til et ekstra arrangement, som her i jubilæumsåret, hvor man tager forskud på festlighederne i anledning af Stavnsbåndsløsningen og besøger herregården Gjerdrup, hvis ejer fra 1760 til 1798 - justitsråd Qvistgaard - var medlem af Den store Landbokommission. Siden 1977 har generalforsamlingen været afviklet i forbindelse med forårsmødet. Indtil da sluttede man altid efteråret med spisning og generalforsamling.

I de sidste 25 år har Historisk Samfund kun haft to formænd. Lektor L. Balslev, Sorø, var formand for Samfundet fra 1959 til 1964, da han blev afløst af den nuværende formand, daværende skoleleder, senere borgmester Johs. Lyshjelm, Skælskør. Lektor L. Balslev var medlem af bestyrelsen fra 1955 til 1983, han var med i redaktionen af årbogen og tilrettelagde mange af Samfundets ture.

Johs. Lyshjelm indvalgte i bestyrelsen i 1963, og foruden sin samlende og koordinerende indsats i Historisk Samfunds arbejde, skal der fremhæves en stor opgave, som Samfundet løste, nemlig Halkevad Mindelund.

Halkevad Mindelund, der var oprettet i 1881 til minde om Frederik den Syvende og især Grundloven af 1849, som han underskrev, var i et slemt forfald.

Lunden bestod af 3 parceller, den ene tilhørte Sorø amts 3. valgkreds - Skæl-

skørkredsen, mens de to andre var i privat eje. Fælles for de tre dele var manglende vedligeholdelse. På bestyrelsesmødet den 19. juni 1967 rejste Johs. Lyshjelm sagen. Han ønskede Mindelunden bragt i sømmelig stand og at den blev holdt vedlige.

I 1969 var man nået så langt, at der kunne oprettes en selvejende institution, men arbejdet med istandsættelsen gik i stå, da Hashøj kommune dengang ikke ville medvirke til den senere vedligeholdelse.

I 1971 fik læge K. E. Christensen udvirket, at Mindelunden fik en testamentarisk gave på 65.000 kr., der indgik i et legat, hvis afkast skulle bruges til Mindelundens vedligeholdelse. Året efter kom der gang i arbejdet, da skovfoged Benny Tambo begyndte en udtynding af træerne. Senere blev mindestenene rettet op og deres omgivelser bragt i orden, der kom to nye broer samt nogle bænke.

I 1982 blev der ved indgangen til Mindelunden sat en stor sten - skænket af borgmester Frede Petersen, Hashøj kommune, og denne sten bærer teksten »Halkevad Mindelund oprettet 1881«.

Da Mindelunden var bragt i sømmelig stand og der var ordnede forhold for den fremtidige vedligeholdelse, henvendte Johs. Lyshjelm sig igen til Hashøj kommune, som havde bidraget til arbejdets gennemførelse, for at få kommunen til at overtage Halkevad Mindelund.

Den 6. november 1985 modtog Historisk Samfund for Sorø amt og Hashøj kommune et diplom for forbilledlig gennemført restaurering og istandsættelse af Halkevad Mindelund fra Foreningen til Bevaring af gamle Bygninger og Mindesmærker i Slagelse og omegn.

Ved denne sammenkomst overdrog formanden for Historisk Samfund for Sorø Amt - borgmester Johs. Lyshjelm - Halkevad Mindelund til Hashøj kommune ved borgmester Frede Pedersen, som lovede at passe godt på Mindelunden.

Bevaringsopgaven blev løst takket være Johs. Lyshjelms forståelse for Mindelunden, og han blev bistået af læge K. E. Christensen og viceskoleinspektør R. Henneke, der udgjorde bestyrelsen for den selvejende institution »Halkevad Mindelund«.

I 1976 havde Samfundet undtagelsesvis en livlig generalforsamling. Årsagen var et forslag fra stadsbibliotekar Jørgen Kanding, Slagelse, om sammenslutning af de to historiske samfund henholdsvis i Holbæk amt og Sorø amt, da en større medlemskreds kunne klare større opgaver, specielt med hensyn til årbogen.

Formanden - borgmester Lyshjelm - kunne oplyse, at spørgsmålet havde været drøftet i bestyrelsen og på generalforsamlingen den 13. september 1970, og dengang var der ikke stemning for sammenlægning. Endvidere kunne formanden oplyse, at Historisk Samfund i Holbæk Amt slet ikke var interesseret i en sammenlægning.

Flere medlemmer ytrede sig til fordel for det bestående, mens en enkelt støtte forslagsstilleren, som sluttede debatten med at sige, at han trøstede sig med, at tiden nok ville give ham ret.

Historisk Samfunds bestyrelse 1987. Fra venstre: Erik Nielsen, Mogens Haar, Helge Christiansen, Carl Jonsén, Erling Petersen, Helge Torm, Ole G. Nielsen og Johs. Lyshjelm, der er formand.

Tiden har vist, at årbogen sagtens kan fyldes med gode artikler af et bredt historisk indhold, som dækker det gamle Sorø amt. Mødeaktiviteten med et forårsmøde og generalforsamling trækker normalt omkring 100 medlemmer - når emnet på foredraget er godt. Heldagsturen i maj og halvdagsturen i september har også et stabilt fremmøde. Tiden har vist, at det gamle Sorø amt er et stort geografisk område at arbejde med lokalhistorisk, og derfor viste tiden os, at det var en klog beslutning man traf i 1970 og holdt fast ved i 1976.

Bestyrelsen for Historisk Samfund for Sorø Amt har aldrig været præget af de store, dramatiske fornyelser eller gennemtræk. Den nuværende bestyrelse er en blanding af erfaring og fornyelse, og den består af:

Viceskoleinspektør R. Henneke, der valgtes til bestyrelsen på generalforsamlingen den 22. august 1954. Han har i mange år været Samfundets kasserer og sekretær.

Årbogens redaktør, overlærer Erling Petersen, valgtes den 23. august 1959 og landsretssagfører Carl Jonsén den 4. september 1960. Den nuværende formand - Johs. Lyshjelm - har også været med siden 25. august 1963.

Den 7. september 1974 kom gårdejer Carl Jensen i bestyrelsen og 12. september 1976 fulgte viceskoleinspektør Erik Nielsen, der nu er Samfundets næstformand.

Ved generalforsamlingen den 30. april 1981 blev skolebestyrer Mogens Haar og museumsinspektør Helge Torm valgt ind i bestyrelsen og året efter - den 28.

april 1982 - fulgte Ole G. Nielsen. 27. april 1983 valgtes overbibliotekar Ellen Marie Lebahn og 2. maj kom bibliotekar Villy Bundgaard Knudsen i bestyrelsen.

Ved generalforsamlingen i jubilæumsåret, den 28. april 1987 afløste gårdejer Helge Christiansen fru E. M. Lebahn.

Historisk Samfund for Sorø Amt er 75 år, men livskraftig. Medlemstallet er nogenlunde stabilt, og interessen for Samfundets aktiviteter er konstant.

I de 25 år, som vi ser tilbage på, har man været vidne til og aktiv for oprettelsen af lokalhistoriske arkiver, og Historisk Samfund ser sig som et supplement til det lokalhistoriske arbejde indenfor kommune- og sognegrænserne.

Formændene for Historisk Samfund for Sorø Amt:

1911-1932 forstander F. L. la Cour, Hindholm.

1932-1955 amtmænd, kammerherre Vilhelm Topsøe, Sorø.

1955-1956 godsejer Erik lensgreve Holstein-Holsteinborg.

1956-1957 lektor, dr. phil. P. Helms, Sorø.

1957-1959 skoleinspektør J. Heltøft, Haslev.

1959-1964 lektor L. Balslev, Sorø.

1964- borgmester J. Lyshjelm, Skælskør.

Historisk Samfund og museumssagen i Sorø amt for 75 år siden¹⁾

Af Helge Torm

»Det glæder mig at høre, at Haanden nu for Alvor skal lægges paa Musæums-ploven og jeg ønsker Dem Lykke og Held med Arbejdet. Jeg kunde i den Forbindelse tænke mig Oprettelsen af »Historisk Samfund for Sorø Amt«, udgaet paa Initiativ fra Ringsted?»

Således skrev fra Holbæk H. L. Truelsen den 21. september 1909 til faktor H. Christensen i Ringsted²⁾.

Intet af det, som Truelsen forestillede sig i brevet, blev nu til noget, i al fald ikke på den måde og i den rækkefølge, som han troede.

»Historisk Samfund for Sorø Amt« blev oprettet før museet, for at være præcis: fem år før, og ikke på initiativ fra Ringsted, men fra Hindholm Højskole. Og museet blev ikke placeret i Ringsted, men i Sorø.

Initiativtageren par excellence var - som man vil vide - bemeldte højskoles daværende forstander, Lars Frederik Dornonville de la Cour, som mødtes med 16 andre historisk interesserede personligheder fra Sorø amt den 12. oktober 1911 i Højskolehjemmet i Vedelsgade i Sorø, hvor man skulle tage stilling til tanken om at danne et historisk samfund for Sorø amt. Netop denne del af Sjælland var »den mærkeligste«, anførte la Cour i sin begrundelse for forslaget³⁾.

Samfundet blev faktisk dannet ved denne lejlighed. Det fastslog de tilstedeværende selv, idet de ikke alene vedtog love for foreningen, men også valgte »en foreløbig bestyrelse, det ledende udvalg eller forretningsudvalg på 5 medlemmer«, nemlig la Cour, der blev formand, adj. Götzsche fra Herlufsholm (sekretær og kasserer), red. J. V. Christensen, Ringsted, dr. H. Ussing, Sorø, og gdr. J. Andersen, Neble.

I de 2½ time, som drøftelserne varede, blev museumssagen tilsyneladende kun berørt een gang. Det skete allerede i det første indlæg, efter at ordet var blevet givet frit, og meget betegnende var det graver N. P. Larsen, Sorø, som rejste spørgsmålet.

Så tidligt som 1908 havde graver Larsen arrangeret en historisk udstilling i Sorø med det formål, at der skulle etableres et historisk museum i Sorø⁴⁾. Men endnu i 1911 havde Sorø amt ikke fået noget museum.

Lars Frederik Dornonville de la Cour (1869-1951). Stifter af »Historisk Samfund for Sorø Amt« i 1911 og af »Sorø Amts historiske Museum« i 1916. Portrættet er fra 1909, da la Cour blev forstander for Hindholm Højskole. (Foto i Det kgl. Biblioteks billedsamling).

Larsens anliggende nu var, om Historisk Samfund, som jo dårlig nok var stiftet(!), »ville være med til at iværksætte en plan om . . . et museum for amtet«.

Spørgsmålet blev åbenbart ikke taget op af andre, velsagtens fordi man ikke fandt det belejligt at diskutere det.

H.S.f.S.A. fik en ganske god start. Den første årbog blev udgivet i 500 eksemplarer i juni 1912, på hvilket tidspunkt der var 325 medlemmer.

Så vidt vi kan se, beskæftigede samfundet sig ikke med emner af museums-mæssig karakter igen førend ved generalforsamlingen i Slagelse den 16. oktober 1913, hvor pastor Severinsen, Bringstrup, opfordrede til indsamling af »historiske ting, bl.a. billeder og fotografier«, støttet af J. V. Christensen og Ussing⁵⁾.

Det er interessant at se, at der var kræfter, der ønskede at tildele H.S.f.S.A. en museums lignende rolle. I den givne situation, hvor behovet for et museum eller arkiv i amtet fortsat var udækket, var forslaget absolut relevant, men det vandt ikke genklang i forsamlingen.

Blev museumssagen i disse år ikke taget alvorligt nok i Ringsted, så blev den det snart i Sorø, amtets »hovedstad«. I denne by udfoldede der sig et særligt kulturelt liv i tilknytning til den traditionsrige uddannelsesinstitution Sorø Akademi. Den virkede som en magnet, der drog dygtige og begavede folk til sig.

De to menige medlemmer af bestyrelsen for H.S.f.S.A., H. Ussing og N. P. Larsen var kommet i Akademiets tjeneste i hhv. 1905 og 1906, og i 1914 flyttede

formanden la Cour fra Hindholm til Sorø - uden at have arbejde på hånden, men vel i håb om at blive ansat ved Akademiet, (hvad han blev pr. 1. april 1916).

La Cour var nu primus motor i bestræbelserne på at få et museum op at stå i Sorø. Til den ende indkaldte han 17 andre kendte borgere fra byen til et møde i sit hjem i Vedelsgade den 22. september 1915. Her var der positiv stemning for museumsplanerne. Det blev besluttet at danne en museumsforening for Sorø amt, som skulle ledes af en (foreløbig) bestyrelse på 5 personer: la Cour (formand), Ussing, tandlæge Ziegler Andersen, red. Timmermann og N. P. Larsen.

Ud af de fem bestyrelsesmedlemmer var de to altså gengangere fra bestyrelsen for H.S.f.S.A. Jo vist, det var Tordenskjolds soldater, der stod bag alt historisk arbejde i Sorø amt.

Dette forhold var ikke uden betydning, da man kort tid efter skulle tage stilling til relationerne mellem det historiske samfund og museumsforeningen.

I museumsforeningens arkiv findes en ufærdig kladde til et brev fra la Cour som formand for denne forening til H.S.f.S.A. La Cour fremhæver deri savnet af et lokalt museum »til belysning af beboernes livsvilkår indenfor amtet eller den nærmeste omegns grænser i rundne tider«, og derfor kunne der være anledning til »at tage en ny side af vor virksomhed op«. Hvad la Cour egentlig mente dermed - hvilken indsats, H.S.f.S.A. skulle yde i museumssagen -, fremgår ikke af dette udkast, der som nævnt er ufuldstændigt.

Der kan imidlertid ikke være tvivl om, at brevudkastet skal ses på baggrund af en beslutning i foreningens bestyrelse den 12. oktober 1915 om at henvende sig til de tre medlemmer af bestyrelsen for H.S.f.S.A., som ikke var medlemmer af foreningens bestyrelse, nemlig Jens Andersen, J. V. Christensen og Götzsche, med anmodning om at skrive under på et opråb til fordel for museets oprettelse⁶). En sådan opbakning ville være af moralsk værdi, har foreningsbestyrelsen skønnet.

Det ønskede opråb med H.S.f.S.A. som medunderskriver blev ikke til virkelighed, i al fald ikke i første omgang. Noget tyder på, at henvendelsen til samfundet blev opgivet, så da museumsforeningen udsendte et opråb (dat. oktober 1915) den 16. november 1915, skete det helt på egne vegne.

Også på et andet område, det juridiske, blev der i disse måneder diskuteret et samvirke imellem de to beslægtede bevægelser.

Til det første møde i museumsforeningens bestyrelse, afholdt den 27. september 1915, fremlagde formanden et udkast til forslag til love for foreningen. Vedr. bestyrelsens sammensætning foreslog han blot, at »foreningen ledes af en bestyrelse på 5 medlemmer, alle bosiddende i amtet«. Forslaget, der bekræftede situationen, som den var, blev dog ændret, idet det blev vedtaget - vi ved desværre ikke på opfordring af hvem - at stipulere, at de to af bestyrelsesmedlemmerne skulle vælges af H.S.f.S.A. og de øvrige tre på museumsforeningens generalforsamling⁷).

I dette spørgsmål blev der modsat tilfældet med opråbet taget kontakt til bestyrelsen for H.S.f.S.A. på den måde, at la Cour den 14. oktober 1915 sendte et brev til den med opfordring til at medvirke til opfyldelse af den pågældende paragraf i

museumsforeningens love, og vi kender endog også svarene fra to af de tre medlemmer, som ikke indtog en dobbeltstilling.

Samfundets sekretær, Götzsche, svarede bekræftende, og det samme gjorde J. V. Christensen, der dog ankede over, at sagen ikke var blevet behandlet ved et fællesmøde mellem de to bestyrelser. Jens Andersens reaktion kendes ikke⁸⁾).

Selv om de foreliggende love for museumsforeningen var af foreløbig karakter, ligesom bestyrelsen var det, forhastede den sig ikke med at gøre dem mere permanente. Den første, stiftende generalforsamling, som skulle »legalisere« forholdene, fandt først sted i november 1916, da det historiske museum i Sorø iøvrigt allerede var en kendsgerning.

Efter den første formelle kontakt imellem H.S.f.S.A. og museumsforeningen i oktober 1915, skulle der gå over et halvt år, før den blev genoptaget.

I maj 1916, da åbningsdatoen for museet var blevet fastsat endegyldigt til den 25. juni samme år, formulerede foreningens bestyrelse et nyt opråb, hvor H.S.f.S.A. skulle nævnes som anbefaler af museumsforeningen og dens arbejde.

Uvist af hvilken grund publiceredes opråbet post festum, gengivet i lokalpressen den 25. og 26. juli. Her fik museumssagen for første gang udadtil det blå stempel af Historisk Samfund for Sorø Amt, som underskrev sig ved sine tre bestyrelsesmedlemmer, der ikke tillige var i bestyrelsen for museumsforeningen, og både under la Cours og Ussings navne blev deres tilhørsforhold til H.S.f.S.A. udtrykkeligt nævnt.

Det er vanskeligt at afgøre, præcist hvor meget dette opråb betød for museumsforeningen, men det har sikkert medført en pæn tilgang af nye medlemmer.

Men tilbage stod fortsat at få foreningen stiftet på behørig vis og få vedtaget et sæt love for den.

Den foreløbige bestyrelse samledes da den 26. oktober 1916 for at forberede den stiftende generalforsamling. Med hensyn til love fremlagde formanden forslaget fra den 27. september året før, og efter en fornyet revision af det ændredes paragraffen ang. bestyrelsens sammensætning på kun ét punkt, idet antallet af medlemmer øgedes fra 5 til 7. H.S.f.S.A. skulle altså stadig kunne vælge 2 repræsentanter.

På generalforsamlingen, som blev afviklet den 5. november 1916 i Sorø, blev tanken om den tætte, formelle tilknytning til H.S.f.S.A. imidlertid opgivet. Alle 7 medlemmer skulle vælges på museumsforeningens egen generalforsamling⁹⁾.

Vi kan kun gisne om årsagen til holdningsændringen, men mon ikke et flertal har anset det for ganske overflødigt at kæde museumsforeningen og det historiske samfund sammen på den måde, når samfundet de facto - igennem la Cour og Ussing - ikke bare havde sæde i museumsforeningens bestyrelse, men også var i spidsen for den, og der var god grund til at mene, at sådan ville det fortsætte mange år endnu?

Der har heller ikke siden hen - mig bekendt - været gjort noget forsøg på at

OPRAAB.

Den 25. Juni aabnedes — paa Sorø Torv — Sorø Amts historiske Musæum, og dermed er dette Amt traadt i de andre Landsdeles Fodspor. Længe har det været, inden man kom saa vidt, men Begyndelsen er nu gjort, og forhaabentlig vil Samlingen udvikle sig, saa at den efterhaanden kan blive et virkeligt Hjemsted for Opbevaring af alt, hvad der kan bidrage til at tegne Fortidens Liv i By og paa Land indenfor vort Amts Grænser. Det er Tanken at danne dels en kulturhistorisk, dels en personhistorisk Afdeling, den sidste knyttende sig til fremragende Personer, hvis Hjem har været i Sorø Amt. Ved Offervillighed fra mange Sider er det lykkedes at sikre sig en fuldstændig Bondestue fra Midtsjælland med alt det Bohave og hele det Hustel, som fandtes i en saadan for 100 Aar siden; fra forskellige er der ydet Gaver af den ene eller anden Art, og det er at haabe, at de kommende Tider vil bringe Amtsmuseet mangt et Bidrag, saa det stadig kan gaa fremad og udvide sine Rammer.

Men en absolut Nødvendighed er det, at der skaffes Midler til Veje; derfor har man grundet Musæumsforeningen for Sorø Amt, der skal danne den økonomiske Basis for Amtsmuseet, og vi tillader os nu — idet vi regner med Tilslutning fra hele Amtet — at henvende os til Dem med en indtrængende Anmodning om at slutte Dem til vor Kreds. Det aarlige Medlemsbidrag er 2 Kr. (eller mere) og giver fri Adgang til Musæet Aaret igennem for den, paa hvis Navn Medlemskortet lyder, og vedkommendes Hustru (Mand). Indmeldelse paa nedenstaaende Blanket bedes snarest mulig sendt til Formanden, Akademifuldmægtig, cand. mag. L. F. la Cour, Vedelsgade 7, Sorø.

L. F. la Cour,
Akademifuldm., cand. mag.,
Fmd. for Hist. Samf. f. Sorø Amt.
Bestyrelsens Formand.

Niels P. Larsen,
Graver v. Sorø Kirke.

N. Timmermann,
Redaktør.

Henrik Ussing,
Adjunkt, dr. phil.

Medl. af Best. f. Hist. Samf. f. Sorø Amt.

Axel Ziegler-Andersen,
Tandlæge, cand. phil.

Ovenstaaende Opraab tiltrædes:

I Bestyrelsen for Historisk Samfund for Sorø Amt

J. Andersen,
Gaardejer, Nebbe.

J. V. Christensen,
Redaktør, Ringsted.

Götze,
Adjunkt, Hørlufsholm.

Gaardejer, Folketingsmand N. Andersen, Tranterup. Farver P. Arnskov, Slagelse. Godsejer Aug. V. Bech, Valdbyggaard, Slagelse. Direktør Bonnesen, Sorø. Kammerherre C. Castenschold, Borreby. Folketingsmand Poul Christensen, Udemark. Forstander Dalsgaard, Sorø. Fru Ellne Eriksen, Sorø. Landstingsmand Julius Frandsen, Lille Nestved. Borgmester, Sagfører Carl Hansen, Slagelse. Arkitekt F. C. C. Hansen, Sorø. Redaktør, Folketingsmand H. P. Hansen, Slagelse. Folketingsmand Martin Hansen, Skæfterup. Gaardejer, Landstingsmand Ole Hansen, Bringstrup. Gaardejer I. Iagvorren, Ulstrup. Gaardejer Henrik Jensen, Ørbøl. Sognefoged Jens Jensen, Slagelse. Gaardejer Chr. Jespersen, Tranerupgaard. Fabrikant, Landstingsmand V. Lange, Slagelse. Gaardejer J. Chr. Larsen, Pjoneslevmagle. Førstelærer L. K. Larsen, Torslev. Borgmester, Overlærer Lauritzen, Sorø. Godsejer Edv. Neergaard, Farslev. Gaardejer H. P. Nielsen, Bringstrup. Provst J. Nissen, Vemmelø. Sognefoged Gunnar Olsen, Nyrup. Fabrikant Thorvald Petersen, Korsør. Rektor Raaschou-Nielsen, Sorø. Konsul Th. Rasmussen, Korsør. Skovfoged Rosenørn, Bromma. Træhandler Rothe Hansen, Sorø. Pastor P. Severinsen, Bringstrup. Boghandler P. Svegård, Sorø. Gaardejer J. Sørensen, Ørslørvester. Provst Weber, Haalov. Malermester Edv. J. Wendell, Ringsted. Apoteker Wengel, Ringsted. Konjekspræsident Zahle, København. Arkitekt Zangenberg, Sorø.

Undertegnede (Naam)

(Stilling)

(Postadresse)

*indmelder sig herved i Musæumsforeningen for Sorø Amt med et
aarligt Medlemsbidrag af Kr.*

Opraabet, hvor Historisk Samfund for Sorø Amt for første gang officielt støttede museumssagen. Bl.a. anvendt som annonce i lokalpressen d. 25. og 26. juli 1916. (Efter original i museets arkiv).

genoplive tanken, lige så lidt som det har været på tale, at museumsforeningen pr. lov skulle være repræsenteret i bestyrelsen for samfundet.

Selv om der således ikke har været fastsat regler for det, har der i årenes løb været et godt og nært forhold mellem de to beslægtede institutioner. I de senere år gav det sig bl.a. udslag i, at lektor L. Balslev (1901-86), der fra en gang i 1950'erne og frem til slutningen af 1970'erne sad i amtsmuseets bestyrelse, samtidigt (fra 1957-1983) var medlem af samfundets bestyrelse, hvis formand han var i årene 1959-64, og da amtsmuseet fik mulighed for at få publiceret en årsberetning i samfundets årbøger, var det de første mange år (1971-78) Balslev, der førte pennen.

Også i dag er relationerne tætte, idet museets første faglige leder har været medlem af samfundets bestyrelse siden 1982.

Som ægte aflægger af Historisk Samfund for Sorø Amt vil Sorø Amts Museum ønske det til lykke med det officielle 75 års jubilæum og udtrykke håbet om fortsat godt samarbejde!

Helge Torm,
museumsinspektør.

NOTER TIL »HISTORISK SAMFUND OG MUSEUMSSAGEN I SORØ AMT FOR 75 ÅR SIDEN

- 1) Med denne artikel, som jeg bebudede i note 40 til min artikel om amtsmuseets historie fra 1916-29 i »Sorø Amts Museum - dets rødder og spirer«, Sorø 1986, ønsker jeg at belyse den rolle, som »Historisk Samfund for Sorø Amt« spillede i forbindelse med dannelsen af det første museum i amtet, ligesom spørgsmålet om de reelle og de påtænkte relationer mellem det historiske samfund og Museumsforeningen for Sorø Amt i begyndelsesårene vil blive behandlet nøjere.
- 2) Baggrunden for brevet fra Truelsens, som tidligere havde boet i Ringsted og beskæftiget sig med museumssagen dér, var den, at Industriforeningen for Ringsted og Omegn i august 1909 havde nedsat et museumsudvalg, bestående af foreningens formand, urmager H. J. Klint, og faktor Christensen. Om museumsplanerne i Ringsted såvel før 1909 som efter, se den i note 1 nævnte artikel, s. 5ff. - Truelsens brev beror i Midsjællands lokalhistoriske Arkiv.
- 3) Mødet findes refereret i den første bestyrelsesprotokol for Historisk Samfund for Sorø Amt, dækkende årene 1911-18 og ført med sirlig pen af la Cour selv. (I samfundets eje).
- 4) Se den i note 1 nævnte art., s. 7f.
- 5) Se referat i samfundets 1. protokol. Jfr. referat i Sorø Folketidende den 16. oktober 1916, s. 2.
- 6) Se referat af mødet i museumsforeningens første protokol, dækkende perioden 1915-49, ligeledes med la Cour som referent for årene frem til 1929. (I museumsforeningens arkiv).
- 7) I museumsforeningens arkiv findes to af la Cour håndskrevne, udaterede udkast til love for foreningen, som ved at sammenholdes med referatet af mødet i protokollen kan henføres netop dertil.
- 8) De to originale svarskrivelser er bevaret i museumsforeningens arkiv. Jfr. sidste indførsel under 1915 i protokollen for samfundet.
- 9) Se referat af mødet i den nævnte museumsforeningsprotokol. I foreningens arkiv beror desuden to lovudkast i la Cours typiske håndskrift, hidrørende fra denne lejlighed.

Vetterslev præstegårds historie II.

Af Jørn Jørgensen

En ny bolig

Den næste præst i rækken i Vetterslev-Høm er Hans Buhl Steenberg (1843-53), og det lader til, at han har taget tyrene ved hornene med hensyn til boligens beskaffenhed, som biskop Mynster allerede i 1837 havde karakteriseret som meget lille, og vi kan da også af synsprotokollerne erfare, at dens tilstand var dårlig. Steenberg ville rive den gamle ned for at skabe plads til en ny og mere tidssvarende, selv om den bolig, han flyttede ind i, kun var et halvt hundrede år gammel, hvis vi ellers har tolket oplysningerne i præstegårdens beskrivelse i 1792 rigtigt. Meget tyder på, at det har været et simpelt bygningsværk, der blev lavet i slutningen af 1700-tallet, og nu, hvor vi er ved midten af 1800-tallet, er der alligevel sket en del fremskridt på de byggetekniske områder, som kan udnyttes i en ny præstebolig.

Det var naturligvis ikke alle, der mente, at huset var tjenligt til nedrivning, idet en del af sognets beboere mente, at det var for godt til det og i stedet burde have været istandsat - måske i overensstemmelse med de reparationer, der blev omtalt i 1843, anslået til 84 rdl. - Hvem, der har fældet den endelige dom over det gamle stuehus, får stå hen - det er og forbliver en af historiens hemmeligheder.

Den 25. februar 1845 har Steenberg tilsyneladende foretaget det første skridt henimod en løsning af problemerne, idet han denne dato har ansøgt om et lån til det nye våningshus, og han har ladet ansøgningen følge af overslag og tegninger. Vi er i den heldige situation, at denne nybygning er vel dokumenteret, idet der er bevaret adskillige breve (til dels i kopi og som koncept), tilbud etc., så vi kan følge gangen ret nøje.

Låneansøgningen besvares positivt - dog skal der ikke forventes mere end 2.500 rdl. Til gengæld overlades det præsten at nedrive det gamle hus, dog er der den klausul, at han ikke må benytte nogle af materialerne herfra til det nye - ministeriet kender altså også den mulighed!

Mandag, den 2. juni 1845 indtraf så den store dag, hvor der blev afholdt licitation i præstegården »over et Vaaningshus, Opførelse af Grundmuur ved bemeldte Præstegaard, efter Conditioner, Overslag og Tegning, som forud er til Eftersyn paa mit Kontoir«, som der stod i annoncerne, som Harhoff lod bringe i

såvel Slagelse Avisen (Sorø Amtstidende) som Berlingske politiske og Avertissementstidende.

Der var orden i sagerne! Men alene for licitationen måtte præsten bøde 36 rdl, 5 mk, 14 sk, men så var annonceringen naturligvis også inkluderet. Det kan ikke undre, at prisen løber op, når man ser specifikationen over regningen, for der er sågar også plakater og »Trommeslag« i Ringsted med samt betalte vidner, hvortil så kommer Harhoffs andel, der er beregnet på grundlag af licitationstilbuddet, der blev på 3.320 rdl. Det blev en murermester Hermansen fra Næstved, der var mindstbydende.

Steenberg måtte underskrive to gældsbreve, lydende på henholdsvis 1.300 rdl og 1.500 rdl, 15. september og 19. december 1845 til Slagelse Hospital, der altså har været i stand til at udlåne pengene.

Når lånet ikke blev større end 2.800 rdl, selv om den nye bygning var budgetteret til 3.320 rdl, kan det hænge sammen med, at det måtte formodes af øvrigheden, at præsten kunne få 520 rdl ind ved salg af materialer fra det gamle stuehus - vi hører intet om dette spørgsmål, så det er åbenbart blevet løst lempeligt. - Lånet skulle iøvrigt afdrages over 28 på hinanden følgende år, første gang 11. december 1846, og renteprocenten er 6 p.a.

Allerede den 30. september 1845 blev der afholdt synsforretning over det nye stuehus, og det må være fundet tilstrækkeligt godt til, at nu kan resten af beløbet på lånet udbetales - hvilket så også skete den 19. december.

Det, vi mest mangler fra denne bygning, er tegninger. De forefindes desværre ikke mere, selv om de kunne have givet os en udførlig beskrivelse af bygningens oprindelige indretning.

De nærmest følgende år har tilsyneladende været stille og rolige, uden særlige begivenheder. Men i 1852 opstår en ny situation, idet 10 jordbrugere i Vetterlev har fremsat begæring om at måtte betale tiende i rede penge for fremtiden i stedet for som hidtil i naturalier. Desuden anmoder man om, at det må blive fastsat, hvad prisen for disse naturalier er, så de ikke mere er afhængige af årets udbytte. Er udbyttet pr. td. land mon steget eller i stigning? - Vi har bevaret »Extract Udskrift af Ringsted og Alsted Herreders Tiendecommissions Protocol Aar 1852, d. 2. April var Tiendekommissionen for Ringsted og Alsted Herreder, Etatsraad og Byfoged Harhoff, Kammerraad Nygaard til Frederikskilde og Landmanden Lund af Sorø, forsamlet paa Raadstuen i Ringsted for at afholde Mæglingsforretning i Anledning af en indkommen Begjæring fra en Deel af Vetterlev Sogns Jordbrugere om at erholde deres Tiender bestemte til en fast Refusion« - og det understreges tydeligt, at det ikke gælder kongetienden, men alene præste- og kirketiende. Til stede var - foruden ovennævnte - også sognepræsten hr. Steenberg og kirketiendens ejer, proprietær Muus til Sørup.

Om forhandlingernes forløb oplyses intet. Det er tilsyneladende gået smertefrit. I hvert fald følger en oversigt over, hvad hver af de ti skal betale, og det blev

Fig. 19. Vetterlev kirke og præstegård set fra luften. (Foto: forf.).

tilføjet, at kornvarerne ikke skal leveres in natura, men betales med penge efter hvert års kapiteltakst 14 dage efter, at samme er sat.

Bemærkelsesværdigt i denne sammenhæng er desuden, at selv om vi har passeret midten af 1800-tallet, så er der stadig blandt de underskrevne en, der skriver »med paaholden Pen«, altså ikke selv er i stand til at underskrive med sit navn.

Naturligvis er det en fordel for begge parter, at man ikke skal aflevere korn i løs vægt eller i sække - endsige kontrollere, om vægten nu også stemmer. Det er da heller ikke sikkert, at præsten havde brug for så meget korn, som han pludselig fik væltende ind ad døren. Det er mere tvivlsomt, hvem der kan have vundet i spørgsmålet om fastsættelse af værdien af kornet efter kapiteltaksten!

I det mindste viser det med al tydelighed, at pengesamfundet er stærkt på vej til at gøre sig gældende for alvor - også i vore sogne.

Det er dog næppe denne transaktion, der har været medvirkende til, at Steenberg i efteråret 1853 forlader embedet og overlader det til en efterfølger. Det var iøvrigt ikke længere end til Førsløv præstegård, han flyttede, så han kunne godt risikere at skulle vikariere i sine gamle sogne.

Eftermanden hed Victor Salomon, og i 1855 har han nogle notater om jordtilliggendet, som han opgør til ca. 72 $\frac{1}{2}$ td. land, men tilføjer, at den østre ende af lodden er af ringe beskaffenhed. Desuden meddeler Salomon også, at fra 1. april 1855 er »Marken for min Embedstid bortforpagtet«, hvorefter han har en opstilling over afgiften. Den lyder:

125 Tdr. Byg at betale efter Capiteltaxt, anslaaet til 4 Rdl. pr. Tid.	500 Rdl.
Kongelige Skatter circa	100 -
Fra den 1ste Juni til 1ste October 8 Potter Mælk daglig, den øvrige Tid af Aaret 6 Potter daglig, endvidere: 1 Fjerding Smør aarlig, Græs og Foder til 2 Heste, Udhusenes Vedligeholdelse med Klining, Kalkning og Tækning, anslaaet ialt til	100 -
	<hr/> 700 Rdl.

Det er så udpræget noget af et forsøg, en prøveballon, hvorfor der også er indbygget en form for fortrydelsesparagraf for forpagteren, idet det er tilføjet, at denne kan opsigte forpagningen til 1. april 1857. »Men opsiger han ikke til den Tid, er han pligtig til at lade Contracten staae ved Magt for min Embedstid«.

I 1866 er der mere faste rammer, for da hedder det, at der er indgået kontrakt med N. Jordegn omtrent af størrelse som foregående og med tilladelse til at føre avlen til Sørup; den gælder 9 år og er tillige godkendt af kirkeministeriet.

Bortset fra, at det er første gang, der omtales nogen forpagtning og tilhørende kontrakt i denne sammenhæng, er det interessant at se, at arealet er blevet større, nemlig over 72 td. land, og hartkornet er også udvidet, nemlig til 8 tdr. 2 skæpper 2 fjerdingkar og 1¼ album. Men der foreligger ingen information om, hvorledes tilliggendet er blevet udvidet. Hvor kommer jorden fra? Hvornår er den kommet til?

Også i anden sammenhæng er Salomons oplysning fra 1855 vigtig, for der er nemlig ingen præst, der siden det år selv har dyrket jorden. Den har altså været forpagtet bort siden.

Udlængerne

Det var kun stuehuset, der blev fornyet i 1845 - udlængerne lader også til at have været problemfyldt, for på synet 20. juni 1862 noteredes i protokollen, at det blev »bestemt, at af Gaardens 3 Udlænger de to bør afløses af nye Længer«.

Men det er vanskeligt for præsten at klare den forpligtelse, og han gør, hvad han kan for at slippe for den dermed forbundne store udgift, i det mindste, at sagen stilles i bero indtil videre. Salomon skriver således til ministeriet: »Da det imidlertid er mig umuligt tilligemed de Byrder, som allerede paahviler Vettterslev Præsteembede, at udrede den Udgift, som Opførelsen af to nye Længer vilde paaføre samme, tillader jeg mig underdanigst at henstille til det høie Minist. for K. og U., om ikke den ved det ovenmeldte Syn tagne Bestemmelse maatte blive stillet i bero indtil videre«.

Og så får vi at vide, at indtil udgangen af 1874 hviler byggegælden fra stuehuset på embedet; dette er imidlertid bygget af så usolide materialer, at vedligeholdelse allerede er påkrævet, og det vil ud i al fremtid være dyrt at holde vedlige. Hertil kommer pensionen til pastor Storms enke. Hertil kommer endelig kongelige skat-

ter og kommuneafgift, og trækkes alt dette fra indtægten, er det klart, »at der maa iagttages en høj Grad af Økonomi, for med det tilbageværende at kunde udrede, hvad den daglige Huusholdning, Folkehold, Børnenes Uddanning og Opdragelse m.m. udkræves«, hvorfor det ville være særdeles vanskeligt for en præst, der ikke er i besiddelse af privat formue, at klare de med fornyelse af udlænger forbundne udgifter, og det »vil være aldeles umuligt for den, der saaledes som jeg har maattet det, maa sætte sig i Gjæld ved Embedets Tiltrædelse«.

Det står heller ikke helt så sløjt til med avlslængerne; hvis de bliver repareret, vil de kunne holde en del år endnu. Men »da det jo dog er muligt, at Forholdene kunde forandre sig saaledes, at Vetersløv Præstegaards Jordtilliggende blev indskrænket, saa at Bygningerne saaledes kunde være af mindre Omfang end forhen, og dens Oplørrelse saaledes staa med en mindre Bekostning, end den vilde Udkrævning med det Areal (63 Tdr. Land Ager), som henhører til Embedet«.

Denne udvidede anmodning, som vi har bevaret i afskrift i embedsbogen, er speciel derved, at det er to på hinanden følgende præster, der har skrevet den! Der skete nemlig det i august 1862, at Salomon flyttede til Herslev, og i oktober samme år flyttede Peter Alberg Holm ind - og det betød altså, at han flyttede ind med gæld. Hvem præsten end er, er ønsket det samme!

Nu kan det have gjort det vanskeligt for Holm at finde ud af den kirkelige administration, eftersom han tidligere havde været adjunkt i Roskilde og dermed slet ikke fortrolig med det maskineri, han nu skulle til at sætte sig ind i. Han var

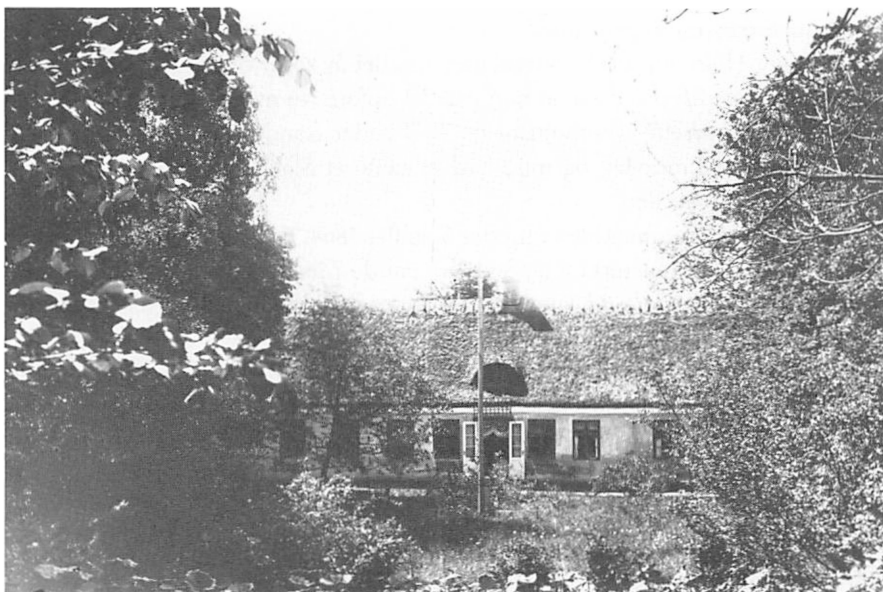

Fig. 20. Præstegården set fra den nordlige haveside, mens der endnu var stråtag. Billedet er fra ca. 1900. (Lokalhistorisk Arkiv, Ringsted).

født på Færøerne og vel kommet til Danmark i forbindelse med sin uddannelse. Han karakteriseres som højtbegavet og kundskabsrig.

Men de ting nytter nu engang ikke altid på pengepungen!

Det er heller ikke til at sige, om det var en fordel eller det modsatte, at den provst i Ringsted, alle tjenstlige breve skulle igennem, var en fætter til Steenberg, der byggede stuehuset, som Holm altså karakteriserer som opført af dårlige materialer og i høj grad lidende af fugtighed.

Salomon havde nået at få tilladelse til, at sagen blev stillet i bero, indtil det var afklaret, om præstegårdsjorden skulle bevare sit hidtidige omfang af 63 tdr. land, eller om arealet skulle formindskes. Hvis det sidste var tilfældet, var det naturligvis ikke nødvendigt med helt så store udhuse. Og det er den mulighed, Holm slår på i slutningen af sin henvendelse.

Det skal bemærkes, at angivelserne af størrelsen af jordtilliggendet er meget skiftende, så det er umuligt at sige, hvad der er helt korrekt, for der har tilsyneladende ikke været nogen egentlig handel i disse år.

I sommeren 1863 gør kommissionen sit arbejde færdigt og bestemmer i denne sammenhæng, at præsteembedets jord skal fradrages en fjerdedel, altså 18 tdr. land. Det betyder, at Holm så kan ansøge om tilladelse til kun at ombygge den vestre længe, som er den mest brøstfældige. Han foreslår den af »45 Al. Længde 14 Al. Dybde og 3½ Al. Høide, og Laden den østre Længe, der er 46 Alen lang, 10 Alen dyb og Stolperne 3½ Alen høi blive staaende tillige med den søndre, der ikke er udset til Ombygning, hvilken er 47 Al. lang, 10 Alen dyb og Stolperne 3½ Alen høi«, for det vil give tilstrækkeligt med plads til den avling, der kan blive på den reducerede præstegårdsjord.

I 1864 går Holm en smule videre, idet han det år søger om at måtte sælge alle tre længer til nedrivelse mod, at han i stedet opfører to nye, en østre og en vestre »af passende Størrelse i Forhold til de 48 Tønder Land Ager, som forventes at burde blive ved Embedet, og mod Syd at sætte et Stakit, istedenfor den Staldlænge, som nu staar der«.

Når vi i anden sammenhæng møder årstallet 1864, er vi tilbøjelige til straks at forbinde det med preusserkrig og Sønderjylland - men samtidig med disse nationale begivenheder skete der altså meget andet i vort land, hvor hverdagen blev levet videre!

I 1865 foreligger en svarskrivelse fra kirkeministeriet, hvor man herfra giver tilladelse til, at kun den vestre længe ombygges, men til gengæld skal den være 4 alen høj. Med hensyn til den østre længe udsættes det endnu et år med beslutningen om, hvad der skal ske med den, om den skal ombygges, erstattes med et hegn eller bare nedrives. Den pågældende del af jorden skal først være afhændet.

I juni 1865 får Holm via provsten visse rettelser til sine tegninger, og det er især mål og materialebeskrivelse, hvoraf det er vigtigt at notere sig, at det sluttelig hedder, at »alt Tømmeret bør være norsk eller svensk Fyrretømmer«. - For det er nemlig det, der endnu er synligt.

FOR DOCUMENTER AF
FØRSTE KLASSE
som angaar 25 Rd.
Stempel-Tarif N° 3.

FOR DOCUMENTER AF
ANDEN KLASSE
som angaar 100 Rd.
Taxt: 16 Sk.

Bykøbst
af
Kingsled jerns Anstaltsgrundstue

*Oktober 1867 den 28 Januar blev i Anstaltsforretningen
med Saafald formentlig finkøbstforretningens ved Frem-
meet af Jerns af Anstaltsforretningen i Kjøbenhavn, just.
Guvernør: Præsident af Metronom Sognepædagogik, Carl
Steffensen af Vettens og L. A. Hakkerup sid. affødt
Anstalt var vedforhold af Vettens forfølg-
gaard.*

*Regjeringen forlader Holten med den fremlagte
Anstaltsgrundstue, der bl.a. er aflyst for Kjøbenhavn
føljende:*

Betingelser

*Juveler den næste Udtage med Vettens forfølg-
gaard, der er aflyst, tillas til offentlig Anstalt til Kjø-
bølse.*

*1. Den næste Udtage med Vettens forfølg-
gaard tillas til offentlig Anstalt til Kjøbølse. Regjering-
en, der er 18 dages Løst, og som alle anstaltsfølg
i 6 Kilo, som er indført.*

*2. Gjæstgæstene, som alle i Regjeringen er med
Kjøbølse anstaltsfølg for Anstalten.*

*3. Regjeringen skal være medholdt og forfølg
til 15 April d. A.*

4. Anstaltsfølg forfølg til Kjøbølse.

L 200-1167

Fig. 21. Betingelser for og bud på nedrivning af den gamle udløse.

Nu får præsten frit valg imellem at lade øvrigheden holde auktion over den gamle længe og lade beløbet indgå som en del af betalingen for lånet, der skal ydes til ombygningen, eller selv at afholde denne auktion mod, at det bevilgede lån bliver så meget des mindre.

Åbenbart har præsten større tillid til sine egne evner på dette punkt end til øvrighedens, for han bestemmer sig til selv at stå for auktionen. En kladde viser, at den er foregået ved, at længen først opråbes i 5 dele (andet notat 6 dele), dernæst under eet - vel for at se, hvad der kunne give mest. Bygningen skal være nedrevet og pladsen ryddet inden 15. april (1866), alle de redskaber, der måtte befinde sig i bygningen, er undtaget ligesom grundstenene. Endelig er det køber, der skal afholde udgifterne i forbindelse med auktionen.

Godkendelsen af lånet er dateret 21. oktober 1865, og beløbet er »indtil 2.300 Rdl. til Forrentning og Afbetaling i 20 Aar«.

Holm har åbenbart følt dette som lidt for hårde betingelser til et udhus, han faktisk intet havde at bruge til, hvorfor han ansøger om lempelse af betingelserne. I februar 1866 får han da også brev fra provsten, som kan hilse fra Stiftsøvrigheden, som igen skal hilse fra Ministeriet for Kirke og Undervisning og sige, at »man efter Omstændighederne intet havde imod, af Afdragstiden paa det eventuelle Laan af Stiftsmidlerne fastsættes til 28 Aar med 6% Renter og Afdrag«.

Den 28. januar - midt i vinterens kulde - afholdes så auktionen over den vestre længe - i Ringsted. Som vidner var sognefoged Mads Christoffersen og L. A. Hækkerup til stede. - Det viste sig, at den blev delt op i 6 dele, der blev solgt til i alt 5 forskellige personer, der var parcellisterne A. Rasmussen, Høm; Ole Nielsen og P. Hansen, Veterslev; gårdmand N. Jensens enke, Sandby; parcellist Jacob Christensen, Høm. Der var slet intet bud på den samlede længe.

Dernæst foreligger der et overslag fra en hr. B. Madsen over, hvad udgifterne til den nye længe vil beløbe sig til. Sammenlagt kom han op på 2.040 rdl 3 mark 8 skilling, men så har han også i sidste øjeblik husket at få tækkegarnet med. - Det vil nok være interessant et øjeblik at blive stående ved nogle af de materialer, der skulle anvendes. I opstillingen er nemlig specificeret sådan noget som 33.000 mursten; 7.000 rå sten; 100 læs grus; 6 tommer tømmer til dragere, bånd og spær; hanebåndene blev kun 5 tommer; der blev brugt egetømmer til fodstykker i stalden; krybber i hestestalden og beklædning i spiltaugene; der er beregnet medgået 6.000 stk. søm i henholdsvis 3 og 4 tommers længde; brugt 36 læs langhalm; 100 par kragetræer; 24 kvadratsfavne brosten; der er et sæde med 2 huller samt gulv i locummet; 12 fag krybber og staldindretning; endelig oplyses det, at der skal opmures skorsten og kedel samt lægges gulv i bryggers, rullestue og karlekammer.

Dermed har vi et vist begreb om, hvilke materialer, der er anvendt til bygningen - endda nogle af dem virker kuriøse på os i dag. Det gælder ikke mindst brættet med de to huller. Selv har jeg ganske vist set et tilsvarende med syv huller! Men så var de to yderste også beregnet til børn!

Så hedder det auktion igen, men denne gang altså på opførelse af det nye. I betingelserne oplyses det, at den, der får entreprisen, er pligtig at gå i gang med arbejdet »8 Dage efter, at han lovligen er underrettet om, at Stiftsøvrigheden har beholdt Licitationstilbudet, samt derefter uafbrudt at fortsætte det, indtil den endelige Fuldførelse, hvortil indrømmes 2 Maaneder, at regne fra den Tid, da Arbejdet paabegyndes, under en Mulkt af 2 Rdl til Vetterlev og Høm Sognes »de fattiges Kasse« for hver Dag Arbejdet overskrider den her fastsatte Tid« (§ 4 i Licitationsbetingelserne).

I arbejdet indgår desuden en brandmur af 1½ stens tykkelse i højde med stuehusets tagskæg fra den nye længe til stuehusets vestre ende, med en låge ud til stakhaven, samt at der skulle sættes en ny brønd af sten i gården, forsynet med et pumpeværk.

Når man betænker, at datidens håndværkere ikke havde de hjælpemidler til rådighed, som forefindes i dag, må man nok indrømme, at det ikke var lang tid, der blev givet til opførelsen - det betingede naturligvis også, at håndværksmestrene havde mandskab til at klare opgaven med så kort varsel.

Præsten lader en bøn følge disse tilbud, nemlig om at man vil godkende civilingeniør Schrøders bud, selv om det var næstmindst, nemlig 2.075 rdl. Provsten sender en afskrift af stiftsøvrighedens skrivelse retur den 28. februar 1867 hvori det hedder, at »da Sognepræsten indstændigen har anmodet om at den Næstbydende, Civilingeniør Schrøders Bud med 2.075 Rdl må approberes, da endvidere Hr. Schrøders Dygtighed og Paalidelighed som Bygningsentreprenør er os be kendt, samt da Forskellen imellem de gjorte ikke er 25 Rdl, finde vi at burde ap-

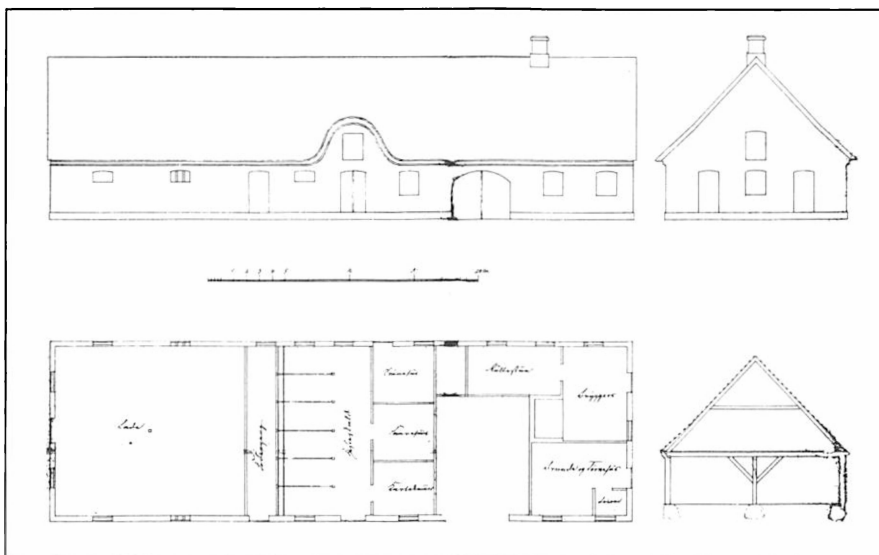

Fig. 22. Tegninger til den nye udlænge.

N° 2

ALMINDRELIGE BRANDFORSIKRING

for Landbygninger i Danmark

forsikrer, efter foregaaende Vurdering af *Roged* Taxationsmænd den *11 Maaj 1867*, herved imod Jidsfare og Lynild, saavel som imod Beskadigelse ved Nedrivning eller anden Foranstaltning for at slukke opkommen Jid *1/2 Aar*.

Sogn, *Ringsted*, Matr. Nr. *1* i *Næstveds Herred* Amt, tilhørende *1/2 Aar* Rdr.

Bemeldte *1/2 Aar* bestaaer af:

a. <i>Kjøbmand i Nord, 20 Børg, Opveidningsmænd med Skatteagt, indskattet til Rationer, og Profi</i>	<i>3600</i>
b. <i>frøens Gaard, 16 Børg, Rindingsmænd med Skatteagt, indskattet til Skat, og Land og Port, og Profi</i>	<i>860</i>
c. <i>resten Gaard, 20 Børg, Opveidningsmænd med Skatteagt, indskattet til Skatteagt, Rationer, Rationer, Rationer, Rationer, Rationer, Skat, og Land, og Profi i Indskat og Tilstand til</i>	<i>1900</i>
d. <i>frøens Gaard, 17 Børg, Rindingsmænd med Skatteagt, indskattet til Rationer, Rationer, Land, og Profi</i>	<i>520</i>
e. <i>Rindingsmænd, og Profi</i>	<i>10</i>
<i>Talt</i>	<i>7190</i>

Fig. 23. Brandforsikringspolice 1867, hvor der på bagsiden er angivet, at der er 4 alen mellem kirken og den ene udlænge.

probere næstsidste Bud«. Så kommer provstens egen efterskrift, der her citeres, fordi den er så udmærket et eksempel på datidens kancellisprog: »Dette skulde jeg ikke undlade herved tjenstligt at communicere Deres Velærværdighed til behagelig Efterretning og videre Bekjendtgørelse for Hr. Schrøder«.

Den 8. maj 1867 kan der holdes syn over materialerne til den nye bygning. Disse materialer er altså alle kørt til byggepladsen fra de forskellige leverandører, og nu skal man så se, om de er gode nok og kan anvendes, få det blå stempel. Det er provsten, der meddeler tidspunktet, så det er ikke usandsynligt, at han selv har været til stede.

Præsten får nu sit lån, der udbetales med 2.000 rdl og med en afdragstid på 28 år, til 6% p.a. Det er penge, der kommer fra Roskilde Domkirkes midler. - Den 16. september samme år får præsten afslag på et suppleringslån på 23 rdl - også det er til »behagelig Efterretning«!

Den 19. juli oplyses det, at bygningen er næsten færdig, i hvert fald bliver den færdig i august måned.

Det er den åbenbart blevet, for fra den 19. august foreligger en aftale om forsikring af længen tillige med resten af bygningskomplekset, og dermed får vi endelig en samlet oversigt over præstegården, som den altså ser ud i midten af 1800-tallet, nærmere bestemt 1867:

Af forsikringspolicen fremgår det, at der er følgende bygninger:

- a. Stuehuset, nordre længe, 20 fag, grundmuret med stråtag.
- b. Søndre længe, 18 fag, bindingsværk med stråtag, stald, lo, lade og port.
- c. Vestre længe, 20 fag, grundmur med stråtag, latrinhus og brændehus, bryggers, vognremise, rullestue, karlekammer, stald, lo og lade.
- d. Østre længe, 17 fag, bindingsværk med stråtag, huggehus, vognremise, lade, lo og karlekammer.

Der er altså endnu 1867 tale om en firelænget gård, selv om den nye længe er taxeret i ufuldført stand. Policen rummer en vigtig meddelelse, nemlig at Veterslev kirke befinder sig i en afstand af kun 4 alen. Det er en meget kort afstand, og da det må formodes, at det har været den samme gennem hele præstegårdens historie, er der ikke noget at sige til, at en ildsvåde i en af udlængerne har kunnet sætte sine spor også i kirken.

For at vi ikke skal glemme, at der også hører et stuehus med, skal vi lige have en oplysning fra 1869, hvor de to værelser i den østlige ende viste sig at være stærkt angrebne af svamp. Det resulterede i, at man fandt det påkrævet at efterse den dræning, man i 1856 havde lagt rundt om huset, og det viste sig i den forbindelse, at »der under den østre Gavl havde dannet sig en underjordisk Sø, hvori Rørene flød omkring. Ved at gøre det gale om og anvende større Rør, som kunde tage Vandet, samt ved at lægge Betonfortoug langs den nordre Side (hvor der havde været Græs før), bragtes Fugtigheden til at vige«.

Ved synene 1868, 1869, 1870 konstaterer man hver gang, at »Med Hensyn til

Omfanget af Præstegaardens Bygninger er ingen Forandring skeet«. Ellers er der ikke videre interessante ting fremme på disse syn. Det skulle da lige være, at man i 1870 - mens Tyskland og Frankrig kriges - beslutter, at et skillerum på loftet bør istandsættes. Hvad det så end er for et skillerum - der er åbenbart et lille gavlværelse af meget primitiv karakter, der har været anvendt til beboelse, måske til tyende.

Når man kan indlede synene med, at der ikke er sket forandringer i omfanget af præstegårdens bygninger, hænger det sammen med, at de to gamle udlænger enten skulle rives ned eller fornyes. Det var der ligesom enighed om, men først på synet den 9. juni 1884 udsættes den østre og søndre længe til nedbrydelse. I den forbindelse vil man så «andrage om, at den østre Længes Tomt indtages til Udvidelse af Kirkegården, og at der skulde opføres en grundmuret Udhusbygning i Stedet for den søndre Længe».

Det første bevilges uden kommentarer, mens det andet belægges med en klausul.

I 1869 skete der præsteskitte, idet pastor Holm flyttede til Dalum, og Hans Valgaard Steingrim Finsen flyttede ind. Han var født i Kolding, hvor han også havde taget studentereksamen. Efter embedseksamen havde han arbejdet som huslærer og ordineret kateket samt hjælpepræst forskellige steder på Sjælland, inden han blev sognepræst i Vетterslev-Høm, hvor han forblev, indtil han tog sin afsked i 1889, altså 20 år. På fædrene side, hvorfra også efternavnet stammer, var han af islandsk præsteslæggt, idet såvel hans farfar som oldefar havde været biskopper.

Der gik adskillige historier om Finsen - ikke mindst for hans glubende appetit, og han får skyld for at have spist et helt franskrød hver morgen, ligesom det er ham, der - i hvert fald her på stedet - skulle have lanceret det mundheld, at »en and er for meget til én, men for lidt til to« - han huskes som en robust, humørfyldt og myndig natur.

Det er måske meget heldigt, for det er netop i hans embedsperiode, at der skulle tages beslutning med hensyn til de iøvrigt ganske overflødige udlænger.

Der var altså heller ikke noget problem med at overdrage tomten fra den østre længe til kirkegården, hvorimod han i stedet for at genopbygge nogen søndre længe skulle indbetale »aarlig 100 Kr. til Stiftets offentlige Midler for at frugtbar-gjøres og opsamles til en Byggekapital for Embedet, at erlægge med Halvdelen i hver 11. Juni og 11. December Termin, første Gang i 11. Juni Termin næste Aar«.

Oven i det hele skulle kirketiende-ejeren, Sørup, betale 125 kroner til embedet til forrentning i sognekaldet, som en erstatning for, at præstegårdens jordareal blev formindsket, og det blev Sørup, der fik fordelene, eller udvidelsen. At gods-ejerslægten så også udvalgte sig det nordvestre hjørne af denne udvidelse til familiegravsted, er en anden snak!

Så vidt vides, er det de penge, der nåede at blive indbetalt af præsten med 100 kroner om året, indtil præsten kom på fast løn i begyndelsen af dette århundrede,

Overlæg

til en Grundtvienst Waldkunge efter nedlagte Regning
som opføres af Vatterstovs Forpagtning

10 Rindes samme Laugstuen	a 12 ^o Tross	100	u	u
3000 ^o Mørkbrød	a 10 ^o 1000	330	u	u
1000 saa Brød	3 ^o 2 ^o 1/2	23	2	u
35 Ad Brødbakke	2	70	u	u
100 Los Grønt	1/2 Klat	66	4	u
19 1/2 Mæs og 1/2 Hønskjæller	3 ^o 3/4	66	3	u
250g Blom til Prager og samme i døde	1/2 3/4	6	1	8
38 1/2 Tjurer Blom	2 ^o 1/2	76	u	u
143 1/2 Blom samme til færdig	1/2	23	5	u
455 1/2 4 1/2 Blom de til Skillerimmskommer og Mørkbrød	12 ^o	56	3	12
250g (galdimmes) til indfyldes i Naliden	a 1/2 12	7	1	12
400g Blom (galdimmes) til (galdimmes) og Gjældkommer	a 1/2 4	8	2	u
30 Tjurer Dagvisgæber til Løft over 12 Dag Indledning i Sølvorgangul Kræbber og Jøse skulden og Indledning i Gjældkommer	a 3 ^o 1/2	96	u	u
15 Tjurer 4 Dags færdig Laugst	a 3 ^o 1/2	54	u	u
8 Tjurer Kræbber til Hønskjæller		5	2	u
6000 1/2 3 og 4 Høns		18	u	u
36 Los Laugstuen	2 ^o 1/2 3/4	90	u	u
100 Rødbakke	1/2 100	6	4	u
Rødbakke		12	3	u
100g Kræbber	a 1/2 100	72	u	u
24 Blom Kræbber	3 ^o 1/2	72	u	u
Skillets		25	u	u
Indledning med Indfyldning og færdig		15	u	u
Kræbber Laugst og Rødbakke og gæber		37	3	u
Ringsted iina 20 Los	a 1 ^o 3/4	115	3	u
33000 Mørkbrød fra Sparkebytegning	a 3 ^o 3/4	115	3	u
Indledning med Indlæg af Mørkbrød		15	u	u
Indledning i Løballe Brød med 300 Hønskjæller		5	3	u
1 Part, 4 1/2 færdig 4 1/2 brød		22	u	u
4 indledning Brød 3 1/2 færdig 1/2 brød	5 ^o 3/4	22	u	u
		1477	5	u

Fig. 24. Overlæg fra B. Madsen over udgifterne ved opførelse af Laden.

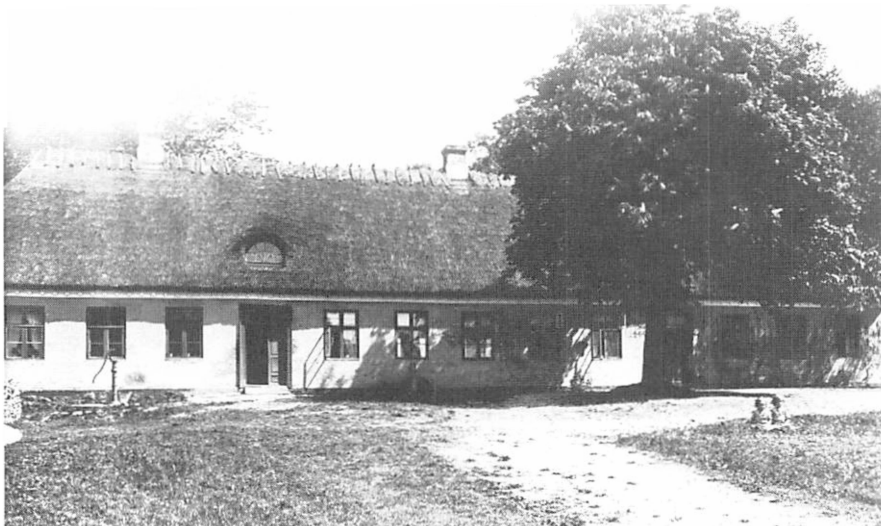

Fig. 25. Foto fra ca. 1900 af stuehuset set fra syd; bemærk brønden til venstre i billedet. (Lokalhistorisk Arkiv, Ringsted).

der blev brugt til at lægge fast tag på den vestre - og den eneste tilbageblivende - udlænge.

Vi har fra Finsens tid et par notater om forpagtningen, idet han oplyser at fra 1. april 1875 er avlingen bortforpagtet til proprietær H. J. Muus til Hømgård, afgiften er sat til 150 tdr. byg efter kapiteltakst samt 50 tdr. havre in natura; desuden til 2 heste græsning, skærefoder og strøelse; græsning og vinterfoder til 2 får med yngel; 2 læs kløverhø; 4 læs langhalm; 12 læs gødning og 1 fjerding smør; desuden skal Hømgården sørge for de kommunale kørsler og arbejder, der ellers påhviler præstegårdens beboer; sødmælk skal købes til gangbar pris - indtil 8 kander daglig; udhusene skal vedligeholdes med tækning, klining og kridtning.

Det var meget godt, at Finsen kunne forpagte for resten af sin embedstid, men Hømgården kan også skifte ejer, og det må være sket i 1888, for da forpagtes jorden bort igen - på embedstiden. Det er stadig Hømgården, men nu hedder proprietæren N. S. Egter, og afgiften er steget til 167 tdr. byg til kapiteltaksten, 62 tdr. havre in natura; der er stadig til dyrene og de kommunale pligter, men vedligeholdelsen af udlængerne er ganske naturligt faldet bort, da disse ikke eksisterer mere - undtagen den ene.

Pastor Finsen tog som den første embedsindehaver her sin afsked i 1889. Han fik da selv glæde af nådsensåret, da forpagtningskontrakten blev forlænget og ændredes, så afgiften kom til at bestå udelukkende i rede penge, nemlig prisen for 192 tdr. byg.

Hvordan det egentlig gik med reduceringen af jordarealet, fik vi ikke rigtigt no-

get at vide om, men meget tyder på, at der intet skete, for allerede i 1890 henvender den nye sognepræst, Georg Christian Willum Krause Nielsen, sig til øvrigheden for at få lov til at sælge noget af jorden fra. Han ønsker at sælge ca. 51½ tdr. land for 38.100 kroner til godsejeren på Sørup, som hedder Muus. Ministeriet tillader denne handel, og er det muligt at sælge så meget fra, kan der ikke være forsvundet ret meget i tidens løb, når der stadig er godt 20 tdr. land tilbage i dag!

Det er sjældent, man rider den dag, man sadler, og således er det tilsyneladende også sket i denne sag, for vi hører senere, at det drejer sig om 48½ tdr. land, som skulle udstykkes i to parceller, og det skete så i 1891.

De penge, der skulle indbetales af præsten for ikke at bygge en ny udlænge, har åbenbart været en torn i øjet på ham - hvad man da godt kan forstå, for han skal blot indbetale nogle penge (forholdsvis mange penge) uden at kunne øjne nogen chance for at få noget som helst til gengæld, og som tidligere påpeget, var det almindeligt anerkendt, at embedet som sognepræst i Veterslev-Høm var dårligt aflagt.

Derfor forsøgte Georg Nielsen i 1893 om fritagelse, foreløbig for to år, for at skulle indbetale dette beløb. Han fik tilladelsen, men da han så i 1895 søgte om permanent fritagelse, gik det ikke helt så glat, for han ville også gerne have frigivet den indbetalte sum. Ganske vist fritages han ud i al fremtid for byrden, men de opsparede penge skulle blive stående - indtil altså en efterfølger fandt anledning til at bruge dem til fast tag på laden.

Georg Nielsen havde en lidt mærkelig løbebane. Han blev født i Ringsted af en bagermester, blev student i Sorø, hvorefter han tog juridisk embedseksamen og virkede indenfor retsvæsenet, indtil han i 1888 kunne tage den theologiske embedseksamen, hvilket igen betyder, at Veterslev-Høm var hans første embede, som han tiltrådte i en alder af 44 år. Georg Nielsen beskrives ellers som en meget nidkær præst, som to gange om året kørte rundt til hver eneste husstand; det var ikke lige velkomment alle steder, fordi han altid sluttede med en andagt med indbygget prædiken, og det skal have været meget stift og tungt, så de stakkels mennesker næsten ikke vidste, hvad de skulle stille op med sig selv.

I det hele taget er det tunge og stive noget, der tilsyneladende har karakteriseret denne mand, og til forklaring er bl.a. brugt, at han var halt, hvilket måske ikke har været uden indflydelse, såvel som det, at hans kone til tider var meget syg, »mærkelig«, sagde man ude i sognet.

Også for Georg Nielsen kniber det med at klare afdragsforpligtelserne, sådan som vi allerede har mødt eksempler på det. Vi får også at vide, at han yderligere får udsættelse med betalingen af restgælden på byggelånet fra 1845, så det ender med, at den sidste del først skal betales i 1899. Men dette byggelån er ikke den eneste byrde - sammen med byggefondet - Georg Nielsen må forsøge at komme af med eller i hvert fald udskyde. I 1898 har Georg Nielsen »anholdt om, at den af hans Embede paahvilende Del af Formandspensionen, nemlig 119 Td. Byg og 7 Kr. 50 Ø, som han for indevær. Aar vil have at indbetale til Præstepensionsfondet

i Henhold til den kgl. Anordn. af 3/9 d.A., maa blive fordelt paa 5 Aar, saaledes at der i Marts 1899 erlægges 1/5 af Afgiften og derefter hver paaflgd. Marts indtil Aaret 1903 ligeledes 1/5«. - Denne gang lykkedes det ikke som ønsket, idet der kun bevilges en deling over to år og endda med $\frac{2}{3}$ det første år og $\frac{1}{3}$ det følgende, og det er stadig under forudsætning af, at embedsindehaveren ikke forflyttes til nyt embede inden. Det sidste forbehold blev der nu ingen problemer med, for Georg Nielsen forblev i embedet til 1909, hvor han tog sin afsked i en alder af kun 63 år.

Fra århundredskiftet forekommer der mere regelmæssige syn på såvel kirke som præstegård, sådan som vi også kender det i dag, hvor der skal være fast syn på præstegården hvert år for, at den ikke skal forfalde, men kan blive holdt vedlige til stadighed.

Derfor véd vi f.eks. også, at i året 1900 er der klage over brønden, og at det kostede 1 krone det år at få malet et værelse!

Nu er det en form for naturlov, at hvis en præst har siddet i mange år i samme embede og tilmed har haft problemer på hjemmefronten, f.eks. med en syg ægtefælle, ser han ikke husets mangler tydeligt; han har vænnet sig til dem, og det går blot stille og roligt den ene dag efter den anden. Men kommer der friske øjne til, kan det meget hurtigt fornemmes, som om huset er ubeboeligt for mennesker.

Således gik det i hvert fald her i Veterslev, da Georg Nielsen i 1909 gik på pension, hvorefter Lars Peter Groothe tiltrådte. Ganske vist har vi ikke nogen oplysning nedskrevet i det år, men han har skrevet en del efter, at han i 1919 var fraflyttet. Og i disse tilbageblik karakteriserer han præstegården som værende i en meget ringe forfatning. Næsten alle stuer var oliemalede og havde ikke været istandsat i en årrække. Skillerrummene siges at have været af ler og hvilede på bjælker, der til dels var rådne, så væggene var sunkne eller udskridende forneden, f.eks. i den lange gang. Gulvene gyngede, brædderne var mørre og rådne, så de ikke kunne fæstnes med søm til underliggerne. De var talrige steder ødelagt af råd og svamp; huset var overordentlig fugtigt; vandet stod i væggene til midt på vinduerne.

Der måtte således en større istandsættelse til. Alt det inderste blev da også kaseret af kongelig bygningsinspektør. Det betød, at man fjernede alle skillerum; brød gulvene op; kørte fyldet under gulvene bort, hvorefter man lagde et tykt lag cement (datidens universalmiddel) med gulvpap og linoleum over. Under vinduerne anbragte man isolerende plader, og hele vejen rundt gennemskar man muren langs grunden, og der blev lagt tjærepap ind i den nederste fuge i ydermurene. Tilsyneladende glemte man at gøre det samme ved indermurene, da man rejste dem påny, for så sent som i 1970'erne og 1980'erne har der været store problemer med, at vandet trængte op i skillerrummene.

Til alt held i denne sammenhæng (der har været andre sammenhænge, hvor det knapt var så heldigt) var Groothe historisk interesseret, og det har betydet, at han udover den ovenfor omtalte skildring af præstegårdens almindelige tilstand

også har overleveret os nogle rids over dens indretning før 1909, så vi heraf kan konstatere, at der ved denne restaurering b.l.a. blev lagt nogle mindre rum mod nord sammen, hvorved konfirmandstue og dagligstue opstod. Blandt andre ting, der har gjort Groothe til noget ud over det almindelige, skal kun her nævnes, at han, før han blev præst i Vettørslev-Høm, havde været lærer, inspektør ved en pigeskole, journalist og sømandspræst i Libau-Riga fra 1902, hvilken stilling i 1910 gav ham guldbrystkorset fra Nicolaus den Anden. Dette var en orden, der kun blev tildelt ikke-ortodokse præster i Rusland. Anledningen var, at Groothe havde oprettet Ruslands første og indtil da eneste kristne emigrant-beskyttelses-selskab.

Men Groothe fik også lejlighed til at opleve 1911, hvor den vel nok største ændring siden reformationen indtraf - en ændring, der i høj grad fik indflydelse på præsternes økonomiske forhold. Det år blev præsterne fastlønnede, hvilket bl.a. medførte, at de ikke selv skal vedligeholde boligen, men bliver lejere, så de heller ikke længere selv skal købe og sælge, med de fordele og ulemper der nu engang følger med en sådan ordning. I de seneste årtier har den vist sig at være på det nærmeste nødvendig, hvis man vil være sikker på at have præsten boende indensogns, idet den i visse storbyer er gennemhullet, så præsterne i visse tilfælde bor adskillige kilometer fra deres sogn, hvilket kun kan udvirke, at præsten ikke kan være det for sit sogn, som med rette kan forventes.

På næsten samme tid - nemlig 1914 - overgik vore to kirker til selveje; fra at have henhørt under Sørup Gods bliver de nu alene administreret af menighedsrådene, der så er henvist til at opkræve det beløb, der skal anvendes til vedligeholdelse m.m. over kirkeskatten, idet det gamle begreb »tiende« ophørte samtidig med, at præsterne blev fastlønnede.

Som et kuriosum kan nævnes, at fra denne tid er der endnu nogle få og som regel ret små beløb, der figurerer på menighedsrådenes kirkeregnskaber, som f.eks. tiendeafløsning og pligtarbejde, hvilke stammer fra netop 1911 med den faste løn, og de påhviler stadig henholdsvis kirkerne og embederne som byrder. De er så små, så vi i dag betragter dem som det, de rettelig er, historiske kuriosa, og derfor er næppe nogen interesseret i at røre ved dem.

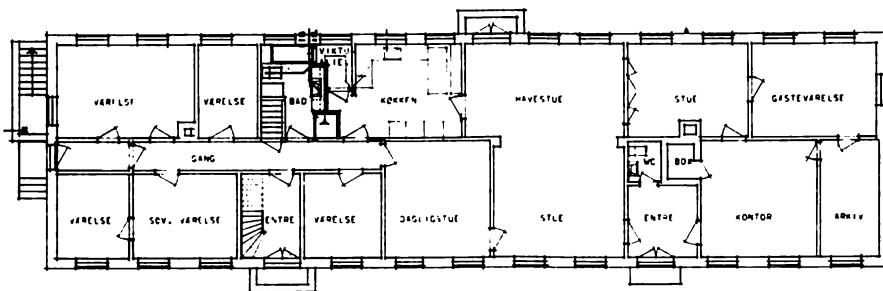

Fig. 26. Tegning over præstegårdens nuværende indretning.

Fig. 27. Amatørfoto fra september 1942; præstegården set fra øst.

At præsterne ikke længere selv var ejere af de huse, de skulle bebo, medførte ikke, at vedligeholdelsen ophørte. Den blev måske forstærket, netop fordi nu var det lejere, man var forpligtet overfor og tilmed lejere, man ønskede skulle bo rimeligt godt, for at de kunne have en god baggrund for at udføre så godt arbejde som muligt. Nu fik menighederne igen - som forud for reformationen - mulighed for at yde hjælp til præsternes boligforhold og dermed på det, der er al arbejdes basis: hjemmet, der i dette tilfælde tillige blev kontoret, hvor en stadig voksende del af arbejdet må udføres, og hvor mange mennesker i tidens løb har henvendt sig i sorgens eller glædens anledning.

I 1917-18 - altså mod slutningen af 1. verdenskrig - får vi at vide, at der har været foretaget en større istandsættelse af præstegården, og den har da sikkert været påkrævet. - Men det skulle uheldigvis også ved denne restaurering vise sig, at man heller ikke denne gang havde held til at få bugt med det problem, der tilsyneladende altid har været aktuelt her: fugten, idet der også under Groothes efterfølger fra 1919, Jens Julius Hjørland, fra synene i 1921 og andre år i 1920'erne påpeges, at problemet ikke er løst.

Også Hjørland var begyndt sin karriere som lærer, nemlig ved Det kongelige Vajsenhus, så embedet i Veterslev-Høm var hans første som præst. Allerede 1926 - altså efter kun 7 år - flyttede han til Slangstrup.

Noget længere forblev Aage Axel Helt i embedet, idet han var præst her fra 1927-1938, hvor han flyttede til Ugerløse.

I 1934 udløb den gamle forpagtningskontrakt, og menighedsrådet, under hvem forpagtningen nu henhører, besluttede at forsøge at komme til enighed med den hidtidige forpagter, proprietær Nielsen, Hømgården, om en fremtidig forpagtning, og som reglerne lyder, skulle man udbyde den til offentlig licitation, hvis ikke enighed lykkedes.

Det er åbenbart ikke lykkedes, for selv om vi får at vide, at proprietær Nielsen byder 68 tdr. i afgift om året, så får vi altså også at vide, at Carl Mortensen bød 80 tdr. - og dermed var det ham, der løb af med sejren i denne forbindelse. Den var forøvrigt i hans og hans søns forpagtning til 1974, da den igen gik tilbage til Hømgården, som dog måtte afgive forpagtningen i 1982 på grund af nye lovrestriktioner.

Men i 1934 opstod der et problem, idet man for at komme til præstegårdsjorden var nødt til at køre over et lille hjørne af Hømgårdens jorder, eftersom den nuværende Sørupvej på et eller andet tidspunkt er ført igennem og har delt Hømgårdens jorder efter, at den endelige skillelinie mellem Hømgårdens og præstegårdens arealer blev lagt. For at sikre sig uhindret adgang til præstegårdsjorden var det nødvendigt for menighedsrådet at købe et lille hjørne, og købesummen for denne trekant er angivet til 250 kroner.

Når det ved synet i 1936 hedder, at »Den nye Vej til Marken paaføres Sten og Grus, 2 Læs Sten 2½ m, 1 læs Grus a 2½ m«, kan det næppe tolkes på anden måde, end at det er denne adgangsvej til præstegårdsjorden, man ønsker mere kørevenlig.

Det er i 1936, vi får at vide, at der »indsættes 4 nye Kontakter i Køkkenet og den lange Gang«. Det er faktisk pudsigt, at det ofte er de små ting, vi underrettes om, mens de store af en eller anden mærkelig grund forties, måske fordi man har arbejdet så meget med dem i anden sammenhæng, at man glemmer at få dem noteret ned i den mere kontinuerlige oversigt. For vi hørte i 1924, da elektriciteten blev lagt ind i huset, slet ikke om det - først tolv år senere, da kontakternes antal bliver udvidet, skrives der om det i synsprotokollen. Givetvis har man da haft en del diskussion om det, da det var på tale at indføre alt det nye! Vi véd så fra en bevaret tegning over huset, som angiver linieføringen, at det skete i 1924.

Opvarmningen skete på det tidspunkt fortsat med kakkelovn, hvilket vi bliver bekræftet i af et notat fra 1938, hvor det hedder, at en kakkelovn flyttes til konfirmandstuen, hvorefter der anskaffes ny til erstatning i lejligheden - i konfirmandstuen kunne man åbenbart bedre anvende den gamle end i privaten! Det er også det år, der anbringes elektrisk pære ved vestgavlen.

At fugten fortsat spøger ses af, at der desuden i 1938 blev lagt endnu et

Fig. 28. Stuehuset og Laden set fra luften. (Foto: forf.).

omfangsdræn rundt om hele huset - for at prøve ad den vej at forhindre vandet i at spolere selve bygningen.

I 1939 holder datidens luksus sit indtog udi Veterslev præstegård! Nye folk, nye skikke. - I 1938 blev Helt afløst af Asger Fredsted, og denne kunne i 1939 godt tænke sig indrettet badeværelse med ovn, badekar, vaskekumme, wc m.m. - Det var et stort ønske, som menighedsrådet dog gerne imødekom - blot under forudsætning af, at man kunne skaffe det fornødne beløb, hvis størrelse dog ikke er angivet, samt at man kunne indhente øvrighedens tilladelse til det.

Begge betingelser lader til at være opfyldt, for det er noteret allerede den 12. september 1939, at der er fremsendt tegninger fra arkitekt Hallelev i Haslev.

I 1942 er det atter fugten, der dukker op i referatet fra synsforretningen, og det bliver besluttet »at paasætte isolerende Plader paa Syd væggen i Pastor Fredsteds Soveværelse for at forebygge den gennemtrængende Fugtighed«. - I historiens lys ser det ud, som om man har opgivet at angribe ondet ved dets rod, men nu er gået over til blot at forsøge at forhindre, at symptomerne bliver synlige!

Endnu er der rester af plankeværket, der blev sat op, da den østre længe blev nedrevet, for i 1942 nævnes, at »Det vedtoges at rydde Pladsen bag Plankeværket, fjerne Sten og Ukrudt samt borttage overflødige Træer samt plante en Hæk i Skellet« - hvilket sidste må være ind til naboen, Kirkelygård, og i så fald er der tale om en hæk af natur.

Påny sker der præsteskitte, idet Fredsted afløses af Jens Harry Edvard Nielsen i

1944; dette var også hans første embede. Et af de første år, han var præst her, bliver det helt galt med taget på laden, hvorfor det besluttes at belægge det med asbest-plader. I denne sammenhæng er det, man får øje på den gamle byggefond fra 1882, og den skulle kunne række til dette arbejde. Det viser sig imidlertid, at der er flere penge end beregnet, hvorfor man heldigvis beslutter sig for at oplægge røde tegl i stedet for; det andet ville også have skæmmet miljøet. Dette arbejde udføres først i 1949. - Da er brønddækslet i gården nået at blive fornyet!!!

I 1954 måtte man erkende, at hovedbygningen trængte til en gevaldig omgang, både istandsættelse og restaurering, hvortil der så knyttede sig en ombygning, ligesom det nu også ville være rart at lade samtidens opfindelser til lettelse af livets hverdag vinde indpas i præstegården, så der f.eks. blev installeret centralvarme.

Den 28. maj 1954 blev det første møde med arkitekt Tamdrup og ingeniør Mortensen afholdt. På dette møde kunne det også oplyses, at kirkeministeriet ville yde et tilskud på 25.000 kroner og bevilge restbeløbet som lån over 28 år med en rentefod på 6%, således at den effektive rente blev 4%, mens afdraget androg 2%. Man besluttede at lade arbejdet udføre af lokale håndværkere. - En nærmere beskrivelse af forløbet af restaureringen vil vi overlade til kommende generationer at udføre!

Det skal her nævnes, at i 1959 besluttede man at indføre vandværkssvand i præstegården, hvorefter husets egen brønd blev uaktuel, og den er senere blevet dækket til - men dens omrids viser sig endnu tydeligt; især når der er nyfalden sne, der har ligget en nat over, så kan man tydeligt se, at sneen er tøet dør, hvor brønden er. Det er endvidere ved senere fugtighedsproblemer konstateret, at den er muret, og at det rør, der i sin tid førte vandet ind i huset, er savet over ude ved brønden, hvorefter der nu for en sikkerheds skyld er lagt drænrør ned til eventuelt at tage en høj vandstand, så denne ikke risikerer at trænge ind i huset.

Mødelokaler

1966 var det år, hvor oliefyret holdt sit indtog i præstegården, men det, der skete året før, var for så vidt endnu mere interessant, for det år henstillede provstesyndet, at der blev udarbejdet planer med henblik på at indrette konfirmandstue i udlængen, Laden. Det er slet ikke sikkert, at det er provsten, der har fået denne geniale idé, der kan godt være blevet hvisket ham noget i øret, men det er af flere grunde hensigtsmæssigt, at det er ført til protokols, at provstesyndet henstiller!

Man kom imidlertid ikke længere end til nogle rids i optegning af Laden, så rejste præsten til Høje Tåstrup, og så var der ligesom ikke længere nogen drivkraft til at få gennemført projektet, og da slet ikke, når man ikke kunne være sikker på, at det ville have den kommende præsts interesse. Ja, sagen var faktisk endnu alvorligere: man var slet ikke sikker på at få nogen præst, eftersom der var præstemangel, og Kirkeministeriet havde undfanget den geniale løsning at lægge flere sogne sammen for at spare på de dyre præster.

Fig. 29. Ladens facade mod kirken efter ombygningen i 1972. (Foto. forf.).

Helt så galt gik det imidlertid ikke. Man fik en præst, men denne måtte samtidig være forpligtet som kaldskapellan i Ringsted, hvilket måtte medføre visse konsekvenser for arbejdet på fronten hjemme i de to landsogne.

Edvard Nielsen rejste i 1967, og først et år senere, nemlig 1968, kom Frode Langballe Sørensen til. Da han imidlertid kun var i dette embede i godt et år, nåede der ikke at ske væsentlige ting med bygningen i den periode.

Det var først efter, at jeg havde beklædt embedet i et par år fra 1970, at tiden påny følte moden til at genoptage forhandlingerne om indretning af Laden til konfirmandstue og mødelokale. Det skete i 1972, hvor Ladens sydlige del blev indrettet til konfirmandstue, som det hed på tegningen, for det skulle det. Dengang var der endnu ikke lovhjemmel for at bygge menighedslokaler. Til alt held har vi bevaret den gamle trækonstruktion i Ladens store rum, så vi fortsat kan glæde os over tidligere tiders håndværkere og deres arbejde. Ud over dette store rum er der et mindre grupperum, hvortil knytter sig et depotrum, to toiletter og et køkken, der desværre er blevet lidt vel smalt.

Disse lokaler blev i de første år besøgt af en del andre menighedsråd, som påtænkte at indrette lignende derhjemme, og som derfor gerne ville prøve at hente inspiration. Det viste sig nemlig, at Laden i Veterslev-Høm var noget af et pionerprojekt, idet det var et af de første steder i landsognene, at man var gået i gang med den slags foretagender, som siden er blevet meget udbredt.

På et vist tidspunkt henvendte en gruppe unge fra sognene sig til de kommu-

nale myndigheder, efter at have indhentet en del lokale underskrifter, med ønsket om, at de kunne få stillet et sted til rådighed, hvor de kunne opholde sig om aftenen. De fik afslag, selv om enhver kunne se, at der i Veterslev-Høm ikke fandtes eller findes noget samlingssted, hvor de unge, der ikke er knyttet til idrætten, kunne være forsamlede. At de havde deres egne hjem spillede tilsyneladende ikke nogen rolle i denne sammenhæng.

Da det kom menighedsrådene for øre, at kommunen ikke umiddelbart ville eller kunne opfylde dette ønske, besluttede vi at tage kontakt til den gruppe af unge, det drejede sig om, for at høre, om de var interesserede i selv at indrette den nordlige del af ladelængen, der for så vidt stort set henlå uudnyttet, i hvert fald kunne benyttelsen uden vanskeligheder flyttes til andre steder.

Der var stor interesse hos de unge, og vi fik udarbejdet nogle tegninger, som viste, hvordan det kunne indrettes, og vi fik byggetilladelse. De unge begyndte også på deres selvbyggeri, men nåede ikke længere end til at rive den gamle bageovn med tilhørende skorsten ned, før det viste sig, at tiden faktisk var løbet fra dem - nu var det repræsentanter for det modsatte køn samt stræbsomhed i samfundets karriereræs, der optog dem mere end et sted at være - sammen.

Menighedsrådene besluttede imidlertid at fuldende værket efter planen ved egen kraft, således at der i slutningen af 1970'erne stod endnu et par lokaler til menighedens benyttelse.

Der hengik nogen tid, før vi fandt ud af, hvad vi skulle anvende dem til, da vi havde gjort nogle forsøg med ungdomsarbejde. Men siden nytår 1985 har der her været åbent hus i det, der hedder Være-stedet, og det lader til, at der er

Fig. 30. Der er dækket op i Laden til Palmesøndag 1983. (Foto: forf.).

rimeligt behov for et sted, hvor mennesker kan være sammen. Samtidig er disse lokaler blevet benævnt Loen.

Haven har beholdt sit omfang, fra den sidst blev udvidet. Der er stadig mange gamle træer i den. Hovedparten er udlagt med græs, hvilket gør det overkommeligt at holde den, så den ikke ligner et vildnis.

Vetterslev Præstegårds historie er hermed ført op til vor tid i det omfang, det har været muligt at fortælle om den - for de senere års vedkommende er dog anlagt lidt andre kriterier, fordi der også skal være noget for eftertiden!

For hjælp med transcriptionen er jeg Leif Magleby, Haslev, megen tak skyldig. I »Tiderne Skifter«, side 127, hedder det, at Jus patronatus først kom til Sørup under Bolle Luxdorph (jfr. note). Dette er sikkert forkert, jfr. det følgende om Peder Basse og Lauritz Pedersen. - Hvornår kaldsretten tilkom Sørup, vides altså ikke med bestemthed; Lauritz Pedersen noterer dog, at »Kirken er Kongens«.

KILDER:

a. Trykte:

Jørn Jørgensen: Tiderne Skifter. Kildhistoriske studier over Høm og Vetterslev kirkesogns historie i middelalderen indtil 1574, 1973.

Paul Nedergaard: En dansk Præste- og Sognehistorie, II: Roskilde Stift, Hefte 5, København 1952.

Lauritz Hansen: Præster i Vetterslev i 400 år, Ringsted Folketidendes Julenummer 1957.

b. Utrykte:

Landsarkivet:

Indkomne sager vedrørende Ringsted Herred 1733-1820.

Ringsted Herreds Provstearkiv.

Sorø Amtsprovsti.

Ringsted-Alsted Herreders provsti.

Liber Daticus 1738-1841.

Liber Daticus 1862-1953.

Indberetning om Stiftets Præstegaardes Assurance, 1794.

Sjællands Stiftsarkiv.

Herredsbog 1692.

Liber Daticus, beg. 1841.

Liber Daticus, beg. 1932.

Div. arkivalier i embedsarkivet, bl.a. fra nybygningen 1845.

PRÆSTER i Vetterslev-Høm efter reformationen:

1. Thord Stub (nævnt 1584)	(1574)—?
2. Jens Rasmussen Warde	?—?
3. Søren Olufsen	?—1629
4. Søren Sørensen Quist	1629—1637
5. Lauritz Pedersen	1637—1666
6. Dines Lauritzen	1667—1674

7. Jakob Adersen Arp (Jacob Ahasverus Arpinus)	1674–1702
8. Claus Johannes Plum	1702–1739
9. Hans Christian Nielsen Schiern	1739–1743
10. Johan Jensen With	1743–1746
11. Rudolph Bølch Nicolaisen Løwenschild	1747–1765
12. Gregers Christoffersen Zimmer	1765–1773
13. Oluf Hansen Guldberg	1773–1781
14. Edvard Tilemann Schmidt	1781–1788
15. Peter Friis	1788–1816
16. Jacob Jacobsen	1817–1822
17. Georg Holger Waage	1822–1824
18. Wilhelm Theodor Lindegaard	1824–1832
19. Wilhelm August Hornum	1832–1841
20. Peter Martin Malling Storm	1841–1843
21. Hans Buhl Steenberg	1843–1853
22. Victor Salomon	1854–1862
23. Peter Alberg Holm	1862–1869
24. Hans Valgaard Steingrim Finsen	1869–1889
25. Georg Christian Willum Krause Nielsen	1890–1909
26. Lars Peter Groothe	1909–1919
27. Jens Julius Hjørland	1919–1926
28. Aage Axel Helt	1927–1938
29. Asger Fredsted	1938–1943
30. Jens Harry Edvard Nielsen	1943–1967
31. Frode Langballe Sørensen	1968–1969
32. Jørn Jørgensen	1970–?

En bondeslægt fra Øster Flakkebjerg herred

Af Erling Petersen

Gennem tiderne har det været en meget almindelig og særdeles udbredt sædvane at forbinde stednavne med personnavne. Det havde ofte til følge, at mange stednavne tid efter anden forvandlede og blev til slægtsnavne, og det gælder især for mange præsteslægters vedkommende, for i de første århundreder efter reformationen blev det skik og brug, at mange præster tog navn efter den by eller det sogn, hvor de var født eller havde haft deres opvækst, med mindre de da ikke i forvejen var forsynet med et særligt slægtsnavn. En løselig gennemgang af registret til Wibergs præstehistorie, der udkom i årene 1870-73, vil vise, i hvor høj grad det var tilfældet, for man vil her finde stednavne fra hele landet rigt repræsenteret, og alene fra et begrænset område som Øster Flakkebjerg herred vil man se, at der rundt om i landet tidligere har været præster, der har heddet Fuglebjerg, Gunderslev, Hyllinge, Krummerup, Marvede, Vallensved og Vindinge, der jo var det oprindelige og rigtigere navn for Fuirendal. Af samme register ses det, at andre har haft navn efter den egn eller den landsdel, de stammede fra, og er kommet til at hedde Jyde, Skåning, Falstring eller Falster, Lollik, Ærebo eller Fynbo, - det sidste undertiden kortet af til Fyn, Fyen eller Fyhn, der var den stavemåde, der forekom hyppigst.

I et tidsskrift fra 1944 findes en ret udtømmende oversigt over slægter, der bar navnet Fyhn, og som har levet og lever i såvel Danmark som Norge. Af denne oversigt fremgår det, at alene i Danmark forekommer navnet i to forskellige slægter på Bornholm, og der var hele fem forskellige Fyhn-slægter i Sønderjylland, én på Ærø og én i København, men i alle tilfælde har der formentlig fra først af været tale om folk, der på et eller andet tidspunkt var »udvandret« fra Fyn, ja, i et par tilfælde har det endda kunnet påvises. Efterhånden er det så gået således, at fynbonavnet fra at være et kendingsnavn er blevet forvandlet til et slægtsnavn.

Også i Øster Flakkebjerg herred levede der i 1700-tallet en slægt, der hed Fyhn, men den findes ikke omtalt i oversigten fra 1944, velsagtens fordi der her er tale om en bondeslægt, der, stort set, kun gjorde sig bemærket ved sin blotte eksistens, og som hovedsagelig synes at have haft hjemme i Kvislemark og Fuirendal sogne. Ganske vist nævnes omkring 1720 en Niels Sørensen Fyhn i Ørslev sogn, Vester Flakkebjerg herred, og hans søn, Niels Nielsen Fyhn, der døde i

Ørslev 1751, men der har ikke kunnet spores nogen som helst forbindelse mellem dem og slægten Fyhn i Tornemark, måske fordi skovene mellem Saltø å i nord og Smålandshavet i syd også dengang udgjorde et meget markant skel mellem de to herreder.

Det har naturligvis ikke kunnet påvises, hvornår den første mand med kendingnavnet Fyhn dukkede op i Øster Flakkebjerg herred. Et kvægskatteregister for Korsør len fra 1566 omtaler en Matz Fønneboe i Kvislemark, men på samme tid var der i Fuglebjerg en Niels Fønebo og i Krummerup en Peder Fønebo, mens der i Menstrup, Marvede sogn, fandtes hele tre bønder med tilnavnet Fynbo, som i alle tre tilfælde var stavet forskelligt, hvad man dog ikke skal lægge alt for meget i. Der kan imidlertid ikke påvises nogen som helst forbindelse mellem dem, der er nævnt i kvægskatteregistret, og den i det 18. århundrede forekommende slægt Fyhn, der fra først af synes at have haft mest tilknytning til Tornemark, og som naturligvis lige så godt kan stamme fra en senere indvandret fynbo.

Desværre har det været umuligt at finde ud af det tidspunkt, da den første mand af denne slægt dukkede op i Tornemark, og det skyldes simpelthen, at der ingen kirkebøger er bevaret fra den tid. I oktober 1861 brændte Kvislemark præstegård, og ved den lejlighed gik samtlige kirkebøger fra tiden før 1814 op i luer. De hørte ellers til de ældste i landet, idet den første blev påbegyndt allerede i 1622 af Frederik Andersen Klyne, der samme år var blevet præst i Vindinge-Kvislemark, som det dengang hed. Han var i den henseende langt forud for sin tid, for så vidt som det var næsten tyve år, inden Sjællands biskop pålagde stiftets præster at føre kirkebøger, et pålæg, der blev officielt ved kongebreve af 1645-46. Branden i 1861 gjorde således stor skade og har vanskeliggjort udforskningen af de to sognes og deres beboeres fortid.

Men til alt held begyndte degnen Christian Mariager året efter, at han i 1717 var kommet til Kvislemark, også for egen regning at føre en kirkebog, og det har gjort det muligt så nogenlunde at følge sognets beboere og dermed også dem, der bar navnet Fyhn. De synes iøvrigt at have været vel anskrevne i byen, de boede i, i hvert fald, hvis de anskues ud fra den hyppighed, hvormed de optrådte som faddere eller gudmødre, når byens folk havde børn til dåben i Fuirendal og Kvislemark kirker.

Som nævnt var det fra først af Tornemark, der var slægtens hjemsted, og de to første, der bar navnet Fyhn, var Laurids Fyhn, der var født omkring 1660 umiddelbart efter, at svensken havde huseret i landet, og Hans Fyhn, der var født i 1664. Efter alt at dømme var de brødre. Det siges ikke lige ud, men de to familier kom meget hos hinanden og deres børn ligeså.

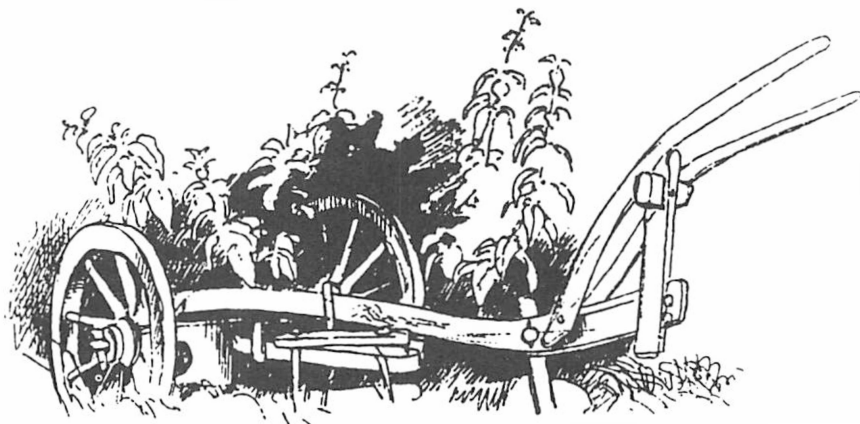
Om Laurids Fyhn, hvis navn undertiden også skrives Laurs eller Lars, kan fortælles, at han den 24. maj 1719 fik fæstebrev på den gård i Tornemark, han hidtil havde beboet, og som havde 7 tdr. 3 skpr. hartkorn. Den 23. januar samme år var der nemlig udgået kongelig befaling om, at ingen bonde længere måtte

bebo sin gård uden at have fæstebrev, og samtidig blev det påbudt at føre fæste-protokoller. Laurids Fyhn måtte i årlig landgilde svare 4 tdr. 5 skpr. byg, 2 tdr. 3 skpr. havre, et lam, en gås og to høns, hvortil kom de skatter og afgifter, der hvilede på gården. Hans underskrift på fæstebrevet ses anført således: Laurs L.R.S.Rasmussen, og formodentlig var det ham selv, der møjsommeligt prentede sine forbogstaver, måske endda med ført pen, mens godsforvalteren Chr. Lindam eller hans skriverkarl skrev navnet helt ud. Neden under denne hans underskrift ses tilføjet, at Laurs Rasmussen et års tid senere havde afstået gården til sin søn, Rasmus Laursen, der den 3. marts 1720 skrev under på, at fæstebrevet nu var hans, så han fremover havde gården i fæste.

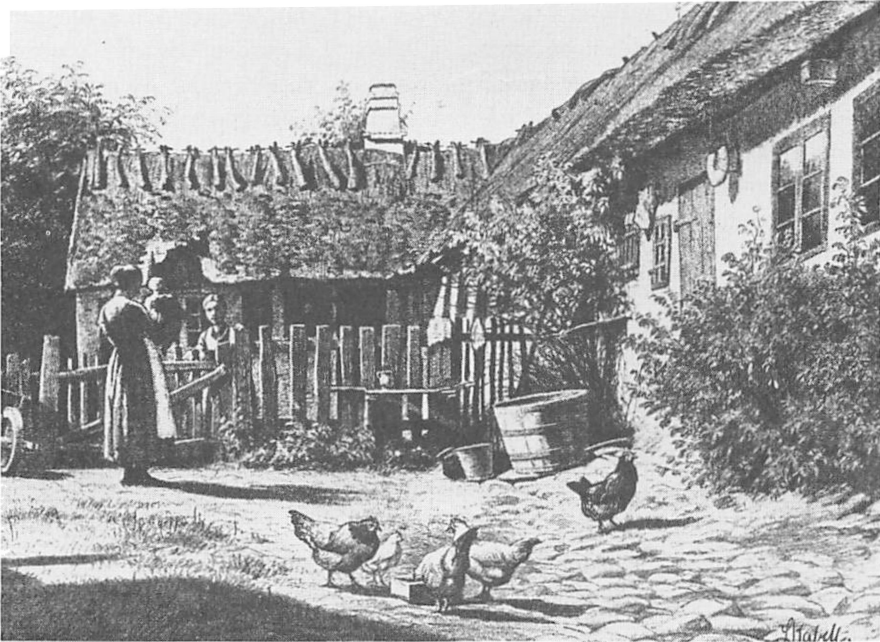
Laurids Fyhn, der havde mistet sin kone nogle år forinden, gik så på aftægt og fik en indsidderstue i sin gamle gård, og her henlevede han resten af sit liv. Foruden sønnen Rasmus havde han tre døtre, Johanne, Anne og Maren, og i 1721 kom han ud for den kalamitet, at Maren, som endnu ikke var gift, kom hjem og lavede til barsel. Hun fik en lille pige, der den 24. søndag efter trinitatis, den 23. november, blev båret til dåben af Rasmus Hansens kone og kaldt Maren. Som barnefader blev ved dåben udlagt en karl, Ole Berthelsen, der var fra Karrebæk. Laurids Fyhn levede efter den hændelse i endnu nogle år, men døde i 1728, 68 år gammel, og blev begravet Mikkelsdag den 29. september.

Sønnen Rasmus Laursen Fyhn levede mangan god dag efter, at hans far var afgået ved døden. Han var blevet gift flere år, før han overtog sin fars gård, vist nok omkring 1717, og hans kone hed Anne. De fik allerede i 1718 en datter, Anne, der blev døbt anden søndag efter påske, som var den 1. maj. Men ægteskabet blev meget kortvarigt, for Anne Rasmus Fyhns, som hun kaldes i kirkebogen, døde så tidligt som i 1723, kun 35 år gammel, og blev begravet den 23. marts.

Som det dengang var sædvane, giftede Rasmus Fyhn sig ret hurtigt igen, for på en gård kunne en kone ikke undværes. Hans nye kone hed Mette Sørensatter,

Den skrøbelige og uhåndterlige hjulpløv, som også bønderne i slægten Fyhn anvendte, krævede foruden pløvsøveren en pløvkusk og et forspand på mindst fire heste. Penne-tegning fra 1846.

Sjællandsk bondehus med overkalket bindingsværk. Bemærk malkekransen på bjælkeenden nærmest døren. Den brugte koner og piger, når de på hovedet bar mælken hjem efter malkningen i marken.

og de fik deres første barn i 1725, en datter, der efter tidens skik blev opkaldt efter sin fars første kone og derfor fik navnet Anne. Ved dåben nævnes gamle Laurids Fyhn blandt fadderne sammen med brodersønnen Ole Fyhns kone, Bodil, og bæremoder var hans datter Anne, så den nærmeste familie var rigt repræsenteret. Den lille Anne, der blev født den 8. januar, fik ingen lang tid at leve i. Hun døde ti dage efter fødslen. Deres næste barn, der kom til verden den 9. november 1726, var en søn, som ved dåben otte dage efter fik navnet Lars. Han blev båret af sin faster Johanne og havde også sin farfar blandt fadderne.

Et par år senere, efter at Rasmus Fyhns far var afgået ved døden, skete der store forandringer i familiens dagligliv, idet Rasmus Fyhn afstod gården i Tornemark og i stedet for fæstede en gård i Kvislemark. Det har ikke været muligt at tidsfæste denne flytning, da fæsteprotokollen ingen oplysninger giver herom, mærkeligt nok, men Rasmus Fyhn nævnes fra tiden omkring 1729-30 som gårdmand i Kvislemark, og han og hans familie var i hvert fald bofaste der i byen senest 1730, for dette år bar Mette Sørensdatter Peder Sørensens lille pige, Maren, til dåben. Den 30. november 1733 fik Rasmus Fyhn og Mette Sørensdatter en søn, Søren, der som Lars blev båret til dåben af sin faster Johanne, der nu var gift og bosat i Venslev. Han blev døbt tredje søndag i advent, men døde et par dage senere og blev begravet den følgende søndag.

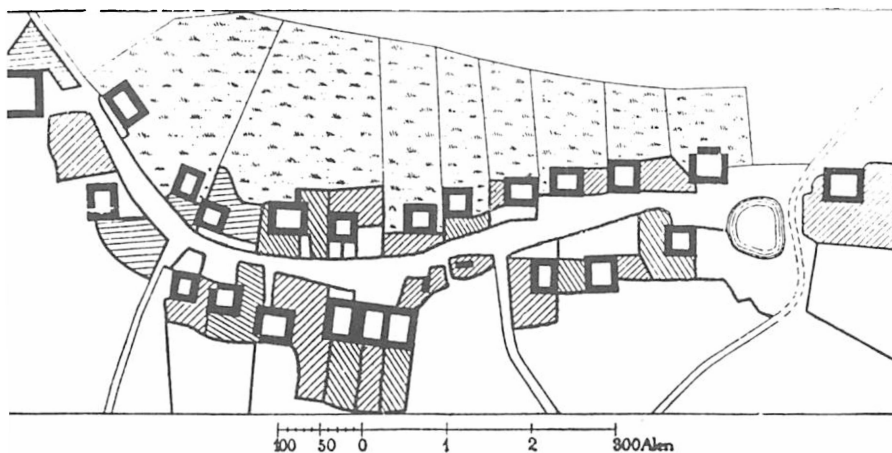
Rasmus Fyhn og hans kone havde tit ærinde i Kvislemark kirke, men tiest som

faddere og kun sjældent som forældre. Deres sidste barn, sønnen Søren, blev født den 21. maj 1735, som var en lørdag, og båret til dåben søndag efter pinse af jomfru Kirsten Ohnsorg, der nævnes som stuepige på Fuirendal. Men efter den tid omtales de kun i kirkebogen, når naboer, familie og venner havde bedt dem bivåne deres børns optagelse i menigheden.

Mette Sørensdatter, der var født i 1696, døde i april 1750 og blev begravet den 29. i samme måned. Kort tid efter giftede Rasmus Fyhn sig for tredje gang, men som tilfældet var med hans to første hustruer, så er det såre lidt, der kan oplyses om hans tredje hustru, for i virkeligheden vides der om hende kun, at hun hed Karen Rasmusdatter, at hun var født omkring 1700, og at hun døde kort efter nytår 1763 og blev begravet den 10. januar, 63 år gammel. Hun ses aldrig nævnt hverken som bæremoder eller fadder, mens hendes mand til stadighed var til stede, når folk i byen holdt barnedåb, ja, på den anden søndag i advent 1758, da Morten Jensen i Kvislemark havde sin datter Anne i kirke, var såvel Rasmus Fyhn fra Kvislemark som hans to sønner, Lars og Søren fra Tornemark, at finde blandt fadderne.

Efter at han havde lagt tre hustruer i graven, stundede tiden dog også til for Rasmus Fyhn, der efterhånden var kommet ret godt op i årene. Hans fødselsår kendes ikke, men kan formentlig ansættes til 1690 eller deromkring, så efter den tids forhold var han mæt af dage, da han i 1764 døde. I kirkebogen har degnen, Mads Svaning, meget lakonisk noteret: »Dom. 8. p. Trin. begravet Rasmus Larsen Fyhn i Quislemarch«. Det var den 12. august, begravelsen fandt sted, så han var altså segnet for dødens le, just som kornhøsten tog sin begyndelse.

Om Rasmus Fyhns to sønner kan fortælles, at den ældste, Lars, der som før nævnt var født den 9. november 1726, som voksen vendte tilbage til sin fødeby, og den 18. januar 1756 fik han endeligt fæstebrev på den gård i Tornemark, som han

Tornemark i Korsør amt 1790, en typisk langby, som den så ud, da Lars Fyhn boede som indsidder i Kokholmhuset.

i nogen tid havde beboet og forestået driften af. Det var en gård af samme størrelse som den, hans fader havde haft, inden han flyttede til Kvislemark, nemlig med 7 tdr. 3 skpr. hartkorn og med den samme landgilde. Desværre har degnen, Mads Svaning, i lighed med sin forgænger, Chr. Mariager, helt undladt at indføre vielser i sin kirkebog, men nøjedes med at notere dem, der blev døbt og dem, der blev begravet, så det er vanskeligt at sige noget som helst om, hvornår Lars Fyhn giftede sig, men det er rimeligt at antage, at hans bryllup har fundet sted omtrent ved den tid, da han overtog gården i Tørnemark, altså i 1756. Han var på det tidspunkt godt og vel 29 år, mens Ellen Christensdatter, der blev hans kone, var et års tid eller to år ældre. De fik kun tre børn sammen, et dødfødt drengebarn, der blev begravet Allehelgensdag, den første november, 1761, og to døtre, Karen, der blev døbt sexagesima søndag 1764, men som døde samme år og blev begravet den 8. april, og hendes lidt ældre søster, Anne, der døde halvanden måned senere og blev jordfæstet den 27. maj.

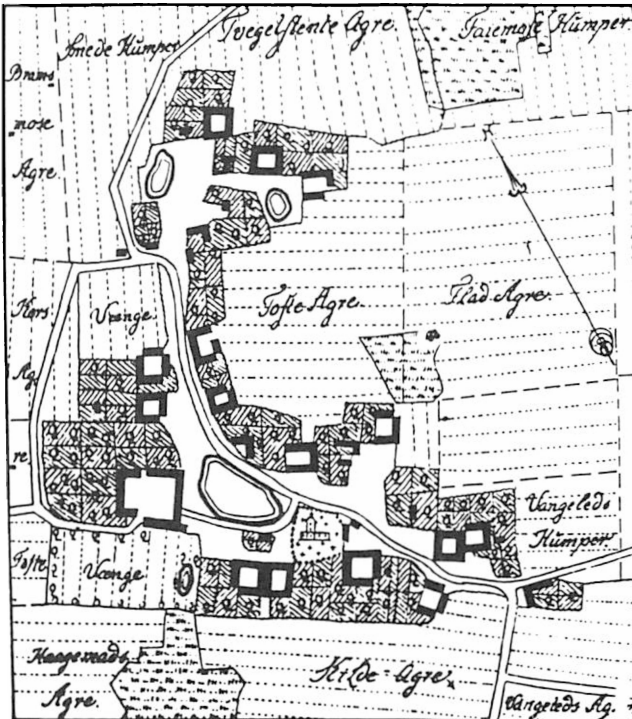
Men kom Lars Fyhn og Ellen Christensdatter end kun sjældent til kirkens døbefont i eget ærinde, så kom de der så meget tiere i andres. Ja, selv efter at de havde måttet afstå gården og havde fået bolig i ét af byens mange huse. - Tørnemark by havde i 1774 22 gårde og 24 huse - blev de brugt som faddere, men nu var det ikke længere, når gårdfolk holdt barnedåb, nej, nu var det, når de yngre indsidderfolk skulle have deres børn døbt. Så sent som 13. søndag efter trinitatis 1794, da Ellen Christensdatter var 70 år gammel, bar hun indsidder Peder Larsens datter Kirsten til dåben i Fuirendal kirke.

Skiftet fra gårdfolk til indsidderkår skete efter alt at dømme i tiden omkring 1775, for det var efter denne ændring i deres samfundsmæssige stilling, at de kun optrådte som faddere, når byens småkårsfolk gjorde brug af dem til dette formål. Formentlig var et dårligt helbred den egentlige årsag til, at Lars Fyhn måtte gå fra gården. Ganske vist oplyser folketællingen 1787 intet derom, men beretter kun, at han var 63 år gammel, var indsidder og gik i dagleje. De boede dengang i et hus, der hed Kokholmhuset, og der havde de nok også til huse i 1801, da folketællingen, ud over alder og stilling i familien, blot oplyste, at de begge var i første ægteskab, og at de var indsiddere. Men så gjorde man yderligere dén tilføjelse, at han var krøbling, og at de begge nød almisse af sognet. Han nød der foruden et legat fra Holsteinborg, sandsynligvis dét legat, som Greve Heinrich v. Holstein kort før sin død i 1796 oprettede. Det var på 1000 rdl., og renterne af dette beløb blev hvert års 28. september uddelt til grevskabets fattige. De to tidligere gårdfolk var således begge både gamle og skrøbelige og kunne næppe have særlig lang tid tilbage at leve i, og allerede året efter, i marts 1802, faldt klokken i slag for Lars Fyhn, for ifølge kirkebogen blev almisselem Lars Rasmussen Fyhn begravet den 24. marts, 76 år gammel. Hans enke, Ellen Christensdatter, overlevede ham i fem år, men døde i vinteren 1807 og blev begravet den 17. februar i en alder af 83 år.

Lars Fyhns yngre broder, Søren, der jo blev født efter, at forældrene var flyttet til Kvislemark, var som nævnt den yngste af Rasmus Fyhns og Mette Sørensdatter

ters børn. Han opholdt sig i 1758 i Tørnemark, rimeligvis som tjenestekarl og måske hos broderen. Tidspunktet for Søren Fyhns giftermål har heller ikke været til at finde, men det har formentlig fundet sted ret hurtigt efter, at hans stedmoder, Karen Rasmusdatter, var afgået ved døden. I hvert fald var han blevet gift med den ni år ældre enke, Karen Jørgensdatter, inden hans far døde, for da Morten Jensens søn Peder i Kvislemark Sankthansdag 1764 blev døbt, nævnes Søren Fyhn og hustru som faddere, og da Rasmus Fyhn først døde i begyndelsen af august måned næst efter, så tyder alt på, at han havde afstået gården i god tid, inden han døde.

Heller ikke Søren Fyhns ægteskab blev særlig frugtbart. Det er kun lykkedes at finde ét barn, en datter, Maren Sophie, der blev døbt 1774, men som døde og blev begravet den 18. juli 1779. Sorgen over dette dødsfald var nok stor, for efter aldersopgivelserne i folketællingerne fra 1787 og 1801 må Karen Jørgensdatter have været et godt stykke over midten af fyrrerne, da hun fik sin lille datter, og hun har så været ude over den fødedygtige alder, da Maren Sophie døde. De forblev således barnløse og gik ene om på gården, men havde dog både karl og pige til hjælp i det daglige. Ved folketællingen i Kvislemark 1787 nævnes de stadig som gårdmandsfolk med en 23-årig tjenestekarl, Hans Pedersen, der mærkeligt nok er opført som »geworben« soldat, samt en 12-årig tjenestepige, Anne An-

Kvislemark 1790.
Beliggenheden
af Søren Fyhns gård
kendes ikke.

dreasdatter. I 1801 havde de afstået gården, og Søren Rasmussen Fyhn omtales da som en jordløs husmand, der går i dagleje. Han var på det tidspunkt 67 år gammel og Karen Jørgensdatter otte år ældre. Pudsigt nok var hun efter folketællingen 1787 ti år ældre end sin mand, men det er ikke usædvanligt. Formodentlig har hun selv givet oplysningen om sin alder, men har ikke selv vidst, hvor gammel hun var. Søren Fyhn derimod synes at have vidst sin nøjagtige alder, for hans oplysninger viser ikke så store udsving. De levede vist nok ikke ret lang tid efter folketællingen 1801. Det har ikke kunnet efterspores, hvornår de døde, fordi der ikke var nogen kirkebog bevaret for Kvislemark sogn for tidsrummet 1798 til 1814. De var i hvert fald ikke i live efter dette årstal.

Med Søren og Lars Fyhn, de to brødre, forsvandt navnet Fyhn fra byerne Tornemark og Kvislemark. Ganske vist nævnes der en indsidder Jørgen Sørensen Fyhn i Tornemark, hvis hustru, Mette, døde et par år før århundredskiftet, men det har ikke været muligt at finde nogen som helst forbindelse mellem ham og de øvrige medlemmer af slægten Fyhn. Rent umiddelbart kunne man nok tro, at han var søn af Søren Fyhn, men det er ikke tilfældet. Aldersforskellen mellem dem var lige lovlig lille, for ved folketællingen 1787, hvor han iøvrigt kaldes Jørgen Sørensen, er hans alder opgivet til 40 år, mens Søren Fyhn var 54 år gammel. Efter alt at dømme var Jørgen Sørensen tilflyttet fra et andet sogn, for de to sønner, han havde, var i hvert fald ikke født i Fuirendal eller Kvislemark sogne.

Den anden gren af slægten Fyhn, den, der stammede fra Hans Fyhn i Tornemark, forsvandt også fra Fuirendal sogn, og hvordan dét gik til, skulle gerne fremgå af det følgende:

Hans Fyhn var, som før nævnt, broder til Rasmus Fyhns far, Laurids Fyhn, og havde som denne en gård i fæste i Tornemark. Den 24. maj 1719 fik også han endeligt fæstebrev på gården, der havde 7 tdr. 3 skpr hartkorn, og som i landgilde efter den modererede jordebog skulle svare 4 tdr. 5 skpr. byg, 2 tdr. 3 skpr. havre, et lam, en gås samt to høns, og det svarede nøjagtigt til den gård, Laurids Fyhn havde i fæste. Det fremgik videre af fæstebrevet, at Hans Fyhn måtte nyde og bruge denne gård på de vilkår, at han på rette tider svarede alle de på gården hvilende afgifter, at han forbedrede og bebyggede den og iøvrigt var sit herskab hørig og lydig. Disse forpligtelser synes den gode Hans Fyhn imidlertid ikke at have efterlevet, i hvert fald ikke dem alle, for nedenunder fæstebrevet gjorde godsforvalteren følgende tilføjelse: »Denne Hans Fyhn er sat fra Gaarden 1720, og Rasmus Sørensen beboer hende igjen«.

Hans Fyhn og hans kone Gertrud måtte efter den tid tage til takke med en indsidderstue, men om det var i deres gamle gård eller hos sønnen Ole Hansen Fyhn, ja, derom kan der kun gisnes. Fire år efter, at Hans Fyhn var sat fra gården, døde han og blev begravet den 8. marts 1724, 60 år gammel. Gertrud Hans Fyhns derimod, der var noget ældre end sin mand, levede i endnu otte år og kaldtes ved sin død i 1732 Ole Fyhns moder. Hun blev begravet den 7. september og nåede en alder af 76 år.

Bondegård på Sjælland med køer, der er drevet sammen til malkning. Køer og bygninger har næppe set meget anderledes ud i 1700-tallet.

Deres søn, Ole Hansen Fyhn, var allerede i 1718 gårdmand i Tornemark, for den 8. juli dette år nævnes hans kone, Bodil Andersdatter, i kirkebogen som bæremoder for Lars Ydes søn Hans, og ved den lejlighed var hans fætter, Rasmus Fyhn, blandt fadderne. Året efter fik Ole Fyhn og hans kone selv et drengebarn, men det døde udøbt og blev fastelavnssøndag 1719 nedsat i en fyrrekiste på kirkegården. De fik dog flere børn, omend ikke ret mange. I året 1720 fik de datteren Anne, juleaften 1723 fik de sønnen Anders, der blev døbt nytårsdag 1724, den 28. november 1726 sønnen Hans, der blev døbt anden søndag i advent og forøvrigt båret til dåben af Andreas Danskers kone Ellen Jensdatter fra Venslev (se årbog 1967), og den 4. maj 1731 fik de en datter, der blev kaldt Sidse, men hun døde, da hun var fem år, og blev begravet den 16. september 1736.

Ole Fyhn og Bodil Andersdatter nød tilsyneladende stor anseelse i Tornemark, såfremt man da kan slutte ud fra det antal gange, de var med i stads, når folk havde børn, der skulle døbes. I årene fra 1718 til 1751 var de ved slige lejligheder til stede i kirken lige så mange gange, som Rasmus Fyhn med hustru og sønner var der tilsammen.

Ole Fyhn, der var født omkring 1691, omtales i en lægdsrulle fra 1724 som gårdmand i Tornemark under Holsteinborg gods, og hans gård var i hartkorn ansat til 7 tdr. 1 skp. Han døde i 1749, 58 år gammel, og blev begravet den 29.

oktober. Fem dage før, den 24. oktober, »lod velærede Seignieur Christian Lindam, Oberinspecteur ved Fuirendal, lyse til Skifte efter afgangne Fuirendals Bonde, Ole Hansen Fyhn i Tornemark, at foretage Sammesteds den 10. November førstkommende, til hvilken Tid afdødes Creditorer og Debitorer sig vilde indfinde«. Trods grundige eftersøgninger er dette skifte imidlertid ikke fundet, idet ðet overhovedet ikke er indført i skifteprotokollen, så desværre kan der intet oplyses om de forhold, som Ole Fyhn og Bodil Andersdatter havde haft at leve under.

Som det dengang var sædvane, giftede Bodil Andersdatter sig ret hurtigt igen. En uforsørget enkes tilværelse var som regel i hine tider ensbetydende med et liv i armod og med store afsavn, og det lykkedes da også for Bodil Andersdatter at finde en mand, der var villig til at dele resten af livet med hende. Han hed Hans Michelsen, og han var egentlig lige ved at gifte sig tidligere på året, idet han allerede den 21. marts 1749, altså inden Ole Fyhn døde, var blevet trolovet med pigen Bodil Laursdatter. Det havde været meningen, at de skulle giftes senere på året, men inden da kom det ham for øre, at hun lavede til barsel, og da han vidste, at han umuligt kunne være far til hendes barn, fremstod han den 7. november samme år på Holsteinborg birketing og forkyndte, at han ikke på nogen måde kunne indlade sig i et ægteskab med sin trolovede, eftersom hun allerede inden trolovelsen var blevet med barn ved en anden, og på grund af denne hendes grove forseelse agtede han ved den forestående tamperret den 17. november at kræve trolovelsen ophævet.

Det skal dog siges til Bodil Laursdatters ros, at hun nu, da sagen var kommet for retten, lagde kortene på bordet og bekendte, at hun med god samvittighed kunne fritage Hans Michelsen for at være hendes barnefader, efter som det var med en helt anden person, hun havde forset sig, og da sagen den 28. november igen blev taget op på birketinget, blev der oplæst en tamperretsdom af 17. november, der ophævede trolovelsen, således at Bodil Laursdatter måtte give afskald på Hans Michelsen, der dog ikke dermed var sindet til at opgive giftermålet. Han og Ole Fyhns enke, der vist nok var nogenlunde jævnaldrende, fandt sammen og giftede sig efter kort tids forløb, og da Bodil Andersdatter forlængst var ude over børneårene, undgik Hans Michelsen denne gang at blive hanrej inden brylluppet. Deres ægteskab varede en halv snes år. Bodil Hans Michelsens, som hun nu blev kaldt, var 66 år gammel, da hun i 1760 døde.

Ole Fyhns og Bodil Andersdatters børn forlod alle tre Tornemark, ja, om den yngste søn, Hans, kan fortælles, at han næsten synes at være forsvundet ud i den blå luft, for så vidt som han forgæves er eftersøgt i Fuirendal sogns nabosogne. Det ser i hvert fald ikke ud til, at han på noget tidspunkt har fæstet gård på Holsteinborg grevskabs gods.

De to andre børn derimod, datteren Anne og sønnen Anders Olsen Fyhn, kom begge til at bo i Spjellerup, Marvede sogn. Anne blev gift med en af byens gårdmænd, Niels Madsen, mens Anders gik en ganske anden vej. Han havde et eller

andet sted, måske hos Peder Skolemester i Tornemark eller hos hans eftermand, Esben Pedersen, lært at læse og skrive, og i 1751, da skoleholder Niels Christian Lerche blev forflyttet til Plessens skole i Saltøby, blev han skoleholder i Spjellerup, hvor han blev, så længe han levede. Han var forøvrigt kommet til Spjellerup adskillige år forinden. I hvert fald boede han der allerede i 1747, da han i Fuirendal kirke stod fadder hos Lorentz Pedersen i Tornemark, der i sine unge dage havde været tjenestekarl hos Ole Fyhn, og året efter, den 4. november 1748, blev han i Marvede kirke viet til Anne Madsdatter fra Spjellerup. Hun var søster til Niels Madsen, der som omtalt var gift med Anders Fyhns søster Anne, og der var således tale om dobbelt svogerskab. De fik to sønner, Ole, født 1750 og Hans, født 1752, men ægteskabet blev ret kortvarigt, for Anne Madsdatter døde på deres seks års bryllupsdag, den 4. november 1754. Da dødsboet ved skiftet blev gjort op, viste det et overskud på 56 rdl. 14 sk., og deraf fik enkemanden halvdelen og sønnerne hver en fjerdedel.

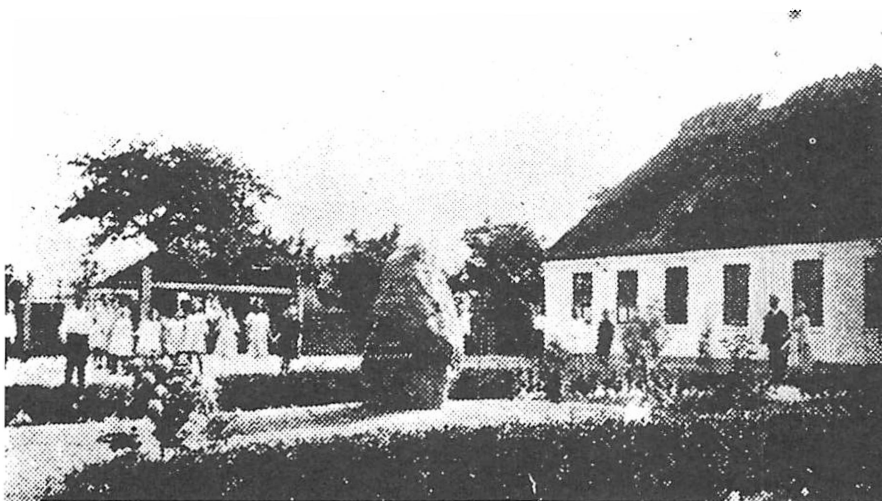
Det var imidlertid ikke så helt let for Anders Fyhn at sidde ene med to små børn, for skolen skulle jo først og fremmest passes. Det blev derfor nødvendigt, at han giftede sig igen, men han forhastede sig ikke, forsøgte åbenbart at klare sig selv så længe som muligt. Efter to år som enkemand måtte han dog bøje sig for nødvendigheden, og i 1756 blev han i Marvede kirke viet til Karen Larsdatter, en af Spjellerup bys unge piger. Hun var på det tidspunkt 24 år og datter af gårdmand Lars Madsen og hustru Anne Jensdatter. De herligheder, Karen Larsdatter gik ind til i Spjellerup skole, var ikke ligefrem overdådige. Anders Fyhn erholdt i årlig skoleløn 10 rdl. ialt, nemlig 20 mark af de sytten gårde og tre huse i byen, der skulle erlægges »ved Martins Tider«, dvs. Mortensdag, hvortil kom lejen af Marvede kirkelade, der beløb sig til 3 rdl. 2 mk., og som blev betalt til Mikkelsdag, samt Marvede kirkes lysepenge, der ligeledes androg 3 rdl. 2 mk., og som blev betalt ved juletid. Fru grosskancellirådinde Holstein til Fuirendal, der var enke efter Ulrich Adolph Holstein, og som havde Fuirendal som enkesæde, var eneste lodsejer i Spjellerup, og hun tillagde derudover 4 tdr. rug og 4 tdr. byg samt 20 læs tørv fra Fuirendal tørvelyng, som årligt skulle tilføres skoleholderen. Desuden skulle Spjellerup by årlig yde ham frit græs og foder til én ko og seks får. Alle disse ydelser var udregnet med den bagtanke, at skoleholderen »undertiden og især om Sommeren af et Haandværk kunde ernære sig, hvilket baade Sognepræsten og Herskabet lader sig være angelegen«.

I selve skolehuset var der ikke meget at gøre sig til af. Det var en syv fags bondebygning, men sikkert hverken bedre eller ringere end byens øvrige huse. Den må dog have været til at bo i, for her levede Anders Fyhn og Karen Laursdatter til sammen i henved 32 år, og her fik de syv børn ud over de to, han havde med fra ægteskabet med Anne Madsdatter. Af disse syv børn var der kun tre, der overlevede forældrene, men det skyldtes næppe skolehusets beskaffenhed. Der var jo stor børnedødelighed i hine tider.

Om Anders Fyhns virke som skoleleder findes der ingen efterretninger, hver-

ken gode eller dårlige, og det vil derfor være rimeligt at gå ud fra, at han har passet sin skole efter bedste evne og iøvrigt levet som en bonde blandt bønder. Som han i sin tid var kommet til verden ved juletid, således forlod han den også ved juletid og blev begravet den 30. december 1787. Det var ikke just rigdom, han efterlod sig, tværtimod! - Da der i 1788 skulle holdes skifte efter ham, viste det sig, at boet var så fattigt og ringe, at hvis Karen Laursdatter skulle have udredet, hvad hendes to stedsønner rettelig havde krav på, ville hun være bragt helt til tiggerstaven, men til alt held var de til at tale med. Den ældste, Ole Andersen, gav allerede den 13. marts 1788 afkald på sin mødrene arv og på arv efter sin far - »formedelst Stervboens ringe Tilstand efter min sal. Fader«. Det samme gjorde broderen, Hans Andersen, på det vilkår, at han af boet måtte udtage »en Bryggerkedel, et lidet Hængeskab, en gulstribet Underdyne, et Par Lagner, tre Hør-lærreds Skjorter og fem Stykker Hør«. Samtidig gav han uden videre betingelser afkald på arv efter faderen, »som har efterladt min Stedmoder, Karen Andersens, i ringe og fattige Omstændigheder«. De to stedsønner overlod i virkeligheden dermed hele boet til stedmoderen, der i forvejen efter sin mands ønske havde tilstået datteren Anne, der havde Søren Madsen i Spjellerup som værge, tre får, mens den yngste datter, Boel (Bodil), der havde sin onkel, Niels Madsen, som formynder, skulle have tre får, en liden kvie og en kakkelovn som sin arvepart.

Anders Fyhns enke, Karen Larsdatter, overlevede sin mand i næsten 30 år. Hans død ændrede vist ikke meget ved hendes hverdag. Hun levede fortsat det stille landsbyliv, hun var opvokset i, søgte jævnlige kirken og var til Herrens bord mindst én gang om året, ifølge kirkebogen. Folketællingen fra 1801 fortæller en lille smule om hendes levevilkår og oplyser, at hun var madmoder, 71 år gammel

Spjellerup skole, opført 1817, 30 år efter skoleholder Anders Fyhns død. Billedet er taget efter, at genforeningsstenen i 1920 blev rejst, men inden skolen i 1930 blev teglhængt.

og enke efter første ægteskab. Hun boede i frit hus og var tillagt en halv tønde rug, en halv tønde byg og fire rigsdaler i årlig understøttelse. Hun boede ved siden af skolen, hvor Henrik Hansen, der i sin tid havde løst hendes mand af som skoleholder, nu tog sig af børnenes undervisning. Endnu så sent som den anden søndag i fasten 1814 var hun opført på listen over nadvergæster, men efter den tid orkede hun så heller ikke længere at komme i kirken, og da hun den 6. april 1816 døde, var hun 85¼ år gammel, ifølge kirkebogen, der forøvrigt indeholder en hel lille levnedbeskrivelse over Karen Larsdatter med oplysninger om, at hun var født som datter af gårdmand Lars Madsen i Spjellerup, og at hun 24 år gammel kom i ægteskab med enkemand og skoleholder Anders Olsen, var i ægteskab med ham i 32 år og med ham avlede fem sønner og fire døtre, hvoraf kun én søn og to døtre endnu var i live, og efter dette ægteskabs opløsning den 30. december 1787 sad hun enke i 29¼ år. Bortset fra, at hendes alder ikke helt stemmer, og at to af sønnerne var mandens af første ægteskab, er hvert et ord i denne levnedsskildring helt i overensstemmelse med sandheden.

Om Anders Fyhns og Anne Madsdatters to sønner kan iøvrigt fortælles, at ingen af dem førte slægtsnavnet Fyhn videre, og at deres skæbner formede sig vidt forskelligt. Den yngste af dem, Hans Andersen, blev på sin hjemegn og flyttede ikke længere væk end til Kvislemark, men slog sig senere ned i Brorup. Ole Andersen derimod stræbte mod en større og mere afvekslende verden. Han lærte i sine unge dage mølleriet, sandsynligvis i Tornemark mølle, i hvert fald opholdt han sig i denne by, da han i 1768 stod fadder ved sin halvsøster Bodils dåb i Marvede kirke. Da han var udlært, fik han lyst til at se lidt mere af verden, men eftersom han var stavnsbunden til Fuirendal gods under Holsteinborg, anmodede han i året 1770 det højgrevelige herskab, grevinde von Holstein, om tilladelse til at tjene uden for godset som møllersvend i Hulemose vandmølle på Vordingborg ryttergods. Denne tilladelse fik han den 4. december 1770 på det vilkår, at han efter et års forløb igen skulle melde sig på godset. Da året var til ende, havde han fået blod på tanden og søgte igen om tilladelse til at rejse fra godset, og i de nærmest følgende år tjente han først i Magle mølle i Herlufsholm sogn, kom derfra til Kimmerslev mølle, men vendte igen tilbage til Magle mølle. Han havde da hvert år måttet søge godset om tilladelse til at tage ophold uden for dets område, men omsider fik han frihedspas fra godset. Det var dateret den 9. juni 1777, mens han for anden gang tjente i Magle mølle, og han kunne så rejse, hvorhen han ville, uden at søge om tilladelse.

Ole Andersen var nu en fri mand, og det var han til sinds at benytte sig af. Den 25. april 1778 forlod han Magle mølle, og møller Jacob Hansen medgav ham et afskedspas indeholdende et meget fint skudsmål ledsaget af mange ønsker om, at forsynet måtte følge ham, ligesom han også af sin sognepræst fik skudsmål med attest for, at han den 4. januar 1778 havde søgt Herrens bord, og at han nu ubehindret andetsteds kunne nyde kirkens goder.

Ole Andersen rejste fra Magle mølle til Køge, og her blev han den 20. maj 1778

troløvet med Kirsten Nielsdatter, der var datter af afdøde møller Niels Larsen og hustru Ellen Larsdatter af Køge, og vielsen fandt sted den 20. august samme år. Da Kirstens stedfader var død nogle måneder forinden, købte Ole Andersen møllen, og den 4. januar 1779 fik han borgerskab som møller i Køge. Han og Kirsten Nielsdatter fik elleve børn, men flere af dem døde, inden de nåede den voksne alder.

Hans eget liv fik en meget brat afslutning. Det fremgår af en notits, som sognepræst Rasmus Fog i 1807 indførte i kirkebogen, og som havde følgende ordlyd: »Den 5. September 1807 jordet Møller Ole Andersen, 57 Aar, begravet med Sang. Dræbt af Englænderne«. Dette blev bekræftet af postmesteren i Køge, Mathias Thye, der den 9. september samme år sendte en indberetning til generalpostamtet og deri fortalte følgende: »Mølleren Ole Andersen boende Norden for Køge, og idet han ville se ud af sin Forstuedør, blev han skudt af en Carteskugle og døde to Dage derefter«.

En så tragisk hændelse måtte naturligvis gøre et uudsletteligt indtryk på Ole Andersens pårørende, og mere end hundrede år efter kunne hans oldebarn berette om det sørgelige, der hændte dengang. Mølleren var gået ud for at se efter englænderne, og idet han vendte sig om for atter at gå ind, kom der en engelsk kugle, som gik ind i ryggen på ham. Den 14-årige søn, Friederich, blev straks sendt hen efter en læge, men på vejen derhen kom en engelsk officer og spurgte ham, hvor han skulle hen. Da han havde forklaret sit ærinde, sendte officeren ham tilbage og fik fat i en engelsk militærlæge, der fjernede kuglen. Det hele var imidlertid forgæves, for mølleren døde umiddelbart efter. Men kuglen opbevares endnu af Ole Andersens efterkommere sammen med en fladtrykt kugle, som senere på dagen blev fundet på jorden ved huset.

Kirsten Nielsdatter fik efter anmodning tilladelse til at hensidde i uskiftet bo, men da hun i 1821 døde, viste det sig, at boet var særdeles velhavende, og der er ingen som helst tvivl om, at skoleholdersønnen fra Spjellerup havde været en både dygtig og bjergsom mand, der, inden døden så pludseligt indhentede ham, i økonomisk henseende var nået videre end nogen anden i slægten.

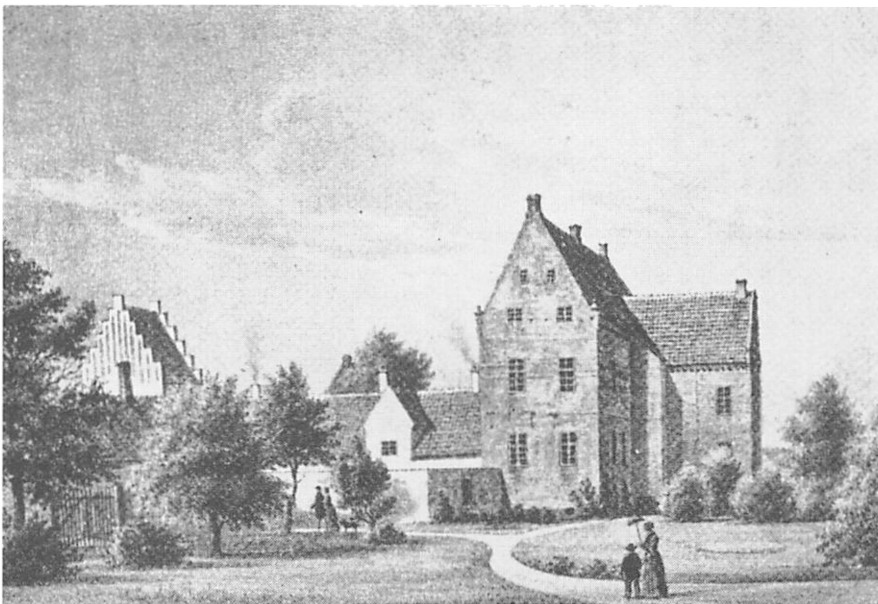
Mens Anders Fyhns ældste søn og hans familie således blev stærkt berørt af de ydre hændelser i Danmarks historie, så føjede livet sig helt anderledes for hans halvsøskende, Anders Fyhns tre overlevende børn af hans ægteskab med Karen Larsdatter. Sønnen Henrik, der blev født i Spjellerup i 1762, lærte først i sin ungdom noget skomageri, måske af sin far, for det var i 1700-tallet ikke usædvanligt, at skoleholdere prøvede at øge deres indtægter ved et eller andet håndværk. Da Henrik Andersen i 1784 var 22 år gammel, blev han skoleholder i Hyllinge, der var anneks til Marvede, for den fyrstelige løn af 52 rdl. om året, men dette beløb blev dog afkortet med 6 rdl. for det brændsel, han fik leveret in natura. Det var imidlertid nok til at gifte sig på, syntes Henrik Andersen, og den 17. januar 1785 blev han i Marvede kirke viet til Ane Marie Buchardt, der i et par år havde været tjenestepige i Marvede præstegård. Alligevel blev der nok ikke så overvældende

meget at slå til side med, for i tiden fra 1785 til 1799 fik de ialt syv børn deriblandt et par tvillinger, men det hjalp nok noget, da Henrik Andersen fik et midlertidigt tillæg på 4 tdr. rug og 6 tdr. byg. Det faldt dog bort, da degnekaldet i 1821 blev nedlagt, og indtægterne herfra blev nu tillagt skolelæreren, der blev betydeligt bedre aflagt end tidligere, for det betød, at han oven i sin løn fik 12 tdr. byg, 21,2 lispund brød, 12 lispund flæsk, 24 snese æg, 22 oste og 30 rdb. i offerpenge.

Henrik Andersen ydede vist nok sit bedste i arbejdet med skolens børn, men høstede ikke megen ros ved visitatserne, fordi han så øjensynligt manglede de fornødne kundskaber, noget, der også kendetegnede en god del af hans kaldsfæller. Da han i 1831 blev pensioneret, fik han i årlig pension 15 rdl., to tdr. rug og tre tdr. byg samt to tdr. rug og tre tdr. byg af eftermanden, Hans Mortensen, der havde overtaget hans embede. Henrik Andersen døde i Hyllinge, vist nok i den gamle skole, der året efter hans afgang var blevet afløst af en ny skolebygning. Det skete i 1836, fem år efter, at hans kone var afgået ved døden.

Hans to søstre, Anne og Bodil, blev begge gift med gårdmænd og forblev således på deres hjemegn. Anne, der var født 1765, afløste vist nok sin svigerinde, Ane Marie Buchardt, som pige hos præsten Ole Høffding i Marvede. Hun var der i hvert fald ved folketællingen i 1787, men forlod året efter præstegården for at gifte sig med gårdmand Jørgen Pedersen i Menstrup, der samme år havde mistet sin første kone, Kirsten Larsdatter, som han kun havde været gift med et års tid. Efter folketællingen at dømme var Jørgen Pedersen 19 år ældre end Anne Andersdatter, men de fik sammen tre børn. Den ældste, Karen, var i 1801 10 år, Peder var 7 og Anders 4 år. Som man kan se, havde forældrene efter tidens skik givet deres børn navne efter mormor, morfar og farfar. Jørgen Pedersen blev en gammel mand og var, da han den 5. maj 1827 døde, 80 år gammel. Anne Andersdatter overlevede ham i 13 år og døde først den 16. april 1840, 75 år gammel. Hun var den sidste af Anders Fyhns børn, der gik bort.

Søsteren Bodil Andersdatter, der var født i Spijellerup skole i 1768, tjente som ung pige forskellige steder på egnen. Ved folketællingen i 1787, da hun var 19 år gammel, nævnes hun blandt tjenestefolkene på Fuirendal som kokkepige, og her var hun endnu i 1789, da hun i Hyllinge kirke bar den ene af sin broder Henriks tvillinger, Lars, til dåben, men samme år flyttede hun fra Fuirendal til Marvede præstegård, hvor hun var pige, indtil hun den 3. oktober 1790 blev gift med en meget ældre enkemand, Hans Andersen, der havde en læstegård i Brorup, som dengang hørte til Hyllinge sogn. De fik sammen to døtre, Bodil, født 1791 og båret til dåben af »dydædle Madame Høffding i Marvede og hendes Søster, Made-moiselle Stein ibidem«, og Maren, født 1795. Den 6. maj samme år, som Maren var kommet til verden, blev Bodil Andersdatter enke i en alder af 27 år, men mindre end et halvt år senere tog hun sine to småpiger med ind i et nyt ægteskab. Den 18. oktober 1795 giftede hun sig i Hyllinge kirke med ungarl Peder Pedersen fra Havnskov, der tidligere havde været landdrytter og samtidig tjenestekarl forskellige steder på egnen. Han stammede egentlig fra Kyse, hvor han blev døbt

Herregården Fuivendal (o. 1850), hvor bønderne fra Tornemark, Kvislemark og Spjellerup gjorde hovarbejde. Bemærk det murede karnapformede fremspring mellem hoved- og sidefløj, den såkaldte hemmelighed, senere betegnet som locum, der havde afløb til voldgrav eller sø.

1766 som søn af gårdmand Peder Nielsen og Margrethe Hansdatter. Efter brylluppet overtog han gården i Brorup, en fæstegård, der hørte under Førsløvgaard.

Peder Pedersen og Bodil Andersdatter fik seks børn foruden de to, hun havde fra sit første ægteskab, og når disse børn skulle døbes, gjorde de flittigt brug af familien, der lige så flittigt mødte op ved disse lejligheder. Det gjaldt såvel Bodils halvbroder, Hans Andersen, som broderen Henrik og hans kone Ane Marie samt søsteren Anne og hendes mand, Jørgen Pedersen fra Menstrup. Men også Peder Pedersens familie fra Kyse mødte op, når hans børn skulle døbes. Det drejede sig om to halvbrødre, gårdmand Hans Pedersen, der kom med sin kone Karen og sin ældste datter, Margrethe, og Christen Pedersen og hans kone Ellen, der havde et hus med jord i Kyse.

Bodil Andersdatter nåede ikke at se alle sine børn blive voksne. Den yngste søn, Ole, var kun 13 år gammel, da hun den 7. juli 1823 døde i en alder af 55 år. Ved skiftet, der fandt sted den 8. december samme år, beløb boets formue sig til 290 rdl. 2 mk. 8 sk. - Peder Pedersen levede endnu i ni år og døde først den 23. april 1832, og ved skiftet den 12. november androg boets formue 232 rdl. 4 mk. Gården blev så overdraget til den ældste søn, Hans Pedersen, der jo havde navn efter sin moders første ægtemand. Men heller ikke hans søskende forlod deres hjemegn. Søsteren Margrethe var først gift med en gårdmand Hans Pedersen i Arløse og efter hans død med Anders Hansen i Spjellerup, og broderen Peder

*Bønder på hovmarken,
tegnet af E. Rondahl
1888. Omslagstegning
til Severin Kjærs »Fra
stavnsbåndets dage».*

blev gårdmand i Bistrup og havde i 1834 sin ugifte søster Sidse boende hos sig, mens Anders, der var opkaldt efter sin morfar, skoleholderen, blev gift med pigen Kirsten Olsdatter fra Hårslev og siden fik et hus med lidt jord i fæste i Spjellerup. Den yngste broder, Ole, blev gift med en gårdmandsdatter fra Kvislemark, og de overtog en gård i Gumperup, nu Klinteby. Heller ikke de to halvsøskende drog ret langt bort, og allerede, da deres moder døde, var de gifte og henfarne, Bodil med skomager Timmerlin i Næstved og Maren med husmand Johan Christian i Spjellerup.

Der lever i dag en stor efterslægt, der kan føres tilbage til skoleholderen i Spjellerup, Anders Fyhn, men dette navn har den forlængst forlist, for ikke en eneste af hans tre sønner brugte det, og derved gik det tabt. Derimod bevarede den del af slægten, der forblev i Tornemark og Kvislemark, navnet, så længe de levede, men da de ingen børn havde, der kunne føre det videre, gik det tabt også dér. I virkeligheden synes det kun at have været anvendt i 1700-tallet. Godt nok overskred det lige netop tærsklen til det 19. århundrede, men heller ikke mere.

KILDER:

Utrykte:

Kirkebøger og folketællinger for Kvislemark, Fuirendal, Marvede, Hyllinge, Vallensved og Fodby sogne. - Fæsteprotokoller og fæsteregistre for Holsteinborg gods. - Skifteprotokol for Førslev gods. - Gejstlig skifteprotokol for Øster Flakkebjerg herreds provsti. - Private oplysninger og optegnelser m.m.

Trykte:

Personalhistorisk Tidsskrift 1944. - Johs. C. Jessen: Vester og Øster Flakkebjerg herreders skolehistorie 1938. - Erling Petersen: Af en bondeslægts historie. 1951.

Morten Qvistgaard og landboreformerne

Af Ole G. Nielsen

Den 20. juni skal hele landet markere 200-året for ophævelsen af stavnsbåndet. Men landboreformerne var meget mere end stavnsbåndsløsningen, og reformerne var resultatet af mere end 30 års arbejde.

Et af medlemmerne af Den store Landbokommision var godsejer og justitsråd Morten Qvistgaard til Gjerdrup, som uberettiget har fået et dårligt rygte i tiden efter landboreformerne, da hans synspunkter ikke på alle måder var samstemmende med Chr. Colbjørnsens.

Slægten

Morten Qvistgaard var søn af en selvejergårdmand Ivar Pedersen Qvistgaard, Skikkild i Vejrum sogn. Bedstefaderen Peder Andersen var fæster af Kvistgaard, der tilhørte det kongelige strøgods.

Morten Qvistgaard blev født den 15. maj 1732 og døde 9. september 1798. Han blev gift med Dorthe Cathrine Qvistgaard, der var datter af Peder Mikkelsen Qvistgaard, som havde været forpagter på Gisselfelt og i årene 1751-1757 ejer af Basnæs. Peder Mikkelsen Qvistgaard var barnebarn af Peder Andersen i Vejrum.

Peder Mikkelsen Qvistgaard havde i 1737 giftet sig med Lucia Jørgendatter, datter af forpagteren på Vemmetofte - senere ejer af Svanholm, Overbjerg m.v. generalauditør Jonas Jørgensen. Hendes broder - generalkrigskommissær Niels Jørgensen til Svanholm, blev adlet den 31. maj 1780 under navnet de Svanenskjold. Hans søn - Peder de Svanenskjold, blev gift med Morten Qvistgaards datter - Regine Dorthea Cathrine.

Ifølge familietraditionen blev Peder Mikkelsen Qvistgaard opfordret til at lade sig adle mod at betale 500 rdl., den gang hans svoger tilkøbte sig adelsskab. Peder Mikkelsen Qvistgaard skulle da have svaret: »Jeg er pinedød endnu ikke bleven gal, jeg har min sæl andet at bruge mine penge til end sådanne fuxsvandserier!«

Dorthea Cathrine Qvistgaard døde den 2. juli 1761 i barselsseng og datteren Louise blev begravet den 10. juli sammen med moderen på Boeslunde kirkegård.

Morten Qvistgaard var enkemand i 3 år og giftede sig så med Martha Rehling, datter af sognepræsten i Haslev og Bråby, Johan Rehling.

Morten Qvistgaard blev 18 år gammel student fra Frederiksborg Skole, tog året efter filosofikum og forlod universitetet for at lære landvæsen. I 1756 - da han var

Gjerdrups gamle hovedbygning set fra syd. Her boede Morten Quistgaard fra 1760 til 1798.

24 år gammel - forpagtede han Brattingsborg på Samsø og i 1760 købte han herregården Gjerdrup med Lyngbygård og Boeslunde kirke. Godset omfattede ca. 900 tdr. hartkorn og foruden de to gårde og kirken bestod det af: 9 gårde og 11 huse samt Højstrupjorden i Eggerslevmagle, 9 gårde og 3 huse i Frankerup, 7 gårde og 7 huse i Båslunde, 2 gårde i Hesselby, Kanehøj vejrmølle og hestemølle med jordlod, 1 gård i Oreby, 1 gård i Boeslunde, 12 gårde og 7 huse i Sønderup, 1 gård i Torpe, 2 gårde og 1 hus i Øster Bøgebjerg, 2 gårde i Egerup, 3 gårde og 1 hus i Atterup, 1 gård og 3 huse i Gryderup, 1 vænge i Skælskør, Hvilebjerg skovvænge med hus i Sørbymagle, 1 gård og 1 hus i Fårdrup, 1 gårds herlighed i Erdrup, 1 gård i Flakkebjerg, 1 gård med tilliggende skov og 3 huse i Kirkerup, 21 gårde og 17 huse i Hyllested samt 16 gårde - den ene med kroprivilegium (Dal-mose Kro) - og 7 huse i Vemmeløse. Ialt 91 gårde og 66 huse.

I 1764 blev Morten Qvistgaard udnævnt til kammerråd, og på grund af sin indsats som landvæsenskommissær, hvor han var med til at gennemføre salget af Antvorskov og Vordingborg krongodser i 1774, blev han i 1775 udnævnt til justitsråd.

Ved auktionen over Antvorskov gods købte han i 1774 5 gårde og 3 huse i Erdrup. Samme år erhvervede han herregården Espe og i 1782 overtog han Gimlinge kirke og kirkegods.

Gjerdrup

Den herregård Morten Quistgaard købte i 1760, og som han beboede til sin død, er en meget gammel gård, hvis historie ikke skal gennemgås i denne artikel, kun vil der blive fremdraget nogle få pluk af historien.

I 1654 købte rentemester Peder Vibe Gjerdrup, han døde i 1658, men nåede at afrunde bøndergodset, der indtil da, havde ligget meget spredt. Enken - Anna Cathrine Budde arvede Gjerdrup og i 1662 giftede hun sig med Joachim Frederik

Vind, der opførte den hovedbygning, som stod indtil 1864. Den bestod af 3 sammenbyggede fløje i en etage. Midterfløjen - den egentlige hovedfløj var af bindingsværk, vestfløjen, der også var af bindingsværk indeholdt en stor sal med vinduer til begge sider. Østfløjen, der delvis var af grundmur havde kælder og fløjen indeholdt skrivestue, tjener- og pigekammer. I muren var en plade med Vind og Buddes våbener samt bogstaverne ACB - JFW 1664.

Præsten Didrich Grubbe i Kvislemark giftede sig i 1690 og fik med sin kone gården i 1693 og han købte i 1696 en vang af Lyngbys mark og fæstede de 2 andre vange, som han købte i 1701. Det blev senere til Lyngbygård.

Landsbyen Lyngby var blevet lagt øde under svenskekrigene, og mange af indbyggerne flyttede til nabobyen Eggeslevmagle. De nyerhvervede marker gjorde krav på mere arbejdskraft og Grubbe købte 7 gårde i omegnen af oberst Fr. Lüt-zow, Lundsgård. Efter Didrich Grubbes død i 1702 fortsatte enken med at købe gårde med hoveripligtige bønder. I 1735 solgte hendes datter godset og i de følgende år fulgte der nogle hurtige ejerskift. I 1756 blev major Caspar Frederik von Bülow ejer af godset, og det var ham, der solgte til Morten Qvistgaard i 1760.

Landboreformerne

Morten Qvistgaard blev medlem af Den kongelige kommission angående landbosagen - den såkaldte Store Landbokommission, men som landvæsenkommis-sær havde han været med i det reformarbejde som var igang omkring 1770.

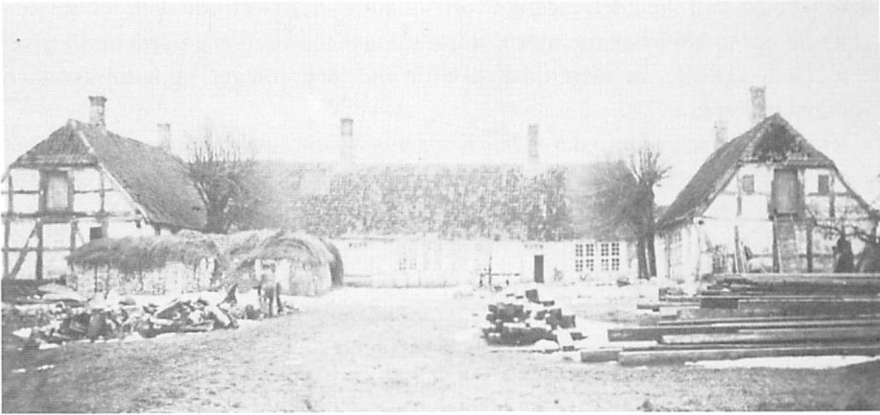
Landboreformerne blev resultatet af mange års arbejde. Allerede med ophævelsen af vornedskabet i 1702 tilkendegav man det urimelige i at binde en befolkningsgruppe til det gods, hvor de tilfældigvis var født. Alligevel indførtes stavnsbåndet i 1733. Det faldt sammen med en elendig periode i landbruget, og da godsejerne skulle betale skat af bøndergårdene, var de nødt til at have dem fæstet bort. Stavnsbåndet omtales hyppigst som en foranstaltning for at skaffe soldater. Det var også argumentet, men ligesom politikerne idag siger det, de tror vælgerne vil høre, således argumenterede man under enevælden, som man mente kongen ville høre. Godsejerne ønskede et stavnsbånd af hensyn til gårdfæstet, men man fortalte kongen, at det burde indføres af hensyn til soldaternes antal.

På denne tid var man i brede kredse klar over, at landbrugets forhold trængte til fornyelse. Allerede omkring 1750 var man klar over, at den gamle fællesdrift og trevangsbruget var urentabelt.

Reformerne begyndte at blive drøftet i 1755. Man plejer at sætte kong Frederik den Femtes fødselsdag, den 31. marts som dagen, hvor den interesserede offentlighed modtog opfordringen til at udtale sig om »alle de sager, der kan være tjenlige til at opretholde landets flor«.

I de følgende 31 år nedsættes der 4 kommissioner og undertiden var man betydelig længere fremme i idéer og forslag end det resultat, man enedes om i 1787.

Den 26. november 1757 nedsattes »Kommissionen til landvæsenets forbedring«. Den skulle beskæftige sig med ophævelsen af landsbyfællesskabet, og den

Gjerdrups gamle hovedbygning set fra nord. På gårdspladsen ligger materialerne, der viser, at nedrivningen er påbegyndt. Hovedbygningen, der var opført i 1664 af Joachim Frederik Vind, blev revet ned i 1864, 200 år efter opførelsen.

erstattedes 27. oktober 1767 af »Landbokkommissionen«, som fra 23. marts 1768 blev kaldt »Generallandvæsenskommissionen. Opgaven for denne var, »at undersøge og overveje alt det, som kan være tjenligt til at forbedre og fremme landvæsenet i Danmark, og især for at lette - så vidt muligt - bondens vilkår«.

Generallandvæsenskommissionen kom hurtigt med forslag om indførelse af koppelbrug, ophævelse af landsbyfællesskabet, afskaffelse af naturaltiende, bestemmelse af hoveriets størrelse, indførelse af arvefæste og en sikring af husmændene, der ville miste græsningen, når landsbyfællesskabet ophørte.

Senere kommer der forslag om at udstykke hovedgårdsjorden på Antvorskov og Vordingborg godser i selvejergårde, og Generallandvæsenskommissionen var i 1771 nået til, at »de hidtidige fæstebønder skulle ikke blot have deres gårde udskiftet af ethvert fællesskab, men tillige hoveriet afløst og deres gårde overladt til arvelig besiddelse«. Vedrørende arvelig besiddelse var der to forslag, flertalsindstillingen, der gik ind for selveje og mindretalsindstillingen der ville have arvefæste for 99 år.

I Guldbergtiden 1772-1784 varetog Rentekammeret landvæsenets sager. Der blev ikke foretaget initiativer, men der blev ført drøftelser om problemerne. Det alle var enige om, var ophævelsen af landsbyfællesskabet og i 1781 kom loven, efter et par mindre vellykkede lovforslag. Men på det tidspunkt havde adskillige godsejere allerede selv foretaget udskiftninger, bl.a. Morten Qvistgaard, for han kunne i 1781 afslutte udskiftningen i Eggeslevmagle.

Den 3. november 1784 blev Den lille Landbokkommission nedsat, dens rigtige navn var »Kommissionen for Frederiksborg og Kronborg amter«. Dens opgave var, »at undersøge og overlægge på hvad måde og på hvilke midler samtlige Vore fæstebønder og husmænds vilkår på de to amter, så vidt muligt kunne forbedres

ved den fordelagtigste økonomiske indretning og ved efter omstændighederne, især, hvor det kan ske uden afgang i vore indkomster, at forunde dem selveje«.

Denne kommission gennemførte udskiftningen og overdrog gårdene til arvefæste. Dette arbejde var mere tidskrævende end først antaget, og kommissionen blev først ophævet i 1798.

Den 27. juli 1786 oprettedes »Den Kongelige Kommission angående Landbosagen« - også kaldet »Den store Landbokommission«. Denne kommission skulle »være forpligtet at se på alt, hvad der kan tjene til forbedring af bondestandens kår, uden at nogen af jordrotternes lovlige ejendomsrettigheder derved indskrænkes, og uden at jordrotterne hindres i deres godsers lovlige brug og benyttelse«. Medlemmerne af kommissionen udpegedes fra 5 grupper, nemlig: 1) Danske Kancelli med Bolle Luxdorph, P. Aagaard og O. L. Bang, 2) Rentekammeret med Chr. Ditlew Reventlow, John Eriksen og V. A. Hansen, 3) juristerne med S. H. Cordsen, Bartholin Eichel, Mads Fridsch og Andreas Bang, 4) ansete landmænd med Morten Qvistgaard, Poul Abraham Lehn, Chr. Ludw. Scheel-Plessen samt P. Wormskjold og 5) de militære Collegier med Vilh. Bornemann. Den afskedigede kammeradvokat - Chr. Colbjørnsen blev kommissionens sekretær i de to første og mest betydningsfulde år. Den store Landbokommission blev først ophævet i 1816, og det er naturligt, at der skete store udskiftninger i kommissionens sammensætning.

Grundlaget for Den store Landbokommissions arbejde kom den 26. august. Hovedopgaven var at afklare retsforholdet mellem godsejere og fæstebønder, som det efter vornedskabets ophævelse burde være overalt i landet, da der i gældende love ikke fandtes nogen entydig formulering derom.

Chr. Colbjørnsen fremlagde 3 uger senere et arbejdsprogram i 8 punkter, som blev udgangspunktet for kommissionens arbejde. Dette arbejdsprogram indholdt i korte træk spørgsmålene om: 1) fæstegårdenes overdragelse, 2) gårdforsiddelser, 3) fremgangsmåden ved skifter efter fæstebønder, 4-5) stavnsbåndet, og dermed godsejernes ret til at tvinge en bonde til at fæste en gård, 6) om fæsternes lydighed mod godsejeren, 7) om godsejerens ret til at fratage fæstebøndernes jord og 8) om fæstebonden har pligt til at udflytte sin gård.

Senere skete der ændringer i disse hovedspørgsmål, men indholdet var det samme. Grundlaget var Montesquieus teori om, at »det er mindre et lands frugtbarhed end dets indbyggerses frie stilling, hvoraf dets produktionsrigdom afhænger«.

Det er altid C. D. Reventlow og Chr. Colbjørnsen, der får æren for lanboreformarbejdet. De ydede begge to et stort arbejde i Den store Landbokommission, men det var etatsråd, W.A. Hansen, der som Rentekammerdeputeret fremsatte tanken om at opløse stavnsbåndet i en overgangsperiode, således at man i Kommissionen kunne enes om en løsning på dette problem.

Afviklingen af stavnsbåndet skulle gå langsomt, og det skyldes ifølge Sorø-pro-

fessor Andreas Schytte: »snarere mangel på fremsyn og fantasi end egentlig reaktionær indstilling«.

Fridlev Skrubbeltrag skriver, at vanens magt er stor, og under et godssystem udviklet gennem mange generationer, kom det for de fleste herremænd til at stå som en ubestridt erfaring, at bønder næsten intet formåede af sig selv. De måtte være under tilsyn, hjælpes når misvækst, kvægsyge og andre ulykker ramte dem, og det syntes dem urimeligt at tale om det ubestemte og hårde hoveri - for bønderne var arbejdet på hovedgårdsmarkerne »en vindskibelighedens skole«. Derfor var det for mange - også reformvenlige godsejere - et naturligt ræsonnement, at fæstebønderne i almindelighed var lykkeligt afhængige af deres herskab, der alene havde mulighed for at sikre dem tryghed og velstand.

Det er heri vi finder Morten Qvistgaard. Hans synspunkt var bondebeskyttelse og ikke bondefrigørelse, men samtidig tog han afstand fra den statsregulering, som der også blev lagt op til.

Qvistgaards synspunkter

Justitsråd Morten Qvistgaard fik efter gennemførelsen af landboreformerne et dårligt rygte, som modstander af reformerne.

Når det lykkedes, skyldtes det ene og alene, at han ikke talte samme sprog som Chr. Colbjørnsen, og da Colbjørnsen blev bange for sit eget liv - efter den franske revolution - brugte han Morten Qvistgaard som syndeboek.

Men Morten Qvistgaard var ikke nogen gammeldags herremand, han var en effektiv landmand med ansvar overfor sine fæstere, og da han i 1787 kom i opposition til de toneangivende i Landbokommissionen, udsendte han sit indlæg.

I Morten Qvistgaards skrift »Copie af den Betænkning jeg underskrevne Morten Qvistgaard, i den af Hans Majestæt på Rentekammerets allerunderdanigste forestilling af 11. juli 1786 allernådigst anbefalede Landvæsenskommission har, som medlem af samme over adskillige poster nedlagt« er dateret på Gjerdrup den 6. februar 1787.

I forordet skriver han bl.a.: »Ingen anden årsag kunne bevæge mig til at lade trykke min betænkning, som jeg har fremlagt i kommissionen over landbosagerne, end et falsk og ufordelagtigt udspreddt rygte om sammes indhold. Man skal have pådigtet mig, derudi at have sagt ting, som jeg aldrig har tænkt. Kyndige og upartiske, som læse det, dømme nu, om jeg derved har fortjent således at beegnes og omtales, som sket er. Mere forlanger jeg ikke.

Jeg kan have taget fejl i en eller anden post derudi, thi jeg er et menneske, og havde Kongen havt infallible mænd, behøvede han ej at lade kommissionen bestå af så mange lemmer. Men jeg har skrevet efter min egen overbevisning, hvad jeg troede at være det rette og det sande nyttige for landet. Og jeg tør lægge tid, at af alle de herrer kommissærer er der kun såre få, der har så lang øvelse og nøjagtig erfaring i den sag, der handles om, som jeg; og tiden vil vise, at det i praktiske ting dog nok mest kommer an på den. En stor forskel er der på, efter talekun-

stens regler og med klygtige opfundne argumenter at ræsonnere over ting, og selv lægge hånd derpå og sætte den i udøvelse«.

I sit indlæg gennemgår Morten Qvistgaard punkt for punkt sit syn på de enkelte spørgsmål.

1). »Hvorledes ved ansættelse af fæld på fæstegårde og dertil hørende besætning, når sådanne gårde formedelst fæsternes dødsfald eller fratrædelse blive ledige, skal forholdes«.

Morten Qvistgaard mente, at det var et ønske, at bondestandens tilstand var eller kunne blive således, at proprietæren kunne få, hvad der tilkom ham, og arvingerne resten, for som han skrev »Ved fratrædelse bliver ikke en blandt 100 gårde ledige, undtagen det sker ved stor restance, thi alle fæstebreve indrettes på livstid. Efter Danske Lov må fæsteren ikke opsig sin gård, og ingen fornuftig proprietær er at forandre fæstere, så længe den værende nogenlunde betaler, hvad han bør«.

Qvistgaard overdrev noget i antallet af restanter, men der havde været nogle meget ringe høstår i 1780'erne og med disse år som udgangspunkt, havde han sikkert ret.

Et andet problem i forbindelse med 1. spørgsmål var vurderingsmændene. Qvistgaard mente, at det var urimeligt at ejeren skulle betale 2 mænd for taksere boet, når der i forvejen var en overflod af udgifter. Og han tilføjede, at herredsfogederne kun har fremsat forslaget for egen vindings skyld. Derimod foreslog han, at amtmanden skulle udpege fire mænd, der to og to skulle taksere sammen og altid på fremmed gods. (Det er iøvrigt dette spørgsmål vi følger i filmen »Kongen Bød« fra stavnsbåndsjubilæet 1938).

2). »Angående forholdsregler, som måtte anses fornødne at iagttage ved fæstegårdes forsidders udsættelse, når samme kunne anses nødvendige, forinden endelig dom var falden over fæsteren til at fravige den«.

Qvistgaard mente, at de eneste der vil tjene på rettens indblanding er justitsbetjentene, og det var nødvendigt at kunne sætte en fæster, der ikke kunne betale sine forpligtigelser fra gården, før end der var faldet dom, for der kunne i den mellemliggende tid, gøres megen skade på gården. Han mente også, at forholdet mellem proprietær og fæstebonde, er et andet end mellem dem, der betror sine midler, vare, huse o.s.v. til andre medborgere. Det er dog også Qvistgaards synspunkt, at en forsiddelse kan prøves ved retten.

I betænkningen skrev Qvistgaard: »Det synes mig i mange henseender billigt, at enhver proprietær, som bortfæster en gård, bør udi det udstædte fæstebrev nøjagtig anføre såvel bygningernes som besætningens beskaffenhed, og i summa alt, hvad den fæstende med gården overdrages, og dertil, og intet videre, bør han eller hans arvinger ved dødsfald eller fratrædelse blive ansvarlig«.

I dette citat kommer Morten Qvistgaards synspunkter om bondebeskyttelse tydeligt frem. han ønskede også at sikre bondens retsstilling.

3). »Om de forholdsregler, som måtte anses fornødne ved skifterne efter fæstebønder, for såvidt husbondens egne fordringers påkendelse betræffes«.

Her henviste Qvistgaard til lovens bestemmelse, hvor husbonden - altså proprietæren er skifteforvalter for bønderne, idet han anser skifteforretningen som et mellemværende mellem ejer og lejer, og han mener ikke justitsbetjentene kan gøre det bedre.

4-5). »4-5. post formener hr. justitsråd Colbjørnsen i hans udi kommissionen indlagde pro memoria at bør betragtes samlede, de angåe fødestavnsbåndet og husbondens ret til at tvinge en bonde af godset til at fæste gård«.

Colbjørnsen foreslog, at alt stavnsbånd må ophøre, når en person af bondestanden enten har fået sin afsked fra krigstjenesten eller har opnået den alder, at han ikke kan antages til soldat.

Hertil bemærkede Qvistgaard: »Jeg havde troet, at en hensigt for krigshæren som næsten for alle statens lemmer, den højeste med den ringeste, skal tages, ej skulle mangle dyrkere«.

Uenigheden mellem Colbjørnsen og Qvistgaard er altså, at Colbjørnsen vil bevare stavnsbåndet for at sikre det nødvendige antal soldater, mens Qvistgaard vil bevare stavnsbåndet for at sikre godsejerne fæstere til deres gårde.

Colbjørnsen havde endvidere i oplægget skrevet: »Når en bondekarl har fået sin afsked fra krigsstanden eller han har de år, at han ikke kan antages til soldat, følger det af sig selv, at han som en fri borger, er berettiget til at nedsætte sig, hvor han finder for godt i landet, og søge sit levebrød, hvor han anser det mest fordelagtigt«.

Det var Qvistgaards mening, at under vornedskabet tilhørte bønderne godset, men bonden kan flytte fra gården, men ikke fra godset. Det er i opfattelsen af vornedskabet som livegenskab at Morten Qvistgaard vurderede forkert, og som Chr. Colbjørnsen skrev i sit svar til Qvistgaard, bønderne er ikke proprietærernes ejendom, men kongens undersåtter.

Qvistgaard har en lang historisk redegørelse for bøndernes tilhørsforhold til godserne, bl.a. byggende på kong Oluf's håndfæstning, men da denne tekst var tvivlsom kunne den ikke bevise noget.

Trods denne fundamentale misforståelse vedrørende stavnsbåndets historie, har Qvistgaard en række synspunkter omkring stavnsbåndet, som nok er værd at lægge mærke til.

Han skrev bl.a. at fik de hjemsendte soldater, og de der var over 40 år lov til at flytte, kunne det knibe med karle, da kun dem, der var for unge måtte blive tilbage, sammen med syge og krøblinge, der ikke kunne blive soldat. Samtidig forlanger staten skatter af alle gårde.

Det var netop skatterne, der betød noget for Morten Qvistgaard, for skulle godsejeren ikke betale skat af fæstegårdene uanset om de blev drevet eller lå øde, så kunne det jo være uden betydning.

I sit indlæg skrev han: »Hvor den letteste levemåde, de fleste næringsveje og de

mildeste byrder findes, der gives nok den mest delige folkemængde, men om hint i ligning med andre lande finder sted for bondestanden, om man end giver den løs fødestavnens rettigheder, vil jeg overlade til kyndigere at pådømme.

Frihed er vist nok ikke det eneste der avler vindskibelighed, men når jeg ser, at jeg ved min vindskibelighed og kan fortjene så meget, at jeg kan leve derved, thi ellers avles upåtvivelig modløshed og forskellige laster«. Der er samstemmende med Colbjørnsen, ikke et spørgsmål om hvor mange mennesker staten har, men at have nyttige indbyggere.

Qvistgaard mente, at frihed vil medføre et stort antal lediggængere muligvis også tyve- og røverbander. Og han skrev: »At der i vort frugtbare land ligger udyrkede strækninger, kan jeg, der dog temmelig nøje kender landet vidt omkring, ikke sige, men at de dyrkede jorder selv bærer mærke på mangel på flid kan på en måde passere for sandhed. Men her bliver det et betydeligt spørgsmål: Hvoraf deriveres denne mangel? Monne derfra, at bonden er bunden til stavn og ej har frihed at gå, hvor han vil? Nej, vi bør ikke dysse os selv i søvn med urigtige forestillinger. Men Mangel på evne og kræfter til forsøge sig de fornødne såvel mennesker som kreaturer til at arbejde, hines større lyst til tiggeri og dovenskab, samt uformuenhed til at føde og fodre sidste, som vi burde, og mange andre ting, der udslæbe og udmatte dem for bonden og tillige spilde den tid, han på sin agerdyrkning skulle anvende. Disse er hovedårsagerne, der hindrer landmanden at gå frem i den grad af fuldkommenhed i hans agerdyrkning, som han ellers ville og kunne. Med et ord: Skatterne og byrderne på bondestanden og hartkornet ere større, end han kan bære.

Disse (skatterne) er det, der sætter vort landvæsen tilbage, og så længe de ikke kan formindskes, men proprietærene for den mægtige bonde må bære den største del deraf, så længe kan det ej heller formenes hin at have rettighed til at få de fornødne folk, såvel til hans egen avlings drift, som til hans bøndergårdes beboelse, med mindre der vil ske en almindelig konsusion og omstyring på de fleste steder«.

Qvistgaard foreslog derfor, »at alle uden forskel, enten de havde stået deres tid som soldat, eller ikke, burde forblive på det gods, de er fødte indtil de fæste gård eller boelsted eller hus med jord og hartkorn til, med mindre proprietæren forinden giver dem forlov og frihed, at flytte bort, men når de således virkelig fæste sted, at det da måtte ske, uden indsigelse fra proprietæren, på hvilket gods de selv synes for godt at kunne komme til akkord«.

Colbjørnsens forslag om, at man ikke måtte tvinge karle til at fæste gårde, kunne ifølge Qvistgaard løses ved, at proprietæren efter forgæves at have annonceret efter en bruger, selv drev den mod at betale skatten. Kan dette ikke lade sig gøre, da skal han være fri for afgifter på gården.

Qvistgaard gik ind for regulering af gårdenes areal, så de bliver større.

6). »Om en proprietær har ret til at æske af bønderne alt det hoveri, som kan behøves til at opføre til gådens drift nødvendige vånings- og andre bygninger?«

I denne sag henviste Qvistgaard i al korthed til det gældende hoverireglement, altså et ja. Men han mener, at en fæster burde have en genpart af hoverireglementet vedhæftet fæstebrevet.

7). »Når en proprietær finder det for godt, at opbryde nye marker, om da bønderne skal rydde sten, træer og buske og ved markernes omdeling om bønderne skulle være pligtige at nedtage de gamle stengærder, at flytte skælgrøfter og at opføre alle nye sten- og levende gærder?«

Qvistgaard mente, at nye marker må opbrydes af lejet mandskab, mens gærder kan udføres af godsets bønder, idet han henviser til forordningen af 23. april 1781, der befaler, at hvor udskiftning og nye indretninger ved nogen bondeby sker, da må proprietæren til sige hele sit gods, at være dertil behjælpelig, og det synes altså vel indskrænket om en proprietær, der i så mange ting må hjælpe bonden, ikke skulle nyde samme beneficium.

8). »Hvor vidt går bøndernes forbindtlighed ved gårdens udflytning?«

Her svarede Qvistgaard kort og klart, at bønderne skal passe det arbejde de kan nå, for udskiftningen sker til bondens egen gavn.

9). »Må en proprietær tage fra en bondes jord, hvad han finder for godt, alene mod godtgørelse af skatter og landgilde?«

Her henviste Qvistgaard også til forordningen af 23. april 1781, der kun tillader, at der tages jord ved magelæg, når det er jord, der lægges under hovedgården. Ved udskiftningen kan der blive tale om regulering.

10). »Hvorvidt skal den hørighed og lydighed strække sig, som loven pålægger en fæstebonde og vise imod hans husstand?«

Qvistgaard mente, at det skulle være som hidtil, men uret kan klages til amtmanden.

Morten Qvistgaards indlæg i Den store Landbokommission var dateret: Gjerdrup, den 18. november 1786. Og bortset fra synspunkterne vedrørende stavnsbånd af hensyn til gårdfæstet, så var han ikke væsentligt uenig med kommissionen. Det er tilmed interessant at se, at Qvistgaard nogle år senere skiftede opfattelse. Da han erfarede, at bønderne og deres familier klarede sig udmærket uden »fødestavnens rettigheder«, kan han ikke se nogen grund til at vente med stavnsbåndets totale løsning til år 1800.

Morten Qvistgaard er blevet regnet blandt bondefrigørelsens modstandere, og det er en misforståelse. Qvistgaard gik ind for bondefrigørelse, men han var uenig med kommissionens flertal om fremgangsmåden. Derimod var han meget interesseret i moderniseringen af landbruget, først og fremmest med udskiftning af landsbyerne.

Adelspatent

Samtidig med at Morten Qvistgaard blev udpeget til medlem af Den store Landbokommission ansøgte han om at blive optaget i Den danske Adelsstand. I an-

*Justitsråd Morten
Qvistgaards epitafium
på Boeslunde kirkegård
med Wiedewells relief.*

søgningen fremhævede han dels sin indsats som landvæsenskommissær, dels hustruens adelige aner.

Kancelliet indstillede den 18. juli 1786 til kongen at træffe afgørelsen, men foreslår at han får adelsbrev mod at betale mellem 3 og 4000 rd.

Den 2. august kommer kongens svar »Justitsråd Qvistgaards ansøgning om at optages i Den danske Adelsstand have Vi ikke funden for godt at accordere«.

Afslaget skyldtes, at hans synspunkter vedrørende landboreformerne ikke harmoniserede med de ønsker, der var om reformer i de kredse, der stod kongen nærmest.

Våbenskjoldet, der også er fra 1786 har fire felter, der har en trane med en sten i den opløfede klo (årvågenhed), en hånd med draget sværd (krigeren), tre bier (flid) og en le med en over samme lagt spade (landmanden).

Dagligliv

Folketællingen fra 1787 viser, at Morten Qvistgaard ikke førte noget stort hus. Foruden ham selv og 3 sønner, var der en husjomfru (det var iøvrigt hans niece), en huslærer, en skriverdreng, en tjener og en kusk samt stuepigen. Hertil kommer forvalteren og nogle få tjenestefolk.

Da han døde skrev præsten i Boeslunde følgende i kirkebogen: »Han var en god fader mod sine børn, en god husbonde mod sine folk, et godt herskab mod sine undergivne, en god borger i staten, landets ældste proprietær (ikke i år, men i besiddelse).«

Morten Qvistgaard døde den 9. september 1798 og blev begravet på Boeslunde kirkegård, hvor man på korets østgavl kan se billedhuggeren Wiedewelt epitafium i gråt og hvidt marmor over ham.

Gjerdrup, Lyngbygård og Gimlinge kirkegods arvedes af hans yngste søn, og godsejer, kammerherre P. Fabricius, som idag ejer Gjerdrup og Lyngbygård godser er et tip-tipoldebarn af justitsråd Morten Qvistgaard.

LITTERATUR

Edvard Holm: Kampen om landboreformerne i Danmark. 1888.

Fridlev Skrubbeltang: Det danske landbosamfund 1500-1800. 1978.

Seehusen: Optegnelser om Lyngbygård og Gjerdrup hovedgårde og godser samt Gimlinge kirkegods. 1868.

Erh. Qvistgaard: Stamtavle over slægten Qvistgaard. 1893.

Morten Qvistgaard: Copie af den betænkning jeg underskrevne Morten Qvistgaard i den af hans majestæt på rentekammerets allerunderdanigste forestilling af 11. juli 1786 allernådigst anbefalede landvæsenskommission, har som medlem af samme over adskillige poster nedlagt. 1787.

Chr. Colbjørnsen: Til publikum fra justitsråd Christian Colbjørnsen i anledning af justitsråd Morten Qvistgaards trykte betænkning, som medlem af den befalede landvæsenskommission, samt hans dertil føiede ærindring til læserne. 1787.

Erling Petersen: Magister Didrich Grubbe. Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1983 s. 14-47.

Erling Petersen: Grubberne på Gjerdrup. Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1964 s. 100-116.

Træk af Stenmagle sogns historie

Af Holger Jørgensen

Stenmagle ligger i en egn, hvor der langt tilbage i historien har været bebyggelse. Egnen har bopladser fra bl.a. maglemosekulturen og fra erdebøllekulturen.

Stenmagle by ligger lidt højere end det omgivende land (Vanløse, Maglelyng, Assentorp, Garbølle osv.), som alle i perioder tildels lå under vand. I Stenmagle er især fundet dele fra yngre stenalder (f.eks. ved udgravning til Rønnevej 5), mens f.eks. fund i Engkrogen er fra ældre stenalder.

Fra vikingetiden er der fundet en sølvarmring ved Stenmagle Møllegård. Ligeledes er der fundet hovedet af en jernøkse fra denne tid nord for Stenmagle på Holmsgårds jord. Alle eksempler viser, at byen er placeret på gammel historisk grund.

Det er vanskeligt nøjagtigt at sige, hvor gammel byen er, men den har engang været en samling huse omkring en større gård - Stenmagle gård.

Historisk tidsskrift 8. I (side 262) skriver således: »Et par mil nord for Sorø ligger kirkebyen Stenløse-magle eller, som den nu kaldes, Stenmagle (år 1489). Landsbyen var i sin tid sammen med den nu forsvundne ladegård Øxneskov bleven skænket Sorø kloster af Esbern Snares søn Johannes . . . Under Øxneskov hørte hele Stenmagle by og desuden de nærliggende landsbyer Nyrup og Assendrup, hvis indbyggere alle var klosterets vorned fæstere«. Er det mon resterne af denne gård der ses på skitsen af by optegnet i 1782?

Tilsvarende har der ligget en større gård i Vandløse. Den nævnes en del gange i 1300-tallet, første gang i 1320 og senest i 1411, her sammen med navnet Niels Jensen af Vanløse. I Holte mellem Stenmagle og Assentorp har der ligget en større gård som nævnes så sent som i 1755.

Der har med rimelighed været samlet bebyggelse fra jernalderens begyndelse ca. 400 f.Kr. Agerbruget kom til Danmark i overgangen mellem ældre og yngre stenalder. Bopladserne fra den yngre stenalder ligger oftest på sandet eller muldet (let) jord. Disse løse jorder var lettere at bearbejde med datidens landbrugsredskaber.

Mange byer får deres alder dateret ved hjælp af navnet. Vi ved, at Assentorp og Nyrup er datterbyer fra Stenmagle (altså nybyggerbyer) opstået på grund af for stor befolkning i Stenmagle i forhold til jordarealet. Nyrup ender på -rup, der er

det samme som -drup, -trup og -torp. Endelsen henviser til at det er en datterby (udflytterby) modsat adelbyen. Den kaldes i 1198 for Nytorp. Assentorp kaldes i 1213 for Ascendorp. Den er nok ældre end Nyrup. Stenmagle har så eksisteret i mange århundreder før denne tid. Den har været adelbyen, modsat de »tilhørende småbyer« (et citat fra: »Sorø, klostret, skolen, akademiet gennem tiderne«, ligesom en del af de følgende citater).

Der er en ejendommelighed for navngivningen på Midtsjælland, idet mange byer har en kløvning, f.eks. magle/lille, hvor endelsen -magle betyder stor, modsat -lille. Her er tydeligt i århundrederne før kristendommens indførelse sket en udflytning på grund af pladsmangel, men ingen ved hvornår.

Det er nok ikke forkert at gætte på, at byen oprindelig har heddet Stenløse - senere, og nok i vikingetidens begyndelse er byen blevet overbefolket og nogle er flyttet sydpå til bakken der, og så er navnene Stenmagle og Stenlille fremkommet - -magle som den store by og -lille som udflytterbyen.

Almindeligt har det også været, at der er opstået en slags »krig« mellem de to byer, og der findes da også kun et eneste eksempel på, at sådan to byer er kommet til at ligge i samme sogn.

Stenmagle kirke fortæller også om byens alder. Den er bygget i 1100-tallet, og som typisk for denne tid er det en romansk kirke, bygget af rå og kløvet kamp. Da kirken blev bygget må der enten have været en betydningsfuld person på Stenmagle-gård, eller der har været en større bebyggelse.

I 1370 kaldes Stenmagle for Stenløsæ maglæ (løsæ = eng, overdrev og maglæ = stor eller mange). Her var altså byen med de mange store sten og de store engarealer. Sted-navnebøger fortæller at byer, der ender på løse, er byer, som stammer fra omkring 400 f.Kr. og at -løse oftest knytter sig til naturforhold - i dette tilfælde eng og sten. I 1585 kaldes den Stensømagle og lidt senere Stensiemagle og Stensemagle.

I 1200-tallet har Stenmagle været midtpunkt i en strid på højeste plan. Sorøbogen skriver fra s. 62f: »Esbern Snare skaænkede allerede i levende Live Klostret forskellige gaver. Hans Andel i Erhvervelsen af Gudum er allerede omtalt, og ligeledes er det nævnt, at han - som Sjælemessegoods for sin anden Hustru Ingeborg - skænkede Ovre ved København, som Absalon siden erhvervede ved Mageskifte. Ved sin første Hustru Ulmfrids Død havde han allerede skænket Byerne Bjergby og Bromme nord for Sorø. Men den største Gunst viste han dog Klostret på en mere indirekte Måde, nemlig ved at anerkende Broderen Absalons Testamente, der i høj Grad fordelte ham, og som var stridende mod de Gældende Arve-regler. Den megen Godgørenhed mod Klostret mødte ikke lige stor Sympati hos alle Medlemmer af Hvideslægten. Den bekendte Stormand Peder Thorstenson til Borg (Pedersborg), Klostrets nærmeste Nabo, havde således hårdnakket modsat sig, at hans Hustru Cæcilie, der var datter af Skjalm Hvide, skænkede Klostret mere end 2 Bol Jord (i Førslev eller Ferslev). Men alvorligere var dog den Modstand og Uvilje, som Munkene mødte hos Esbern Snares Sønner. ...da deres Fa-

der døde, påhvilede der dem yderligere den gamle Forpligtelse til at udrede hans halve Hovedlod. Havde de kirkeligsindede Sunesønner tøvet med at udrede deres fulde Skyldighed til Klostret, så stillede Esbern Snares Sønner sig stejlt afvisende. De udbetalte intet.

Men det viste sig her som så ofte, at det var Munkenes Styrke overfor de verdslige Stormænds Vilkårighed, at de kunde bide. Munkene døde, men Klostret bestod. Det gamle af Paven højtideligt bekræftede Løfte forsvandt heller ikke, selv om Esbern Snares Sønner skød det tilside, og gennem Århundredet Spøger det stadig i Slægtens historie. Første gang 9 år efter Esberns Død, da hans næstældste Søn Johannes, Valdemar Sejrs Marsk, i 1213 lå for Døden i Lübeck. Han må vel, som Munkene skildrer det, være blevet ramt af Samvittighedsnag, og han lod derfor Abbed Gaufrid fra Sorø kalde til sig og tilskødede ham, efter at have modtaget den sidste Olie af hans Hænder, hele Stenmagle Gård og By nord for Sorø med de tilliggende Landsbyer Nyrup og Assentorp. Denne store Gave var adskillig mere end Johannes' skyldige Part af Faderens halve Hovedlod, det var også en Bod for ham selv, og han søgte at sikre sig venlig Mindelse i Klostret ved et Pålæg om, at der af indtægterne af hans Gods hvert år på Vor Fruedag, Sct. Hansdag og på hans egen Fødselsdag til evige Tider skulde gives Munkene et Festmåltid til Vederkvægelse.

Men hvad hjalp denne Gave? Broderen Absalon Fed, der skildres som en grusom og havesyg Mand, tog med magt det hele i Besiddelse, og Munkene var ude af Stand til at gennemføre deres Krav derpå. Atten år forløb, så straktes også Absalon Fed på sit sidste Leje, og endnu engang kaldtes Abbeden til for at modtage den samme Gave af en døende, som var blevet betænkelig ved, hvad der nu forestod ham. I 1232 kom Klostret da i besiddelse af den store ejendom, men før Året var omme, gjordes den det påny stridig, denne Gang af Esbern snares to Døtre ved deres Ægtefæller, de mægtige Riddere Peder Strangesøn til Kalundborg og Andreas Grosøn til Tersløse, Ulfeldternes Stamfader. Nu indankede Munkene imidlertid Sagen for Paven, der nedsatte en Voldgiftsdomstol bestående af Ærkebispens af Lund og Bisperne af Roskilde og Viborg, og for disse høje gejstlige Herrer førtes en langstrakt Proces, som endte med, at Klostret i Januar 1233 fik det omstridte Gods tilkendt, medens andre Krav, som det havde fremsat, ikke blev anerkendt.

Dermed var sagen imidlertid langt fra endelig afsluttet. Andreas Grosøn respekterede ikke Kendelsen, men fortsatte sin strid med Klostret, og en skønne Dag - måske først efter Peder Strangesøns død (1241) - besatte han voldelig Stenmaglegodset, som han beholdt til sin død og efter ham hans Søn Absalon, Esbern Snares Dattersøn. På denne måde når vi frem til Året 1284, og Munkene er stadig lige vidt. I dette År opsætter Absalon Andreassøn sit Testamente, hvori han tildeler Sorø Kloster Øxneskov (som Stenmaglegården nu kaldes) med Stenmagle by og hosliggende Småbyer. Hans Død i 1288 opfattes derfor også af Munkene som en

vigtig Begivenhed, og vi finder den noteret i begge de bevarede Sorøårbøger, - Godset besættes imidlertid af hans Arvinger efter Slægtens traditionelle Politik.

Også denne gang var det mægtige og hensynsløse Stormænd som Klosteret havde imod sig: Lage Lagesøn Litle, Andreas Knudsøn, dennes Søster Cæcilie og to svogre Nils Palnesøn Ræv og Illug Tomesøn på deres Hustruers Vegne. På ny nedsatte Paven efter Munkenes bøn en Domstol til at afgøre Tvisten, og i Efteråret 1291 førtes Processen for Dekanen og Domkapitlet i Roskilde, med det Resultat at Sorøklosteret også denne Gang fik tilkendt Stenmaglegodset mod Opgivelse af alle videregående Krav. Absalon Andreassøns forskellige Arvinger gav nu Alkald derpå, men Klosteret kom alligevel ikke i Besiddelse af det eftertragtede Gods. Thi det var i Mellemtiden faldet i Hænderne på en helt anden Herre, nemlig Kong Erik Mændved, og antagelig har de gudskære Sorømunke i de Dage skælvet for, at Byttet dog trods alle deres Anstrængelser skulde slippe dem af Hænde.

Sagen var den, at medens Processen i Roskilde med al Højtidelighed og Alvor førtes mod Illug Tomesøn og Nils Ræv som dem, der havde Godset i Besiddelse, var den egentlige Hovedarving i virkeligheden Lage Litle, til hvem Illug Tomesøn allerede et godt Stykke Tid i Forvejen havde bortmageskiftet sin Part af Godset - man aner en Rævestreg uden helt at kunne vurdere den. Men Lage Litle var lovlig forhindret i at deltage i Processen, han har aabenbart hørt til i Kongemordernes Kredts (uden selv at være en af dem), og det var lykkedes Kong Erik at indfange ham. Som Fange på Kalundborg Slot havde han allerede et halvt år før Processen i Roskilde opsat sit Testamente (den 14. Marts 1291), og heri skænker han - som den fjerde i Rækken - Stenmaglegodset til Sorø Kloster, hvor han ønsker at blive begravet. Med Rette følte Munkene sig dog ikke beroligede ved Lages løfter, ikke blot fordi de kendte hans Upåidelighed, men især fordi han i sin situation slet ikke havde Rådighed over det Gods han bortskænkede.

Som Majestætsforbryder var hans Gods hjemfaldet til Kronen, og derfor måtte Abbeden nu vende sig til Kong Erik, men da denne fik forelagt Klosters forskellige Adkomster til Godset - der var jo Efterhånden et stort Udvalg - gav han alkald derpå og tilskødede den 5. Februar 1293 Lage Lagesøns Part deraf til Sorø Kloster for sin Faders sjæls skyld.

Dermed ender Stenmaglegodsets særhistorie. Det er et Stykke middelalderlig, klosterlig Godshistorie, der giver et Indtryk af den svigtende Retssikkerhed overfor Stormændenes Vilkårlighed, allerede i Valdemar Sejrs Dage og end mere i den følgende Tid«.

Men det viser også Sorø klosterets seje arbejde med at samle ejendom omkring klosteret. Man mageskiftede ejendom, som lå længere væk med jord (gårde, landsbyer, godser), som lå nærmere. I 1414 fandt to store handeler sted som samlede 85% af Alsted herred under klosteret, men klosteret manglede endnu noget gods i herredets udkant mod nord, således bl.a.: »Vandløse, Odstrup og Kyringe i Stenmagle sogn«, men Stenmagle gods og by var altså i 1213 af en vis størrelse.

Hele sagen drejede sig altså om landsbyen Stenmagle og ladegården Øxneskov, som lå i byen, Hvor stor var byen? Og gården? Hvor stor var den i nærheden beliggende Holtegård - eller Vandløsegård? En meget stor del af Sjælland var på denne tid ejet af Roskilde bispestol. Ved at sammenligne landsbyerne her med Sorø klosterets landsbyer kan nok drages nogle sammenligninger. C.A. Christensen beskriver landsbyerne (ændringerne i landsbyernes struktur), 41 ialt, i 1370 og sammenholder dette med nyere oplysninger. I vikingetidens slutning og de følgende par hundrede år er der sket en voldsom vækst i Danmarks befolkning. Dette afløses senere af stagnation. Over det meste af Europa er der i 1400-tallet en voldsom nedgang i antallet af jordbrugere.

I vikingetiden var det almindeligt at have trælle. Er det mon disse, som i senere beskrivelser er samlet omkring de større gårde og som danner landsbyer, som efter vikingetiden sås i langt større antal end senere (Stenmaglegård, Vandløsegård, Holtegård osv.). De betegnes som gårdsæder (= husmænd, i slægt måske oprindeligt med frigivne trælle).

Brugeren af disse gårdsæder skulle arbejde på de store gårde. Ved affolkningen bliver der ikke arbejdskraft nok på godserne og produktionen falder, når en del af jorden ikke opdyrkes. Produktionen falder så meget, at mange af storgårdene af økonomiske grunde ansøger om at blive omdannet til almindelige fæstegårde. Det er de så blevet, men en del af jorden er taget fra dem og er blevet givet til gårdsæderne. Herved er der sket en vis social udjævning og med en stigende produktion til følge. Det er ikke usandsynligt, at det er gået Stenmaglegård ligeså.

I Roskildebispens fortegnelse fra 1400-tallet over sognenes tiendeafgift til biskoppen nævnes Stenmagle som ringe værdsat (læs værdisat). Afgiften blev betalt som hvert tiende neg heraf ordet tiende. Stenmagle betalte ca. 1 mark (svingende efter høstudbyttet) mens gode byer betalte indtil 2 mark. Stenmagle har nok i væsentlig grad benyttet de betydelige engarealer til opdræt af kvæg, mens de lette jorder ikke gav for meget.

I slutningen af 1400-tallet kommer Stenmagle igen i søgelyset med både kongen og paven indblandet over en bagatel som betalingen af husleje fra præsten. Ved pavelig gunst opnåede cisterciensermunkene nemlig fritagelse for alle ekstraordinære afgifter til prælater og præster, tillige også i stor udstrækning for tiende. Privilegiet omfattede alt det store gods, som klosteret havde under sin drift. Disse rettigheder gav grund til idelige trætter mellem munkene (klostrene) og de store prælater. Med Sorøbogen som kilde hedder det side 100:

»Senere kom Klostret i en heftig Strid med den proceslystne Roskildebisp Niels Skave, en Strid, som strakte sig over Årene 1489-1493, og som førtes både for Paven og Kongen. Anledningen var i forhold dertil meget ubetydelig - det drejede sig om en Præstegård i Stenmagle - men sagen blev gjort til et principspørgsmål, hvor ingen af Parterne frivilligt kunne give efter«.

Ifølge Historisk tidsskrift 8. række bd. I er den nærmeste forhistorie følgende: Præstegården brændte (nok før 1444), medens Oluf Lauridsen var præst. Af vel-

vilje havde abbed Niels i Sorø, hans farbroder, fjernet en af fæsterne, Bent Mord, og overladt hr. Oluf dennes gård. Dennes eftermand Oluf Jensen samlede tømmer sammen til en ny præstegård, men fik den ikke færdig, da han blev forflyttet. - Han, såvel som hans eftermand, Ingver, der var præst til 1471, betalte en fast leje til klostret. Eftermanden Jens Mortensen, der endnu under processen var i live, havde derimod nogle år boet gratis, fordi hans broder havde været abbedens ærinde i Cîteaux, men måtte senere overlade abbeden af en mark som erstatning.

I 1489 kom det altså til en strid med præsten om lejeafgiften. Det endte med, at han meget brutalt blev kastet på gaden med alt sit indbo, idet han dog til gengæld medtog alle vinduer, døre, hængsler, og låse i gården og samtidig ankede sin sag for biskoppen. Det er vel kun fordi præsterne havde boet så længe i gården, at de har kunnet regne døre og vinduer som deres ejendele, da det ikke normalt har kunnet regnes for løsøre.

Sorøbogen fortsætter: Da abbeden i overensstemmelse med sin ordens privilegier nægtede at møde både for landemodet og for landstinget, hvortil han blev stævnet, og ikke vilde anerkende den ulovlige bandlysning, lod bispemange af sine verdslige pårørende hjemløse Stenmagle og mishandlede klostrets bønder, der havde været abbeden behjælpelige (se også Historisk tidsskrift, 8. række bd. I s. 254-283). Imidlertid indankede abbeden sagen for paven, og for den pavelige højesteret, rotaen, førtes en proces, hvor begge parter efter evne sværgede hinanden med de groveste anklager. Støttet af cistercienserprivilegierne var det ikke vanskeligt for abbedens procurator at påvise bispens evidente overgreb, men det mest interessante er egentlig, at man fra procesakterne får et bestemt indtryk af, at de danske cistercienserklostre under almindelige forhold ikke har holdt så strengt på de privilegier, som de sad inde med overfor bisperne. Det viser sig, at klostret mange gange uden protest har fundet sig i bispens visitation og gæsteri, er mødt til Roskilde landemode og har bøjet sig for bispens dom. Det reelle stridsspørgsmål fik forøvrigt sin afgørelse i Danmark, idet der på foranledning af Kong Hans i 1493 bragtes et forlig i stand, som i det væsentlige synes at være blevet et nederlag for den i alle kredse meget upopulære bisp, men selve forliget er desværre ukendt.

I Historisk tidsskrift 8. række bd. I, side 269 findes en mere udførlig beskrivelse af, hvordan biskoppens medhjælpere behandlede landsbyens sagesløse bønder og klostrets skatteopkræver Oluf Smed. Det hedder: I begyndelsen af september blev den fredelige landsby hjemløst af en skare på 80 væbnede mænd, med Peder Lauridsen til Skallelevgård og biskoppens halvbrødre Jacob og Søren Då i spidsen. Jakob Dås voldsomhed kender vi fra Hreifswald, og man kan være vis på, at han ikke har taget blidt på landsbyen. Oluf Smed med kone og børn blev jaget ud under hån og mishandlinger, alle deres ejendele - korn, grøntsager, senge, sengetøj, duge m.m. - blev plyndrede og ødelagt og ligeledes alt det der tilhørte Sorø kloster. - Og på samme togt bragte man dommen over bønderne til udførelse. Nogle af dem lykkedes det at flygte, andre blev pågrebne og efter abbe-

dens fremstilling mishandlede på det frygteligste. De blev anbragte i snævre fangehuller, hvor de næppe kunde ånde, lagte i bånd og jærn, der var trange, grusomme og umenneskelige, tillige underkastede en frygtelig tortur, så at deres hænder, arme, fødder og andre lemmer mistede kræfterne og blev stive og ubrugelige. - Biskoppens procurator modsiger ikke denne fremstilling, men bekræfter den indirekte. I alle beskrivelser fra denne tid får man et godt indtryk af en kamp mellem konge, klostre og biskopper om magt. Det drejer sig både om en gejstlig og en verdslig magt. Landsbyerne og deres befolkning er brikker, som man flytter rundt med i det store spil.

Abbeden erklærede, at alle bønderne er klostrets fødte vornede, og at de ikke har lov til at forlade klostret uden tilladelse. Hvis de gør det alligevel, kan de bringes tilbage med magt. - Endvidere har abbederne i umindelige tider haft myndighed til at sælge og bortgive bønderne og deres afkom. Abbederne har ret til at fælde dom over bønderne og straffe dem med bøder, fængsel eller døden, en ret, som de faktisk ofte har benyttet sig af. De bøder, som bønderne blev idømt, har de indtil nu uden indsigelse fra biskoppens side altid betalt til abbeden.

P. Severinsen tilføjer (Historisk samfund for Sorø amt XXIV side 36): »Det var ikke altid så dejligt med disse kirkefyrster. Her i amtet kunne man nok huske tilbage til 1489, da der hverken blev sået eller høstet i Stenmagle eller Stenlille, fordi biskoppen i Roskilde lå i åben krig med abbeden i Soer angående bønderne i disse sogne og den hån og mishandling, som biskoppens mænd øvede mod de værgeløse«.

Efter reformationen i 1536 sker flere administrative ændringer som følge af nedlæggelsen af klostrene. I 1565 oprettes således en selvstændig skattekreds, kaldet Sorø birk. I 1568 blev bl.a. Stenmagle og Nyrup overført til denne skattekreds. Assentorp nævnes ikke, men den er nok også fulgt med.

1600-tallet har ikke givet sig vældige udslag i Stenmagle, men en lille episode fortæller, at der nok ikke var ret trygt. I 1874 fandt en tjenestekarl på Søren Peder-sens mark Ovstrup 271 småmønter, der lå under en stor sten, på et sted, hvor der oprindeligt havde været skov. Efter årstallene er de anbragt der i 1676 under den skånske krig. Den ældste af mønterne er fra 1607 og de yngste fra 1676. Skønt der blev slået særlig mange to-skillinger i 1677, fandtes de ikke. Man gemte sine værdier i jorden. En Peder Larsen, Assentorp, pløjede i 1849 en lille pengesum på 26 firskillinger op, som nok er gemt væk under Grevens Fejde, idet de bar årstallene 1532 og 1535 (begge oplysninger fra Årbog for Historisk Samfund for Sorø amt bd. 16-20).

1600-tallet er en trist periode at læse om, hvis man prøver at sætte sig ind i bøndernes forhold. Fra begyndelsen til slutningen af perioden sker der en jævn stramning af grebet om bønderne. Bønderne måtte ikke tage bopæl uden for godset (Sorø Akademi), og forsøgte de dette, kunne de ad lovens vej kræves hjem (deles til stavns). Dog kunne et sådant spørgsmål klares med penge. Niels Jensen, der var født i Stenmagle betalte således i 1618/19 32 rdl. for at få tilladelse til at

flytte uden for akademiets område. Der gjaldt en særlig regel for Sorø akademi, idet bønder kunne kaldes hjem til akademiet, mens andre godser ikke kunne stille samme krav overfor akademiet. Således ser det ud til at Søren Møller i Stenmagle oprindeligt er hentet fra Antvorskov Slots gods i 1615/16.

Ved overtagelsen af en gård betalte bonden en indfæstningssum, kaldet stedsmål. Denne sum kunne være af meget forskellig størrelse og afpasses efter bondens evner og gårdens tilstand og størrelse. Ved århundredets begyndelse var den sædvanlig 5-20 Rdl. for en gård og 2-4 Rdl. for et hus, men man ser også eksempler på, at der blev bortfæstet gårde gratis når den var øde eller borttrømt. Blot 30 år senere er stedsmålet imidlertid steget til over 60 Rdl. Der blev dog i en del tilfælde givet lempelser ved højt stedsmål. Således betalte Hans Møller i Stenmagle Vejrmølle 48 Rdl. for en ødegård, som præsten (hr. Søren) fradøde og hvis huse »var afbrudte«, men opnåede til gengæld fritagelse for ægt (kørsel for akademiet) og arbejde (hoveri). I 1630/31 kommer der en ny møller til Stenmagle som må betale 67½ Rdl. dog møllen iberegnet.

Når en bonde blev anbragt på en gård kunne han ikke forlade den uden særlig aftale. I så fald blev der udfærdiget et »kvittebrev«, som ofte måtte betales dyrere end stedsmålet. At blive tvangsanbragt på en ødegård har nok været meget afskrækkende. Der er mange eksempler på rømning eller at en fader havde frikøbt en søn.

Bønderne i Stenmagle gjorde hoveri på Ladegården til Sorø kloster, ligesom bønderne fra mange andre landsbyer ialt 139 gårde. De skulle altså til hoveri møde på Ladegården til fods (gangdage) eller med hest og redskaber (spandage), når det krævedes. Det oplyses at Store Ladegård blev bygget i 1646. Hvor Stenmagle bønder har gjort hoveri vides ikke, men nok på Sorø Lille Ladegård. Store Ladegård blev genoprettet ved at nedlægge 9 gårde og 9 huse i Slaglille sogn (J.A. Skriver i 1643, men måske går der 3 år med byggeriet).

Gennem læsningen af perioden får man et deprimerende indtryk af landsbyernes forfald. Ordet ødegård er åbenbart noget, der findes i alle landsbyer. En ødegård var en gård, som var forladt af den tidligere fæster, eller fæsteren var død. Var der en ung mand i byen, blev han ofte tvunget til at overtage de sørgelige rester. Ikke alene skulle han overtage gården, men han blev tvunget til at bygge den op igen, og ofte samtidig med at han gjorde hoveri, og samtidig med, at han betalte en rundelig sum som indskud. Ved ødegårde var der dog ofte undtagelser med at betale indskud.

Sorø-bogen giver i bind I side 169 et eksempel på forholdene. Hvis en bonde har vanskeligt ved at klare sin gård, kunne Klosteret finde på at bortfæste den ene halvdel til en anden, heraf begrebet »halvgård«.

Når en bonde overtog en gård blev der udstedt et fæstebrev på gården. Brevet må være blevet læst op for bonden, da ingen bønder kunne læse på den tid. Fra 1648 er der bevaret et fæstebrev på en ødegård i Stenmagle (bd. I side 171). Det skulle underskives af bonden, ofte kun med et bomærke og lyder således: »Anno

1648 den 22. Januar har jeg underskrevne med og i min velbaarne Husbond, ærlig og velbaarne Mand Henrich Ramel til Bechsou og Overhofmester for det kongelige og adelige Academie Sorø hans Nærværelse, Vilje og Minde stedet og fæstet Anders Nielsen i Stenmagle den Ødegaards Jord i Byen, som Niels Clausen tilforn har paaboet, han have fri for Landgilde og al Tynge, undtagen Lade- gaardsavlingen, som han skal straks antage og bruge, saa vidt til den Gaard (?) plejer at bruges. Der imod skal Anders Nielsen opbygge Gaarden med god Landsbybygning, saa den kan staa en otte Mænds Syn ud, efter Tingsvidnes For- melding, som derpaa inden tinge er gaaet, og da naar fornævnte 2 Aar er forbi- gaaet skal Anders Nielsen gøre og give til Stedet den sædvanlige Langgilde som af skrevne Gaard givet og af Arildstid gaaet er, fornævnte Gaard saa lovligst op- bygge, som han agter at forsvare. Til Vitterlighed under min egen Haand. Actum Sorø ut supra.

Niels Pedersen (egen Haand).«

Udover stedsmålet betalte bonden landgilde, der normalt blev betalt i natura- lier. F.eks. 2 pund rug (40 skæpper), 2 pund byg (48 skæpper), 3 td. landgilde- havre, 3 td. gæsteri-havre, 1 lam, 1 gås, 4 høns og 9 skilling. Det er typisk for tiden at de i århundredets begyndelse er betalt efter aftale, men jo længere vi kommer hen i århundredet, jo mere forarmede bliver bønderne, og der bliver jævnlige tale om nedsættelser af landgilden. Årsagerne var mange, bl.a. misvækst, haglnedslag af kornet, soldaters gennemmarch, tørke, pest og andet.

Bonden havde pligt til at vedligeholde bygningerne og han havde pligt til ægt, dvs. kørsel for akademiet af bl.a. træ fra skoven, kul fra milerne, kørsel af land- gildekorn, kørsel af mennesker m.m. Tilgængelige kilder giver ikke altid sam- stemmende oplysninger. J.V. Christensens oplysninger med navne på de enkelte gårdmænd stemmer ikke helt overens med Henrik Pedersens oplysninger. J.V. Christensen skriver, at der er 26 gårde, 4 huse med jord og 5 huse uden jord. Henrik Pedersen skriver, at der er 29 gårde, 0 huse med jord og 10 huse uden jord - begge oplysninger er for året 1682.

Ejendomme, Hartkorn og dyrket Areal i 1682.

Bosættelsens Navn	Gaarde		Huse med Jord		Huse uden Hrtk.	Anden skyldsat Jord	I alt	
	Antal	Hrtk. Tdr.	Antal	Hrtk. Tdr.	Antal	Hrtk. Tdr.	Hrtk. Tdr.	Dyrket Areal Tdr. Ld.
Stenmagle	29	166,04	•	•	10	1,30	167,04	809,1
Assentorp	12	92,35	•	•	•	•	92,35	418,4
Nyrup	5	44,24	•	•	•	•	44,24	205,5
Vanløse	15	80,49	•	•	3	•	80,49	329,6
Øvstrup	7	30,06	•	•	•	•	30,06	147,8
Kyringe	4	35,06	•	•	•	•	35,06	138,2
Stenmagle Sogn ..	72	450,34	•	•	13	1,30	451,64	2 018,1

I 1682 har vi den første samlede oversigt over bønderne i landsbyerne, Ved betegnelsen »øde« ses den sidste bruger af gården (fra J.V. Christensen: »Tider og skikkelser«).

Stenmagle Bymænd 1682:

1. Niels Hansen	14. Niels Lauritzen (øde)
2. Peder Nielsen	15. Oluf Nielsen
3. Jens Lauritzen	16. Rasmus Christensen
4. Oluf Hansen	17. Niels Mortensen
5. Peder Fugl (øde)	18. Rasmus Nielsen
6. Clemens Rasmussen	19. Hans Rasmussen
7. Laurits Tyggesen	20. Jens Hansen
8. Peder Jacobsen (øde)	21. Jørgen Nielsen
9. Peder Mogensen	22. Hans Andersen (øde)
10. Anders Christensen	23. Steffen Hansen
11. Niels Pedersen	24. Laurits Lauritsen
12. Jesper Andersen	25. Christen Tygesen
13. Laurits Poulsen (øde)	26. Maren Kr. Laurids

Der var i Byen 5 Huse uden Jord og 4 Huse med Jord. Endnu 1697 var der 6 Gårde øde, så ringe var Kårene. Smeden drev $\frac{1}{2}$ øde Gård. Degnen drev $1\frac{1}{2}$ øde Gård. En husmand drev $\frac{1}{2}$ øde Gård og holdt på denne 9 Heste og 14 Kraturer, som er et enestående Tilfælde på den Tid.

Bymændene i Assentorp 1682:

1. Peder Laursen	7. Oluf Pedersen
2. Jacob Jacobsen	8. Niels Jensen
3. Oluf Jacobsen	9. Oluf Nielsen
4. Oluf Jensen	10. Christoffer Jensen
5. Peder Olsen	11. Jens Andersen
6. Jacob Ibsen	12. Sivert Olufsen

Det er ejendommeligt at se, at den Konduktor, Jens Meilin, der i 1682 opmålte Byen, bruger Betegnelsen: Asserup - en betegnelse, som almindeligvis blev brugt af befolkningen i hvert fald til omkring år 1900, men ikke blev brugt i 1700-tallet.

Bymændene i Nyrup 1682:

1. Jens Nielsen	4. Niels Christophersen
2. Søren Nielsen	5. Hans Jenssen
3. Jens Hansen	

Bymændene i Vandløse 1682:

1. Erik Hansen	9. Laurids Mikkelsen
2. Niels Olufsen	10. Christen Knudsen
3. Oluf Laursen	11. Mikkjel Hansen
4. Mikkjel Nielsen	12. Daniel Iversen
5. Søren Clausen	13. Niels Jensen
6. Rasmus Jensen	14. Ole Jespersen
7. Oluf Ibsen	15. Laurids Madsen
8. Jeppe Laursen	3 Huse

Bymændene i Oustrup 1682:

1. Peder Nielsen	7. Jens Nielsen
2. Christen Andersen	8. Valborg, salig Rasmus Knudsens
3. Hans Nielsen	9. Claus Sørensen
4. Mourids Sørensen	10. Søren Clausen
5. Peder Schiøtte	11. Peder Jensen
6. Hans Madsen	(De 4 sidste er husmænd m. jord)

1600-tallet er præget af mange krige: Kalmarkrigen 1611-13, Trediveårskrigen, hvor Danmark deltog 1625-29, Torstensomfejden 1643-45, Krig med Sverige 1657-58 og 58-60, Skånske krig 1675-79, Store Nordiske krig, hvori Danmark deltog 1711-20. Ikke alle krige berørte egnen her direkte, men bønderne måtte lide økonomiske afsavn hver gang.

Pestsygdomme slår ned rundt om i Danmark mange gange i århundredet, men især er der grund til at fremhæve pesten i 1654 med en dødelighed på 8 gange det normale.

Den højkonjunktur, som kom samtidig med Chr. IVs tronbestigelse fra 1596 med stigende priser, især på jord, blev senere afløst af en økonomisk krise i forbindelse med Trediveårskrigen, hvor handelen stagnerer og især godsejerne svækkes.

Ydermere måtte bønderne i århundredets midte lægge ryg til en militær opbygning. Den store straf var således at blive gårdfæster med tilhørende byrder, og mange, især unge, forsøgte at flygte, og der var en stadig jagt på flygtende bønder. Vornedskabet blev ophævet i 1702 for at hjælpe bønderne, men året før havde Fr. IV indført landmilitisen, der skulle vise sig lige så fordærvende.

Det var fattige tider. Jorden blev dyrket i trevangsskift. Der var ca. 30 tdr. land til hver gård under »dyrkning« (præstegården dobbelt så stor som de øvrige gårde). Ofte var jorden så udpint, at den måtte ligge i 2-6 år og »hvile« før det kunne betale sig at så i den. Ofte var der således kun få tdr. land under dyrkning pr. år.

De tre vange i hver by havde navne:

I Stenmagle: Møllevang, Brovang, Engevang.

I Assentorp: Sønderbjergvang, Bjergvang, Mellemvang. (Alle Assentorp Bymand lå i fællig med Stenmagle bymand om jordstykker i Stenmagle vange. Et vidnesbyrd om det ældgamle forhold mellem moderby og nybyggerby).

I Nyrup: Stejlevang, Mellemvang, Buskevang.

I Vandløse: Skebjergs vang, Dyssevang, Lillevang.

I Udstrup: Skovvang, Riisevang, Grøftevang.

Hver vang var inddelt i åse (den samling agre i hvilken hver bymand havde 1 ager). I Stenmagle er der 34 åse i hver vang.

Navngivningen af åsene viser en frodighed i fantasi og den fortæller om interessante lokalforhold.

I Stenmagle Brovang: Bysagre, Holmestykker, Ærteris, Hønnebæk, Hestehave, Egeholm, Ræveholm, Tidselvrå, Sandagre, Steenseholm, Snagevad, Heslehøj, Langagre, Smalle Hellebæksagre, Brede Hellebæksagre, Måstykkerne, Skammels-Enderne, Kierregårds Agre, Mølleberg-åsen, Lille Mølleberg, Stenstykkerne, Maglebjerg, Tårestykkerne, Kyringe Moseagre, Kællinghøj, Elmeagre, Bybjergås, Tjørneagre, Lundestykkerne, Nørreås, Kallehave.

I Stenmagle Engevang: Spieldene Ås, Bysager, Wangebechs Ås, Holtebanke Ås, Små Hundskunds Agerne, Nørre Hundskunds Agre, Store Hundskunds Agre, En »Høed« ved den Norden Ende af Spielderne, Langager Ås, Torpeagre, Bøye Stubs Ås, Små Dysseagre, Større Dysseagre, Bøllemoseagre, Bøgevads Ås, Spånsspields Ås, Ørnekul's Stykker, Satzebroholme, Storkelandsagre, Søagre, Præsteholmen, Tofterne, Høvder, som ligger Norden for Tofterne, Mellemmose, Kildestykker, Skovkildestykker, Tuemose Agre, Store Bedsted, Lille Bedsted, Små Biødsterne, Stiholm Biødsterne (Biøsterne), Rump Vråagre, Royels Vrå (?) (Bryels Vrå), Brede Biødstederne, Store Tjørnebakker, Ronstykkerne, Hortesalle-Stykkerne, Krøbinge-Stykkerne, Krogelund, Brondet Ås, Huileboges Holm.

I Møllevangen (sydligst i Bymarken): Langagre, Sandagre, Gallebjerg, Fens Mose, Tornagre, Lærkebjerg, Havrekær, Tyvsprød, Krogsprød, Holte Banke og Broderis, Dahes (måske Dals) Agre, Korsagre osv.

Nord for Assentorp bymark lå »Store lyngskifter« og »Maglemose«. Til disse grænsede Kongemosen. Denne var fra gammel tid Stenmagle bys jord, og vedblev at være det, også efter udskiftningen.

I slutningen af 1600-tallet får godset (akademiet) øjnene op for, at man har været for strikse med tildelingen af tømmer til genopbygningen af de mange forfaldne gårde. Der blev hele tiden stillet krav om genopbygning, men der blev ikke stillet tømmer fra skoven til rådighed. Fra århundredets slutning gennemgås landsbyernes bygninger og der frigives tømmer i skovene. Men i skovene ser det heller ikke for godt ud. De er med tiden blevet plyndret for egnet tømmer uden at der er plantet nyt. Side 199 hedder det bl.a.: »Nyrup Lillevang er et indelukke på Nyrup mark liggende imellem Nyrup og Vilsted, grænser på Kyringe grund . . .

Er en liden ung bøgeskov med underskov af hassel og surskov (Skovfoged: Jesper Andersen, Stenmagle).

Er ellers nogle skovskifter imellem Nyrop og Wandløse som ligger i fled med ryttergods, er ej heller synderlig skov på. Er ikkun 4 gamle egestumper«.

I 1610/11 nævnes kulminestedet i Mellemvang i Stenmagle. Der menes måske Assentorp. Der har altså været brændt trækul til godset her.

Om husmændene, som var de meget små i datidens landsbysamfund ved vi ikke meget, men spredte eksempler fortæller, at det var en ussel tilværelse, de levede. Kun 1 fordel havde de - de var fri for landgilde, men de måtte betale steds-mål for deres hus. Oftest boede de i små huse bygget på toften, den fælles gade-jord, og de var bygget af husmændene selv i deres »fritid«. De kunne dog også være flyttet ind i en af længerne i ødegårdene, som på den måde blev holdt ved-lige. Her på gadejorden lå også smedien. Det store folketab som fandt sted i årene fra ca. 1650 og fremefter har også ramt husmændene. Statistikken viser, at der er en voldsom nedgang i antallet af husmænd. En del af dem er ganske enkelt blevet tvunget til at blive gårdmænd for at gårdenes jorder kunne dyrkes, så der kunne svares skat af disse.

I 1565 oprettedes Sorø klostets birk som en selvstændig skattekreds og gennem birkerettens optegnelser får vi indtryk af en lang række små og større overtrædel-ser. For slagsmål og andre uordener falder der bøder, og der findes i landsbyerne flere eksempler på smugkro. I 1614/15 måtte således Oluf smed betale 1 Rdl. i bøde for at have »solgt mjød i pottetal« (s. 188). Også andre forseelser pådøm-mes: 1634/35 gav alle Stenmagle bymænd 1 okse i anledning af en trætte, de havde med Nyrup mænd »for deres fæ, de drev i deres vang, førend de fik høstet« (s. 191). Bønderne og husmændene havde ingen rettigheder. Alle skovene og mo-serne tilhørte godset og man skulle have tilladelse til at tage af tingene der. I 1604/05 »måtte Hans Olsen i Kirke Flinterup bøde 4 Rdl., fordi han havde hug-get gærdsel (ris og stokke til at flette risgærder af eller måske til reparation af hu-set) til upligt i fælled«, og i 1614/15 måtte »Mads Pedersen i Stenmagle bøde 1 td. havre for en kurvemager, som han havde huset, som skar vidjer i mosen uden minde«.

Fra 1747 er der igen skole på godset efter 10 års pause, men godsets økonomi svarer slet ikke til denne elevtilgang. Det er nedgangstider for godset på grund af dårlig ledelse, sjuskede regnskaber og iøvrigt hårdhændet behandling af godset. Landsbyernes bønder kan stadig ikke betale rimeligt i landgilde.

Denne voldsomme nedtur smitter overalt. I 1734 blev Stenlille kirke »siunet og besigtet« af præsten, degnen og to lægmænd. Her er hele kirkesynet medtaget for at vise bøndernes levevilkår i århundredet forud, for det er tydeligt, at det er ska-der, som er sket over en lang årrække.

»Anno 1734 d. 19. september Blef Stenlille Kirche siunet og besigtit af Tvende undertegnede Sognemænd, Niels Pedersøn Smed af Tiörnetved og Oluf Peder-søn af Saltofte, og fandlis som følger:

1. Kirche-Gulved behøves nesten over alt omleggis, helst oppe mod choëret, hvor er et stort Hull er af en Graf, som er falden og siunchen.
2. Endeel Ruuder mangler her og der på Kirche-Vinduerne.
3. Er een stor Refne i Muuren på Buen, som schal holde Hvaldningen, lige over Prædiche-Stoelen.
4. Paa dend Synder-Muur er der een stor Spreche ned i Vinduet og siunis at hafvet gifvet Sig noget ud, hvor ellers en Bielche for lang tid siden er indlagt med Ancher paa, at schulle holde dend.
5. Lige over Kirche-Gulved på dend Midterste-Hvaldning er Buen, som Hvaldningen hvilder på lidet refnet.
6. Hvaldningen udj Tornet, er refnet oven på, og fare ved.
7. Kloche-Verchet er meget brøstfeldig, og mange steder rådden.
8. Dend største Kloche, foruden at dend er refnet, er ellers dens behøring taget af Klochen, at den ej ringis, hvor over Sogne-Folchene vesværges sig.
9. Paa gaulen af Tornet er en stor Spreche og Refner som begynder fra det øverste Liud-hull og lige ned i Vinduet.
10. Dend Nordouste Rende over Vaabenuuset mangler eendel Tagstene, som ere afblæste.
11. Paa dend Synder-Side er 6 á 8 Deche-Stene borte af Ringmuuren, og paa dend Norden-Ringmuur er på 3de Steder Støcher udfalden ind af Kirche-Gaarden og behøver reparation.

Dette således at være testerer.

Steenlille Kirche ut supra Niels Pedersøns Nafn Oluf Pedersøns Nafn«

Weersondt ?

N. Chrystalsin

M. Henrichsen Dorph

I vinteren 1736/37 ramte en »overmåde stor storm Sjælland . . . Det usædvanlige vejrlig haver dels omblæst mange bøndergårde, dels taget overdelen af andre«, skriver Severinsen i Amtsårbogen bd. 25.

I midten af århundredet rammer kvægsyge (især i 1746) flere gange Sjælland meget hårdt. Bønderne mister deres kvæg og akademiets gods må indsætte nye kreaturer.

I 1746 foretager historikeren Jakob Langebæk en rejse gennem Sjælland. På hele strækningen fra Roskilde til Gimlinge i sommertiden ser han ikke »et fæs hoved« på markerne før han kommer til Gimlinge, hvor der går nogle kalve og køer. Der er ingen oplysninger fra Stenmagle. Som eksempel kan nævnes Testrup by, hvor der kun er 9 »kvæghoveder« tilbage, at ud af Gisselfelds gods med 200 bøndergårde er kun 10 i tilfredsstillende stand, mens 52 er »tildels forfaldne« og 80 har slette bygninger. En holstener ved navn Hennings deltager i sommeren 1770 i en landmåling i Vedbynørre. Han skildrer bøndernes elendighed, der fører til fuldstændig ligegyldighed. Han skriver at »de døde kadavere ligger i stalde og på marker, en smittet landsby kan på grund af den pestagtige tilstand lugtes på

1000 skridts afstand«. Et enkelt lyspunkt kan dog nævnes. I 1743 bestemmer ejeren af Hellestrup (hvorunder Stenlille hører) at bønderne til Hellestrup og Niløse skal være fri for al afgift, undtagen hoveri hvert 7. år. Egnen hjemsøges af ulykker. Bind I s. 121 skrives således: Hertil kunne endelig slå sig andre frygtelige ulykker, som da der i 1750 i Stenmagle, Alsted og Døjring brændte ikke mindre end 18 gårde og 21 huse foruden adskillige gårde rundt om i andre byer.

På en måde var 1700-tallet godt for landbefolkningen, som bar landets økonomi. Fra 1720 til 1801 var Danmark forskånet for at være indblandet i krige, som så hårdt tærede på bøndernes økonomi. Godt nok blev bønderne fri for vornedskabet i 1702, men de havde i stedet fået landmilitisen i 1701. Denne form for en slags hjemmeværn blev et nyt slag i ansigtet på bønderne. Et vist antal karle inden for hvert gods blev udtaget til denne militis. Det var ofte karle, som var blevet uvenner med fogeden og som så måtte ind i militisen. Her var de bundet, i begyndelsen i 6 år og senere i 8 år. I disse år kunne de ikke gifte sig og ikke blive fæstere. Mange forsøgte at rømme. Fra 1733 fik de så stavnsbåndet - ingen mellem det 14. og det 36. år måtte forlade deres gods - det gods hvorunder de var født.

Situationen er iøvrigt den, at befolkningstallet stiger meget i årene 1700-1770. Da gårdtallet er næsten konstant må forøgelsen falde på husmænd og »andre«.

For Stenmagle sogn ser det således ud:

Antallet af ægtepar	som gårdmænd	som husmænd	som »andre«
i 1700	65	31	2
i 1771	66	64	4

I 1769 er folketallet i Stenmagle sogn 669. Der er altså ca. 400 ugifte fordelt på børn, unge og enlige gamle.

Grev Reuss på Sorø akademi prøver at foreslå kongen, at akademiet får noget jord fra Antvorskov Ryttergods for at få flere indtægter. Han får nej, men efter flere forslag ender det med en større handel mellem krigskancelliet, som ejer Hellestrup med tilhørende gæld på 11.000 Rdl., og akademiet. Områder ved Stenmagle berøres også i denne handel. Det hedder side 123 i Sorøbogen: Det saaledes erhvervede gods omfattede ialt omtrent 439 tønder Hartkorn, nemlig foruden Hellestrup Hovedgaard på 35 tønder og tienderne til Flinterup, Gyrstinge og Munkebjergby Kirker, der beløb sig til ialt 75 tønder, en del spredt bøndergods beliggende i Kirke-Flinterup og Tygestrup i Flinterup sogn, Niløse, hvor den store Nidløse Ladegaard laa, og Kongsted i Nidløse sogn, Kyringe i Tolstrup sogn.

Nu var det jo Grev Reuss' mening, at det salg af gods, han havde gjort indstilling om, skulle finde sted samtidigt, men forinden fik han kongelig ordre til at gøre indberetning om, hvorvidt der var mere gods, som med fordel kunne sælges, og omgående fremkom den ivrige hovmester med et nyt forslag, der gik ud på at afhænde godset i Assentorp by, Stenmagle sogn, som lå i udkanten af Sorø amt og desuden var i en slet tilstand. Han havde et tilbud på 27.000 rdl. på hånden fra grev Holstein på Ledreborg.

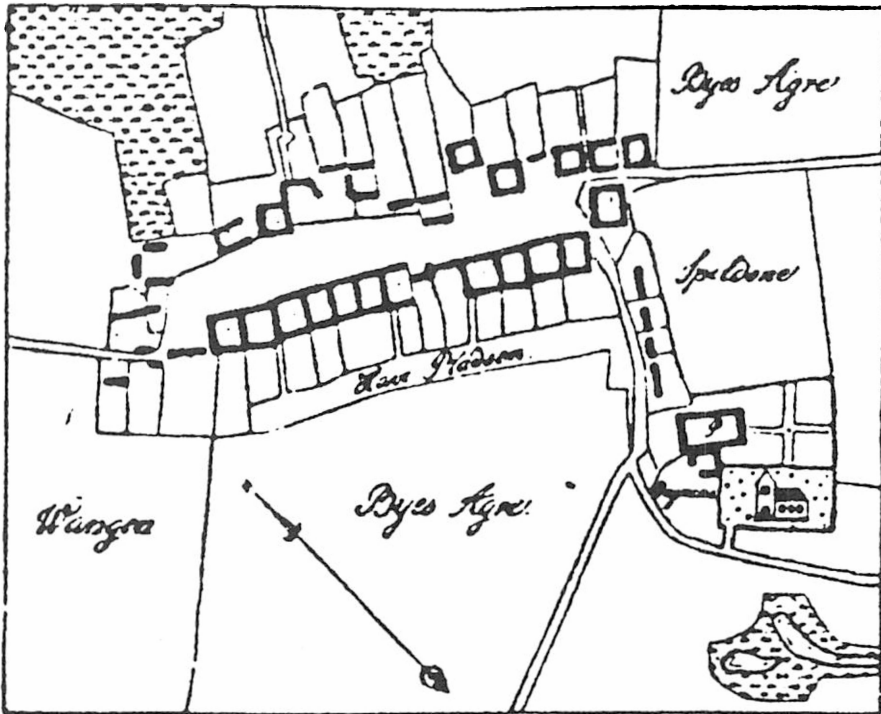
Det var således ikke alene Hellestrup gods, men tillige en del landsbyer og gårde, der skiftede ejer. Handelen går i orden i 1749 og Stenmagle og Assentorp kommer nu til at tilhøre to forskellige godser.

Skødet på Assentorp by blev underskrevet den 23. august 1752. I handelen er der 12 gårdmænd og 6 husmænd og skødet noterer hvor stor hver gård er og hvor meget der betales i landgilde, og at der nu skal betales hoveripenge, 4 rdl. af hver, mens husmændene heller ikke her har hoveripligt, men skal betale landgilde.

Sørøe By og Assentorp	Dix. Matr. 1749			Per. 1749												Hver penge					
	Hærskov			Per. 1749																	
	Hærskov			Perge			Havre			Smør			Lund			Korn			Hver penge		
	1749	1749	1749	1749	1749	1749	1749	1749	1749	1749	1749	1749	1749	1749	1749	1749	1749	1749		1749	
Jeppe Torvaldsen	7	1	1	1	2	9	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	2
Gæder Jenssen	8	—	—	1	2	9	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	2
Lars Bøvilsen	7	5	—	1	2	9	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	2
Jeppe Christenheyden	6	6	3	1	2	9	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	2
Johannes Bergenssen	7	4	—	—	2	9	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	2
Gæder Olsen	8	—	—	1	2	9	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	2
Niels Maden	7	5	3	—	2	9	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	2
Jens Christenssen	7	1	5	—	2	9	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	2
Jens Larsen	7	5	—	—	2	9	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	2
Niels Christen	7	7	3	—	2	9	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	2
Bergens Olsen	7	6	—	—	2	9	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	2
Niels Anderssen	9	2	5	2	—	8	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	2
Husmænd																					
Krud Jenssen	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lars Larsen	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hans Christen	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gæder Nielsen	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lars Gædersen	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hans Bertelsen	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
92	2	5	—	17	2	11	12	7	2	15	12	12	60	28	—	—	—	—	—	—	—

Gårdene har endvidere adkomst til græsning i »Konge- eller Maglemose, der ellers allerede henhører til Stenmagle bys matrikulerede jorder«. De beholder denne ret mod afgift indtil »de nuværende beboere efterhånden afgår«. Samtidig bortfalder afgiften.

I forbindelse med salget af Assentorp by til højgrevelig Exelence hr. Geheimeraad og oversekretær greve Holstein var der et problem, da der ikke fandtes et skel i Kongemosen og der havde ikke været et skel i mands minde. 8 gårdmænd fra Assentorp, »som alle under lovens ed forklarede og tilstod at de havde nedsat de udi den i dag for dennem oplæste missive trænde skelpæle, på de steder som dem ved forliget og markskellet imellem Assentorps bys grund ... samme pæle

Stenmagle 1782 (1805).

var ikke brændt, men under dem blev lagt kul og kampestenen ved siden af de tvende og under den 3., som står omtrent ved Longen, blev lagt kul og flintestene«. Teksten findes i en brevveksling mellem byfogeden i Sorø og ridefoged Brixengs fulgmægtig på Sorø akademi efter krav fra Ledreborg gods.

I mange århundreder har de sjællandske og Lolland-Falsterske landsbyer et vist fællespræg. Gårdene er samlet i en ring eller i en dobbeltrække. Inden for gårdene var forten, ofte med et gadekær i midten. Bag gårdene var der i de senere århundreder ofte en slags kålgårde. Arealet mellem gårdene var et fællesareal beregnet til trafik, og om sommeren overnattede køerne ofte her. Fællesarealet gik helt ind til murene og gårdene lå oftest tæt sammen. Udenfor gårdene lå de tre vange. I 1782 beskrives Stenmagle som en rektangulær vejfordeby af falstersk type med øst-vest orientering. Byen ligger på fladt terræn ca. 10 m over Åmose å. Bygaden er 650 gl. sjællandske alen lang. Kirken og degneboligen ligger sydøst for byen. I jordebog over Sorø akademis gods (bd. I s. 638) fremgår det at i 1586 har Stenmagle 28 gårde.

Om Stenmagle mølle skrives 1586: Den består af 2 længer og 1 hestemølle, 1 vindmølle helt brøstfældig, ingen avl.

Landsbysamfundenes struktur kan også ses gennem nedenstående:

		gårde	huse m. jord	huse u. jord
Stenmagle	1586	28	0	0
	1682	29	0	10
	1697	28 (6 øde)	0	5 (1 øde)
	1782	26	?	?
	efter 1782	22	22	10
Nyrup	1586	5	0	0
	1697	12 (fejl i registreringen)		
	1782	5		4
	efter 1808	5	5	4
Assentorp	1586	12	0	0
	1697	12	0	3
	1752	13	0	6
	efter 1782	10	14	4
Vandløse	1682	15	0	3
	efter 1802	13 (11)	12 (14)	? (nogle)
Ovstrup	1682	7	0	0
	efter 1799	6	7	2
Kyringe	1682	4	0	0
	efter 1799	4	3-4	3-4 (ialt 11)

Af tallene fremgår, at Stenmagle i disse århundreder er en meget stor landsby. Man må tænke sig, at der til hver gård er en familie med en børneflokk, samt en ældre generation foruden karle og piger.

Ved at se på ovennævnte skitse fra »Danmarks kirker« kan det være vanskeligt at finde 26 gårde. Der er kun 2 eller 3 længer til de fleste. Det hænger måske sammen med forarmelse efter branden i 1750 og kvægsygen i samme periode - eller forarmelse fra 1600-tallet. Mange har slet ikke haft kræfter til at genopbygge rimeligt på de 30 år, selv om 30 år dengang var en hel generation. Mange ubesvarede spørgsmål kan stilles til skitsen. Er husene længst mod vest rester af gårde? Er den store bygning ved østenden af byen tidligere omtalte Stenmaglegård? Af skitsen ses veje mod Assentorp, Vandløse og Stenlille. Det ses iøvrigt, at vejen fra Stenlille dengang lå vest for de huse, der nu ligger vest for vejen.

Præstegården lå i 1786 lige nord for kirken. Vest for kirken lå degneboligen. Skoleholderen boede nede i bygaden, i gadens nordside. Degneembedet blev nedlagt i 1812. Der blev så skole i bygningen, som blev udvidet i 1845 (se årbogen 1986 side 49 og 53). Der blev holdt skole til 1923. Bygningen blev solgt til graveeren. Den blev nedrevet i 1955, brønden dog først fyldt omkring 1980, da pladsen blev reguleret til brug for kirken.

I slutningen af 1700-tallet er der nye tider på vej for landbruget. Stavnsbåndet blev ophævet ved lov, og de fleste landsbyer blev i de sidste 20 år i århundredet udskiftet. De gamle landsbyer (og med dem fællesskabet på godt og ondt) blev

opløst. Gårdene blev flyttet ud på markerne. Dette er nok foregået over en år-række. Bønderne har hjulpet med at lave rimelige veje, samt med at brække gamle gårde ned, køre dem ud på marken og bygge dem op igen. Ofte er kun staldlængerne blevet flyttet ud og der er bygget et nyt stuehus.

Stuehusene, som blev tilbage i byen er blevet overtaget af andre. Ved at se på udskiftningskortet ses opbruddet tydeligt. Det er tegnet i 1782 men måske er selve udflytningen først foregået fra 1796 og i årene derefter. Af de mange gårde bliver følgende tilbage i byen:

Matr. nr. 1 Præstegården

Matr. nr. 21a Bygaard

Matr. nr. 22a Dyssegaard

Matr. nr. 23 Toftegaard

Matr. nr. 24a Holmsgaard

Matr. nr. 25 Lynggaard (også kaldet Lyngsgaard)

Matr. nr. 16a Møllen. Den får altså nu tillagt jord, som er taget fra en gård i byen. Den kan muligvis have været fæstet bort til mølleren i tiden lige før udskiftningen. Den oprindelige gård (16b) har måske været en af ødegårdene.

Matr. nr. 2 Skoleembedet

Matr. nr. 3 Kirken

Matr. nr. 4 Kirkesangerembedet

Der blev 15 gårde udflyttet og 4 gårde blev nedlagt, en praksis der var almindelig. Herved skabtes jord til 22 husmænd. De fik 4-7 tdr. land. Desuden var der 10 jordløse husmænd i landsbyen. Denne opbrydning af en gennem mange århundrede tilvant livsform er ikke sket uden gråd og klage. For den tids bønder var det en frygtelig tanke at skulle ud og bo på de øde marker, der hidtil havde ligget ubebyggede. Herude var de uden beskyttende fællesskab, herude lurede alle slags farer (tyveri, overtro m.m.). Oven i dette kom de sikkert elendige veje fra gården til byen.

Præstegården lå i 1782 ved siden af kirken ligesom degneboligen. Præstegården blev flyttet lidt mod nord i 1916/17.

Oversigten herunder, viser hvem, der er brugeren af hvert af lodderne efter udskiftningen i 1782.

Gårdene blev tillagt jord på ca. 50-70 tdr. land (afhængig af jordens bonitet), en del af dette areal har på dette tidspunkt aldrig været under plov, desuden arealer andre steder på ca. 14-15 tdr. land (mest engarealer til græsning). Præstegården fik en del mere jord end de øvrige gårde. Desuden havde gårdene i Kongsmosen i fællesskab indtil den blev udskiftet i 1808 (se bilag).

Husmændene (den nye tids proletariat) fik nu jord, ca. 4-7 tdr. land. Det var jo meningen, at de skulle bruge det meste af deres tid og arbejdskraft ved at arbejde på gårdene.

Husmændene fik jord længst væk fra byen og for mange af dem nok jord, som aldrig havde været under plov, men kun været anvendt til græsning, idet det meste ligger meget lavt.

Sted	Nr.	Bruger	
I byen	1	præsteembedet	hertil bl.a. »Præstelyngen«
	2	skoleembedet	
	3	kirken	
	4	kirkesangerembedet	
Mod Vanløse	5	Lars Ibsen	Hellemosegård
	6	Jens Jensen den yngre	Sandagergård
	7	Rasmus Nielsen	Bybjerggård
	8	Peder Pedersen	Plovgård
	9	Peder Jakobsen	Lærkebjerggård
	10	Jens Jensen den ældre	Langagergård
	11	Peder Hans(en)	Stenholmsgård
SØ for byen	12	Jens Olsen	Dalsgård
	13	Lars Hansen	Frøbjerg
SV for byen	14	Søren Jørgensen	Tvingmose
	15	Elias Clausen	Søgård
	16	Lars Eilersen	Møllegård
Vest for byen samt			
Engkrogvej	17	Christen Knuds(en)	Sønderbjerggård
	18	Christen Christensen	
	19	Christen Johansen	
	20	Jeppe Madsen	
Byen	21a	Christen Jensen	Bygård
	22a	Søren Sørensen	Dyssegård
	23	Hans Hansen	Toftegård
	24a	Rasmus Jørgensen	Holmsgård
	25	Jens Jørgensen	Lynggård
Engkrogen V-Ø	20	Jeppe Madsen	hver ca. 14 td. land
	17	Christen Knudsen	
	18	Christen Christensen	
	21	Christen Johansen	
	19	Christen Jensen	
Engkrogen	14	Søren Jørgensen	
	42	Hans Christensen	
	43	Hans ?	
	44	Anders Mikkelsen	
	45	Jørgen Nielsen	
	46	kirkesanger dePlace	

	3	til kirken	
	1	Præsteembedet	
Nord for byen, Stenmagle Huse	16	Lars Eilertsen	hver ca. 15 tdr.l.
	25	Jens Jørgensen	
	5	Lars Ibsen	
	24	Rasmus Jørgensen	
	22	Søren Sørensen	
	23	Hans Hansen (nr. 25 streget)	
	47	Hans Jensen	hver 4-5,7 tdr.l.
	30	Jens Christensen	
	31	Hans Hansen	
	32	Jens Hansen	
	33	Niels Madsen	
	34	Hans Sørensen	
	35	Hans Hansen	
	41	Andreas Langman	
	40	Christian Skræder	
	39	Jens (Mikkelsen?) mi..dlsen	
	38	Peder Nielsen	
	37	Christian Jespersen	
	36	Søren Nielsen	
Øst for Ugerløsevej	28	Peder Olsen	
	27	Niels Larsen	
	26	Jacob Andersen	
	29	Beniamin Jacobsen	
	47	Rasmus Nielsen	huset ligger yderst mod vest i Stenmagle by, 950 m2 hver 4-5,7 tdr.l.
	6	Jens Jensen	
	9	Peder Jacobsen	
	15	Elias Clausen	
	10	Jens Jensen den ældre	
	11	Peder Hansen	
	8	Peder Pedersen	
	13	Lars Hansen	
	12	Jens Olesen	

I byen små jordstykker - ikke beregnet til landbrug. Nord for byvejen nr. 55, 22b, 52, 51, 50 (55 gadejord indtil 1901). Syd for byvejen nr. 46, 48, 49, 25b, 53, 16b. Nr. 1-4 er »offentlige« numre = skole og kirke. Nr. 5-25 er 21 gårde i byen (foruden præstens). Nr. 26-46 er 22 husmænd med 4-5, 7 tdr.l. jord. Nr. 47-54 er 8 grunde uden landbrug = jordløse husmænd.

Kortet i Sorø-bogen bind II side 328 giver et godt overblik over ejendomsforholdene i sognet ca. 1840.

Helt fra 1293 har Stenmagle som nævnt været en del af Sorøgodset. Men som gammelt Sorøgods nævnes endvidere: Assentorp bys mose. Dette stykke Åmose ejes af bønderne i Stenmagle by, og det har altså aldrig tilhørt Assentorp by (noget dog solgt fra i dette århundrede, senere er alt solgt til Bodal) Nystrup, Vilsted, Frenderup, Saltofte og lidt af Stenlilles jorder (fra byen mod sydvest).

Til Hellestrup hører en del af Saltoftes jord, Store enemærke skov, Nordskoven, Oustrup, Stenlille by, Tjørntved og et område nærmest Nystrup bys marker tilhører godset Mørup (ligger mellem Sorø og Ringsted), mens resten tilhører Bonderup. Undtaget er en del småklatter bl.a. Stenmagle kirke og præstegården med jord, »Præstelyngen« (et tørveskær), samt skolejorden.

Som nævnt kom alt Hellestrupgodset under Akademiet fra 1749. I 1825 købtes Mørup gods og således kom Vandløse til at tilhøre Akademiet.

Assentorp blev som nævnt solgt til Ledreborg i 1752. Byen kom under Bonderup i 1766 (tinglæst i 1777/78).

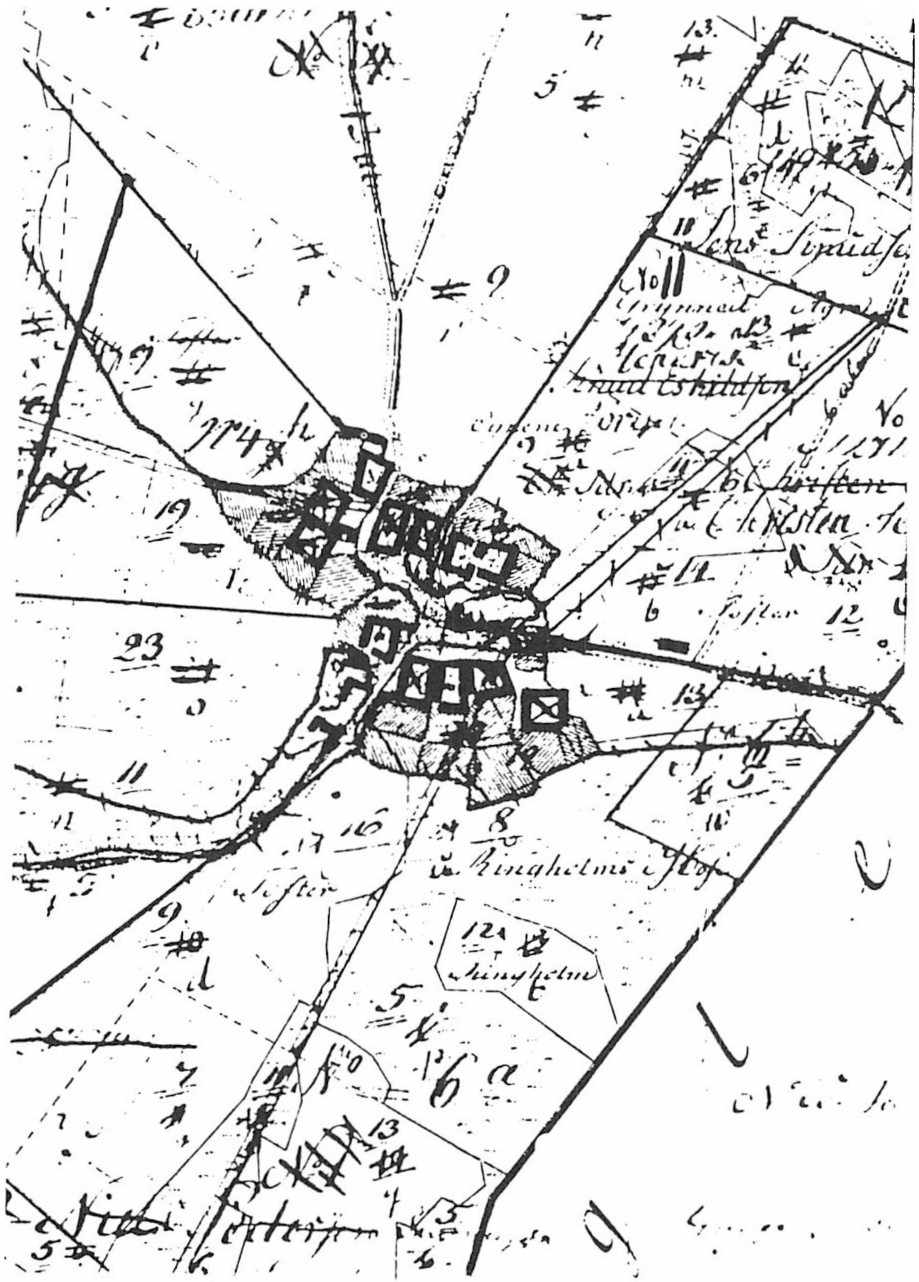
Det nævnes flere gange, at det er uheldigt at bøndergods ligger mere end tre mil fra ladegården, de der bliver for lang vej til hoveriet. Da Assentorp blev solgt til Ledreborg i 1752 blev byens bønder fri for hoveri mod betaling. Stenlilles bønder skulle kun til Hellestrup, mens Stenmagle-bønderne skulle til Sorø. Indtil ca. 1800 tænker ingen på, at det kunne være en fordel at afskaffe hoveriet, naturligvis mod en afgift.

Alt arbejde på hovedgården og tilhørende godser blev gjort af fæstebønderne: såning, høst, tærskning, høhøst, jordbehandling, kørsel af korn til brugsstedet (salgsstedet kunne være København).

Det værste var nok det uregelmæssige hoveri: kørsel efter bygningsmaterialer, efter sten, efter kalk fra Fakse, træ fra skovene, flytning for professorer fra f.eks. København eller Kalundborg. I 1760/61 var der 300 flyttelæs. De måtte desuden finde sig i »ulovligt hoveri«, f.eks. reparere overhovmesterens hus og passe hans have. Men efterhånden går overgrebet op for mange. Det hedder således, bind II side 243: »ikke hoveri, hvor det er uden grænser og hvor bonden ikke ved sig fri nogen dag, men sættes fra det ene arbejde til det andet under straf og hårdeste medfart«.

En tendens til at nedlægge bøndergårde og lægge dem under hovedgårdene måtte standses ved lov. I 1780-erne blev Tygestrup bys bøndergårde nedlagt, og jorden blev lagt under Hellestrup. I bygningerne indsattes ugedagsmænd eller gårdene blev nedlagt ved ledighed. Ved at gøre fæsterne til ugedagsmænd blev godset fri for at betale skat til kongen (staten) og til præsten (de blev gjort tiendefri), men bønderne blev til gengæld en slags tyende hos godset, som i begyndelsen krævede 1 dag om ugen, senere to og nogle steder endog tre dage (se histor. statist. unders. af landbef. i 17. årh. af J.A. Fredericia).

Efter loven om stavnsbåndets ophævelse i 1788, de mange landsbyers udskift-

Assentorp by opmålt 1797.

ning i 80-erne og 90-erne, fulgte en stigende interesse fra godsejernes side for at forbedre økonomien for alle parter.

Som omtalt blev Stenmagle udskiftet i 1782, Oustrup i 1789, Assentorp i 1797, Vandløse i 1802 og Nyrup i 1808.

I 1798 (året efter udskiftningen i Assentorp) er en del af bønderne i Assentorp kommet i klemme, idet der ikke findes muligheder for at grave tørv for alle gårdene. Ved Bonderups hjælp tinglyste man så med alle 12 gårdmænds underskrifter en aftale om tørveskæring på andres jord mod en godtgørelse. Der måtte skæres 4 læs tørv på nr. 9 af matr. nr. 1, 6 og 7 - på nr. 10 af nr. 2, 4 og 5 osv.

Efter en plan fra Sorøgodsets administrator, amtmand Poul Stemmann (1799), blev det almindelige fæsteforhold for alle godsets bønder afløst af et arvefæsteforhold. Dette tidspunkt har siden vist sig at være særdeles velvalgt, da der i disse år (indtil landbrugskrisen satte ind i 1818) kom en stor opblomstring for landbruget.

I 1851 og igen i 1852 kom loven om arvefæstets overgang til selveje, og i de næste par år gik de fleste af bønderne over til selveje.

Hvornår gik ejendommene over til selveje - en oversigt.

STENMAGLE

År	Matr. nr.
1807	16
1854	5-15, 18-54
1855	17
1924	2, 4b
1934	3, 4

VANDLØSE

År	Matr. nr.
1805	14 og 2?
1819?	1
1828	4
1844	3
1854	8-13, 16-25
1855	6, 7
1875	5, 15

NYRUP

År	Matr. nr.
1808	1
1819	3
1854	2, 6-13
1856	4
?	14 (et hus)

ASSENTORP

År	Matr. nr.
1805	1-9
1853	13
1855	19,23,26
1856	10b, 10c, 16, 18, 27
1871	17
1875	10a, 10g, 11, 20, 25
1878	15
1883	24
1885	12
1889	10d
1894	21
1902	16, 22
1902?	14

KYRINGE

År	Matr. nr.
1799	23a
1799?	24a, 25a (årstal ikke indført)
1816	30
1836	29
1849	23b
1859	26a
1875	27, 31, 33, 34
1879	28
1866	32

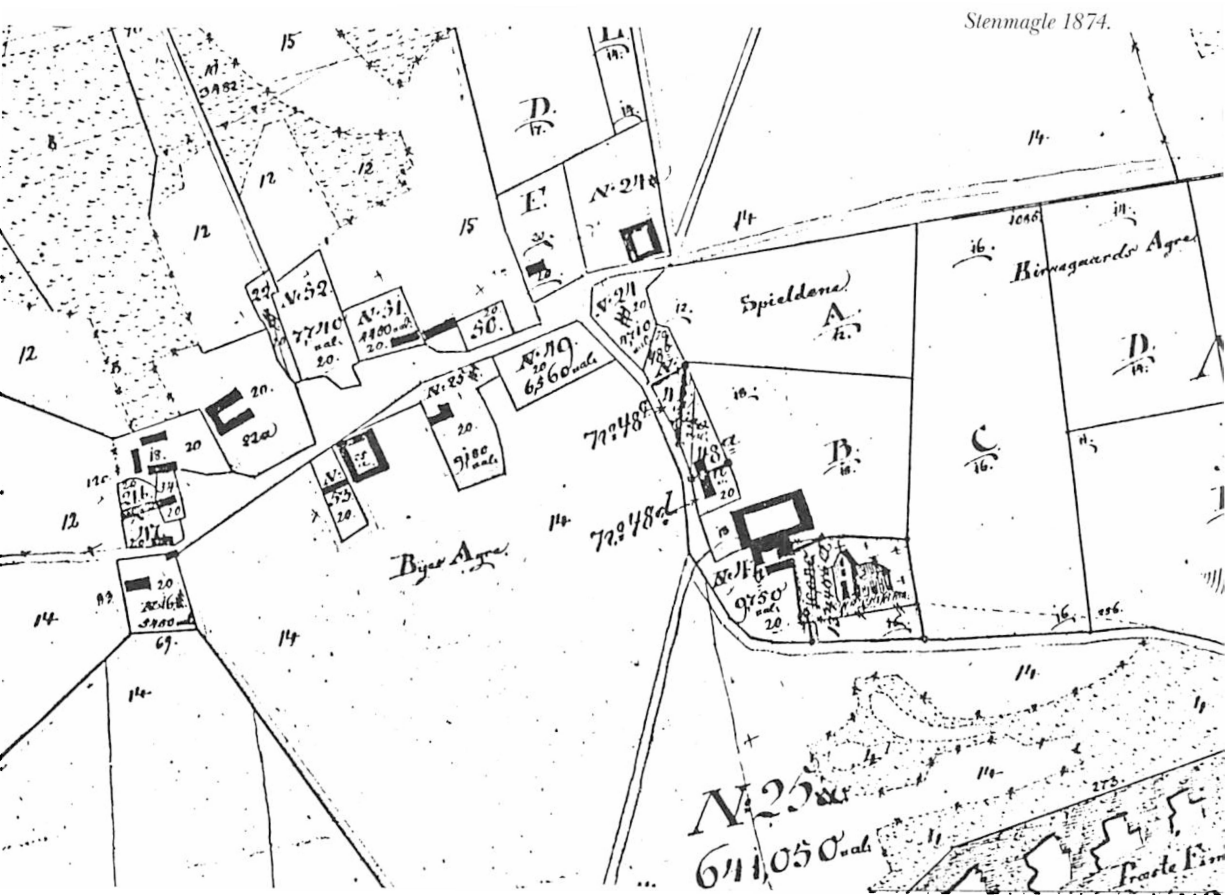
OUSTRUP

År	Matr. nr.
1854	alle matr. nr.

Som tidligere nævnt skiftede landsbyerne karakter i den første snes år efter udskiftningen for de større landsbyers vedkommende. Nyrup og Oustrup mærkede ikke så meget til forandringen, fordi 1 gård i Nyrup og et par i Oustrup efterhånden flyttede.

Anderledes voldsomt kom det til at betyde for de 3 andre landsbyer, hvor de tre fjerdedele af gårdene efterhånden forsvandt, for nogles vedkommende dog ikke stuehuset, som kunne udnyttes af jordløse husmænd. I Stenmagle lå oprindelig 11 gårde langs bygadens nordside. Kun 1 blev tilbage (nr. 25). På sydsiden af gaden blev dog tre tilbage.

I Assentorp blev 4-5 gårde tilbage ud af 12 og i Vandløse 4 tilbage ud af 15. på en måde har man nok i en hel generation savnet de nære naboer, men den meget tætte beliggenhed var også i mange situationer en stor risiko, f.eks. ved ildebrande og ved sygdom blandt dyr og mennesker. Omkring 1850, begynder der at ske ændringer, langsomt, men sikkert. Landsbyerne fyldes af håndværkere og handlende. Næringstilladelseerne blev givet i stort tal. Først 100 år senere forsvin-

der de samme håndværkere igen. De bliver i løbet af 1950-erne og 60-erne erstattet af fabriksfremstillede varer og de forretningsdrivende samler sig om en enkelt eller to butikker i hver landsby, og disse ser nu også i en række tilfælde ud til at være forsvundet.

I årene omkring udskiftningen beskriver Begtrup i »Agerdyrkningens tilstand i Danmark« bl.a. at en bondegård har 6-12 heste (afhængigt af hoveri og af afstanden til egen jord), 1-10 køer og stude (alm. 5), 6-16 får og 2-3 voksne svin.

Den udvikling, der er sket siden udskiftningen i Stenmagle sogn kan vi få et indtryk af gennem læsningen af sognepræst P. Duus, Vemmelev, som giver en samlet beskrivelse af daværende Sorø amt, udgivet med kildeoplysninger fra 1838.

Ialt er der 454 tdr. hartkorn, heraf 10 tdr. privilegeret og 2 tdr. skovskyld. Resten fordeles sig således: Præstegården, 9 tdr. 6 skp. 2 fdkr. Selvejergods, 71 tdr. 6 skp. 2 fdkr. Arvefæstegods 41 tdr. 4 skp. Hoverifrit fæstegods 331 tdr. 3fdkr. 1½ alb.

De fleste er altså endnu fæstebønder, men dog fri for hoveri. I sognet er der foruden præstegården og skolen 12 selvejergårde, 2 selvejerhuse med jordlod, 1 arvefæstehus med jordlod, 2 arvefæstehuse uden jordlod, 46 hoverifrie fæstegårde, 13 fæsteboelsteder, 51 fæstehuse med jordlod, og 13 fæstehuse uden jordlod. Det oplyses, at de moderne agerredskaber kun er lidt kendt. Der er ingen egentlig driftsplan.

Udsæd og fold oplyst således:	Udsæd i tdr.	Fold
Hvede	4	6
Rug	497	6
Byg	489	7
Havre	427	6
Boghvede	10	8
Bælgssæd	410	6
Kartofler	491	8

Sået 87 lispund kløverfrø, rapssæd i 2 tdr. land, avlet 4½ td. frø og avlet 3 lispund humle.

Husdyr: 480 heste (heraf 100 plage og føl), 1250 kvæg (heraf 22 tyre og stude og 300 unghøveder) og 1991 får.

Hvordan er folket her i sognet iøvrigt. Henning Jensen, der var sognepræst i Stenmagle 1879-85 udtrykker det således på sine gamle dage (Fra Holbæk amt Historisk årbog bd. 13): Men det store flertal af stenmaglerne var gammeldags bønder af den ægte sjællandske type, skikkelige og fredsommelige, ganske vittige, og ikke utilbøjelige til på en godmodig måde at spille hinanden et puds, når lejlighed hertil haves. I kirkelig henseende hørte de ikke til nogen bestemt retning, men havde den almindelige sognekristendom, som hverken Indre Mission eller grundtvigianerne tillægger nogen værdi, men som der dog alligevel kan bygges en hel del på, når man forstår at sætte sig ind i sådanne folks følelser og hele tankegang.

Trap Danmark, anden udg. (udg. 1872-1896) skriver om Stenmagle sogn: Agerdyrkning samt skovarbejde i de omliggende skove og tørveproduktion er indbyggernes erhverv. Husfliden her hæver sig noget over det almindelige. Træsko, karter, vadmél og sække frembringes i ikke ringe mængde og afsættes på markederne i de omliggende købstæder.

En gennemgang af tilladelserne til at drive næring giver os et fingerpeg om nogle af disse forhold. Ganske vist var det ikke nødvendigt at søge næringsbrev til håndværk, hvis virksomheden kun omfattede mand, hustru og børn, men kun hvis den omfattede fremmed arbejdskraft. Der har altså været langt flere virksomheder end næringsstilladelserne viser. Bl.a. er følgende tilladelser givet: 1900 Andreas Peter Glad som sadelmager på matr. nr. 23b. 1896 Frantz Helmer Sørensen som skomager. 1886 N. Nielsen som detaillist og med salg af brændevin. 1884 Henning Jensen som tømrer. 1884 Jens Pedersen som tømrer. 1884 A. P. Møller som snedker. 1886 Peder Jensen som møller. 1886 Peder Hansen som møller. Jacob Christensen som høker og med salg af brændevin (ophører vist 1863). Også uden for byen drives næring med tilladelse. Blandt betingelserne for at opnå dette er, at man kan skaffe en attest for god vandel og at man bor mindst 1 mil fra nærmeste købstad.

I Vandløse gives tilladelser til: 1885, Hans P. Jensen som marskandiser. 1883, hans Peter Hansen som detailhandler (fra nr. 20b i Vandløse).

I Stenmagle Huse gives tilladelse til: 1883, Ole Hansen som tømrer fra nr. 9b. 1883, L. P. Hansen som høker fra nr. 31b (NB: Ved overgangen over åen til Ugerløse. Der blev bygget en bro af sten i 1848/49, ombygget i 1889).

I Assentorp har der været forretning i matr. nr. 6c i hvertfald siden 1866 og fra nr. 4b til N. Eriksen som købmand i 1883. 1852, Johan (eller Johannes) Christensen (eller Christoffersen) som skomager i nr. 8. 1866, Fritz Henrich Jørgensen som høker i matr. nr. 8.

I Oustrup gives tilladelse til Jørgen Pedersen som detailhandler i 1894.

Forretningerne var ikke som vi kender dem, men de er skudt op af ingenting efterhånden som behovene har vist sig. De blev passet af folk, som havde andre gøremål samtidigt.

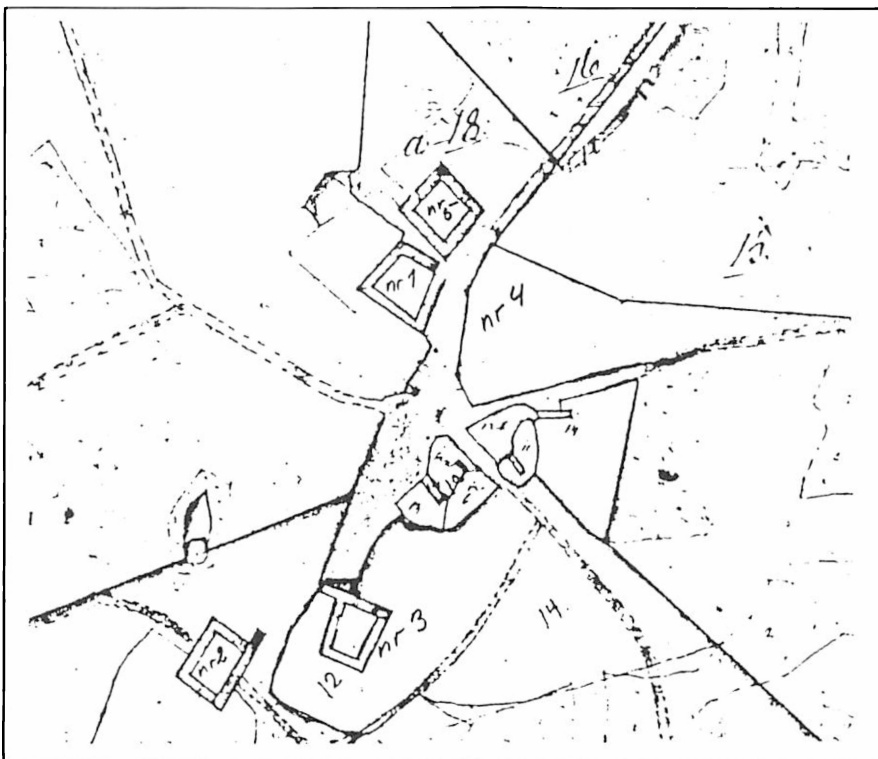
For Stenmagles vedkommende viser bybilledet stort set ingen udvikling ved matrikelkortet fra 1874. Vejføring er ikke ændret. Skolen ligger uændret på sin plads. Langs vejen fra byen til kirken ligger dog nu en række huse. Først matrikelkortet fra 1918 viser tydelige ændringer i byen. Vejen fra Stenlille mod nord fører nu øst om byen og drejer ikke mere ned i byen. Det ser ud til at det er planen, at føre vejen lige ud gennem den oprindelige markvej til Kildemosen med retning mod åen. Over åen blev der bygget en stenbro i 1848/49, ombygget i 1889. Matrikelskort viser at først i 1937 er »den nye vej mod nord« blevet tinglyst. Der har dog været benyttet en jordvej i mange år. Matr. nr. 31b er således tinglyst med ny ejer i 1862. Ældre mennesker i byen fortæller imidlertid, at den har været benyttet som vej så langt tilbage, som de kan huske, dvs. før ca. 1910. Ligeledes er der

på kortet sket en udretning af vejføringen i byens østside. Herved er der blevet et på »hjørner« på vestsiden af vejen »tilovers« fra nr. 1. På den ene af disse parceller lå sprøjtehuset. Kortet fra 1918 viser også, at den gamle skole er revet ned, og at bygadens nordside nu er fyldt op med udparcellerede grunde.

Velstand kom nok til egnen omkring begyndelsen af århundredet. Gårdene fik nye store stuehuse. Bygaden bliver udbygget til at dække det lokale behov for forretninger og småhåndværk (slagter, murer, tømrer, brøndborer, skrædder, brugs, købmand, væver, træskomand og mange flere). Stenmagle, Stenlille, Vandløse og Nyrup (beretning fra elværket) får elektricitet i 1920. Man lever mest af at arbejde for hinanden.

I årene efter 2. verdenskrig tynder det ud i stenmagle. Gårdene affolkes af de nye maskiner og bedre indtjening andre steder, enmandsvirksomhederne forsvinder, når ejeren lægger op, og folk søger arbejde uden for byen, især i København. Byggeriet af centralskolen giver lidt nyt liv i byen, idet der i årene 1958-63 bygges en halv snes boliger med det ene formål at skaffe lærere, som på den tid var en mangelvare. Flere af husene er senere afhændet.

I 1965 udstykkedes til 18 parcelhuse i byens udkant på Holmsgårds jord. I resten af byen er der i årene efter krigen kun bygget 12 huse (heraf en del til lærere).

Kort over Nyrup by 1814. Den ene af de 5 gårde er allerede flyttet ud på marken.

Skælskørengens små elektricitetsværker

Af Villy Pedersen, Skælskør

Den 7. juni 1911 var en kreds af Skælskørs fremtrædende borgere samlet i Skælskør banks mødesal med det formål at danne et elektricitetsselskab. Resultatet af dette møde blev da også det første af efterhånden 5 små jævnstrømsværker, som i de efterfølgende 40-50 år forsynede en del af det område der idag kaldes Skælskør storkommune med elektrisk lys og kraft.

Et jævnstrømsværk består kort fortalt af en dynamo som oplader et stort akkumulatorbatteri, og gennem 3 ledninger deler man strømmen ud til forbrugerne, med 220 volt til lys, og 440 volt til kraft. Dynamoen blev almindeligvis trukket af en dieselmotor.

På tider hvor forbruget var lille, f.eks. om natten, kunne man stoppe motoren og tappe strømmen fra batteriet. Jævnstrømmen havde til gengæld den ulempe at for at holde en tilstrækkelig høj spænding hos de fjerntliggende forbrugere krævedes der nogle kolossale tykke, og derfor også kostbare ledninger. Jævnstrømsværkernes rækkevidde var derfor begrænsede.

I 1912 blev der i Haslev stiftet et elværk af en hel anden type og størrelse. Det var SEAS, der i 1914 fra deres kulfyrede, dampdrevne højspændingsværk sendte sine vekselstrømsledninger ud i Sydsjælland. Med vekselstrømmen kunne man, ved hjælp af transformatorer, opretholde en konstant spænding over store afstande, og rækkevidden blev derfor næsten ubegrænset.

SEAS kunne måske derfor blive en farlig konkurrent til de små jævnstrømsværker. Imidlertid kom den 1. verdenskrig som bremsede SEASs aktivitet en del, og da SEAS efter krigen fik sine vekselstrømsledninger til Sydvestsjælland blev det i stedet for en god hjælp til de efterhånden nedslidte jævnstrømsværker.

Ifølge en gammel forhandlings protokol fra 1911 blev A/S Skælskør Elektricitetsværk stiftet den 7. juni 1911, med det formål at anlægge og drive en elektrisk centralstation til såvel belysning som kraft. Aktiekapitalen var på 30.000 kr.

Ifølge protokollen, der strækker sig fra 1911 til 1934, sad den stiftende bestyrelse, næsten uden personudskiftning, i hele den nævnte periode.

Selskabets første formand var bagermester Julius Hansen. Han var formand til sin død i 1921. Herefter blev bryggeriejer Fr. Harboe formand, og var det til selskabet blev nedlagt.

Bankdirektør Jagd var kasserer til sin død i 1928. Selskabets revisor, prokurist Jul. Kann, blev valgt til ny kasserer, og han sad på denne post til selskabet var helt opløst. Jul. Kann sad dermed i selskabets ledelse i hele dets levetid.

Under de mange forhandlinger der i starten kom med Skælskør kommune om koncession, med elfirmaet Laur. Knudsen, det senere LK-NES, om projektering og levering af anlæg og ledningsnet, fremkom der også et forslag fra Burmeister & Wain om at bygge elværket som et højspændingsværk. Forslaget blev dog afvist, og man valgte at bygge et traditionelt jævnstrømsværk på Gasværksvej. Denne gadestrækning kom senere til at hedde Nyvej.

Selv om datidens byråd og andre fremtrædende personer ofte er blevet beskyldt for manglende fremsynethed, så var det måske en meget fornuftig beslutning man her tog. Hvis man læser i SEASs 25 års jubilæumsskrift fra 1937, kan man her se at starten på deres højspændingsværk absolut ikke var nogen guldgrube.

Den 1. maj 1912 fik A/S Skælskør Elektricitetsværk koncession af Skælskør kommune frem til 1952. Dog med de klausuler at kommunen kunne overtage elværket i 1921, og kommunen fik part i elselskabets nettooverskud. Dette blev fordelt på følgende måde: Aktionærerne fik et beløb svarende til 5% af aktiekapitalen. Af restbeløbet fik kommunen 25%, reservefonden 50%, og resten til aktionærerne.

Ved den første ordinære generalforsamling i april 1913 blev der 960 kr. til aktionærerne, 45 kr. 36 øre til kommunen og 776 kr. 07 øre til reservefonden.

Der har derfor nok ikke været råd til nogen større indvielsesfest, for der er ikke nævnt nogen dato i protokollen om hvornår værket kom igang. Den 31. januar 1913 er der skrevet at »bestyrelsen havde tilskrevet B&W at man var yderst tilfreds med begge motorer som var leveret i august og september 1912«. Man kan vel så heraf skønne at værket må være startet i slutningen af 1912, og at der har været mindst 2 motorer. Dette fremgår også af et billede fra ca. 1918, hvor der er vist 3 motorer. Der blev nemlig i maj 1914 yderligere installeret en 80 HK dieselmotor med lade- og udligningsdynamo, til en pris af 28.830 kr.

Ifølge koncessionen af 1/5 1912 måtte strømprisen ikke uden kommunens tilladelse overstige 45 øre for lys og 25 øre for kraft pr. kWt. I 1915 besluttede bestyrelsen at købe et grundstykke overfor elværket, og på dette bygge en bestyrerbolig. Den første bestyrer var iøvrigt sagt op da bestyrelsen ikke var tilfreds med hans måde at lede værket på. I 1917 begyndte man at udvide ledningsnettet så også det nærmeste landområde fik strøm fra Skælskør elværk. Der blev bl.a. trukket ledninger til Annebjerggården og til Tystofte forsøgsstation.

Virkningerne af den 1. verdenskrig begyndte først nu for alvor at kunne mærkes. I begyndelsen af 1917 var ubådskrigen blevet kraftigt udvidet, og tilførslerne af olie og kul til Danmark var næsten ophørt. Fra regeringen blev der derfor udsendt henstilling om at foretage oliebesparende foranstaltninger. Også ved elværkerne.

Ved Skælskør elværk blev der opstillet en hjælpedynamo på bryggeriet, (der på det tidspunkt hed enten Skælskør Bryggeri eller Bryggeriet Sydvestsjælland), og bryggeriet tilbød yderligere at opstille en 30 HK dampmaskine i forbindelse med deres kul- eller tørvefyrede dampanlæg, inden den 1. december 1917.

Der blev også ført forhandlinger med Smidstrup mølle om tilslutning af en dynamo i forbindelse med vindmøllen. Indtil disse forhandlinger kom i orden tilbød Skælskør savværk at levere strøm fra deres private dampdrevne elværk. Savværkets elværk var iøvrigt i brug til 1959, hvor dampanlægget blev nedlagt.

Den 18. maj 1918 tilbød B&W at levere et 100 HK tørvegasanlæg, og ændre den store dieselmotor til gasdrift, for en samlet pris af 21.000 kr. Tilbuddet blev accepteret, og samtidigt blev der afgivet bestilling på 300 tons tørv hos en enke i Vollerup.

Der er noget der tyder på at der har været lidt samarbejdsvanskeligheder om værkets ledelse, for i 1919 blev der igen ansat en ny bestyrer. Den 3. siden værkets start. Bestyrerlønnen var i 1919: 4.000 kr. årligt + fri bolig og lys.

Trods de store driftsudgifter blev der dog 3.000 kr. til aktionærerne, 515 kr. til kommunen og 1031 kr. til henlæggelse.

I 1920 var landsgennemsnitsprisen på strøm 89 øre for lys, og 55 øre for kraft pr kWt.

På grund af de stigende oliepriser vedtog Skælskør elværk at forhøje prisen på kraftstrøm til 60 øre fra 1/5 1920. Samtidigt vedtoges at forhøje bestyrerlønnen til 5.800 kr. årligt ÷ 600 kr. for bolig og lys.

Olie og kulpriserne var blevet meget urolige og stigende, og allerede fra 1. september 1920 forhøjedes strømprisen igen til 110 øre for lys og 70 øre for kraft.

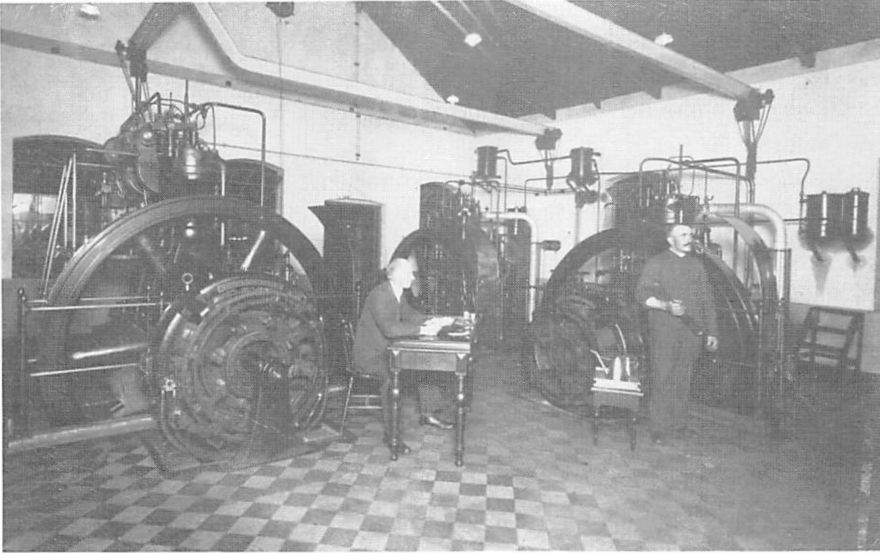
Hvornår nødforanstaltningerne med hjælpedynamoer og tørvegas ophørte er der ikke nævnt noget om i forhandlingsprotokollen, men i april 1921 kom der et tilbud fra SEAS om levering af strøm til Skælskør elværk. Efter en del korrespondance om strømpris og køb af aktier i SEAS, blev der skrevet kontrakt, og i oktober 1921 var der installeret en kviksølvensretter i Skælskør elværk. Dog ikke tilfredsstillende, for den 17. januar 1922 kom der en anmærkning fra elektricitetskommissionen om at anlægget var i strid med strærkstrømsreglementet, og skulle bringes i orden. Det må det være blevet, for efter den tid kom der ikke flere bemærkninger om anlægget.

Den nævnte ensretter var, ifølge SEASs jubilæumsskrift fra 1937, en af de første i Danmark af denne type.

For at sammenkoble vekselstrøm med jævnstrøm er det nødvendigt at bruge enten en ensretter eller en omformer. Forskellen på disse er udelukkende den tekniske opbygning. Formålet er det samme.

P.g.a. aktiekøb i SEAS blev aktiekapitalen i Skælskør elværk i marts 1922 udvidet til 100.000 kr.

I de følgende år er forhandlingsprotokollen meget sparsom med oplysninger om hvad der foregik i selskabet.

Skælskør elværk ca. 1920. Elværksbestyrer Jensen ved skrivebordet. Assist. Chr. Hansen ses med smørepistol. (Skælskør egnshistoriske Arkiv).

Omkring 1924 må motorerne være ved at være nedslidte, for der var hyppige reparationer, og der blev jævnligt på bestyrelsesmøderne fremsat forslag om køb af nye motorer. Forslagene blev dog hvergang henlagt. Derimod blev kontrakten med SEAS jævnligt ændret, og strømleverancen fra SEAS forhøjet.

Det tyder på at Skælskør elværk havde fået en meget nær tilknytning til SEAS, for i 1927 var forslaget om køb af en motor, en 250 HK dieselmotor, igen fremme. Forslaget blev igen henlagt til man havde talt med SEAS.

Man kan også af sådan en gammel forhandlingsprotokol ligefrem læse, hvordan udviklingen langsomt ændrer sig. Der kommer nye ord frem om radiostøjdæmpning af elmotorer, om tilslutning af elektriske kogeapparater og strygejern. Der kom også spørgsmål om godkendelse af apparater til opladning af akkumulatorer og til drift af radioapparater.

Hidtil var de fleste ændringer af elværkets ledningsnet, og de nye installationer blevet foretaget af installatør Larsen. Elværket havde i begyndelsen selv udvalgt af elektriske lamper og sikringer, men det var med tiden også overtaget af Larsen.

Nu begyndte der også at komme ansøgninger fra såvel udenbys som lokale installatører om autorisation ved Skælskør elværk. Det blev dog altid afslået. Så fandt de pågældende efterhånden ud af at søge Skælskør kommune. Kommunen gav i de fleste tilfælde så autorisationen, og den måtte elværket anerkende.

Den 16. marts 1929 vedtog Skælskør elværk at slutte ny overenskomst med SEAS frem til 1934. Ensretteranlægget blev nu udvidet så det kunne levere hele Skælskør elværks forbrug. Skælskør forbeholdt sig dog ret til selv at producere indtil 20.000 kWt. årligt.

Mod at Skælskør elværk købte yderligere aktier i SEAS, påtog SEAS sig at levere strømmen til 4 øre pr. kWt. + faste afgifter. Afhængigt af forbruget.

Selv om Skælskør kommune ikke havde benyttet sin ret til at overtage elværket i 1921, så var kommunen dog med i forhandlingerne når kontrakterne med SEAS blev ændret.

Den 8. juni 1932 blev der sluttet kontrakt mellem Skælskør elværk og det projekterede gigtsanatorium om levering af strøm. Samtidigt blev der sluttet en overenskomst mellem Skælskør elværk og SEAS, om at de 2 elværker i fællesskab trak en vekselstrømsledning mellem Skælskør elværk og Gigthospitalet. Vekselstrømmen var dermed kommet ind i Skælskør elværks område. De øvrige forbrugere i Skælskør fik dog stadig leveret strømmen som jævnstrøm.

Ved denne sidste ændring af kontrakten med SEAS fik Skælskør kommune nu også direkte part i kontrakten, i det tilfælde at kommunen skulle overtage Skælskør elværk inden koncessionens udløb i 1952. Samtidigt fik kommunen forhøjet sin part i Skælskør elværks nettooverskud fra de 25% til 50%.

Det sidste der er omtalt i den gamle forhandlingsprotokol er den ordinære generalforsamling den 26. marts 1934.

Nettooverskuddet for 1933 var 17.985 kr. ÷ 5% til aktionærerne, 5.000 kr. Til kommunen blev der 6.492 kr. og til reservefonden 1.492 kr. Til aktionærerne blev der yderligere 5.000 kr.

Fra 1934 og frem til 1947 har det endnu ikke været muligt at finde yderligere oplysninger om Skælskør elværk.

I 1947 var strømforbruget i Skælskør blevet så stort at elværket ikke kunne yde mere. Det var ikke tilstrækkeligt med større ensrettere. Hele ledningsnettet skulle også forstærkes. Dette ville dog kun afhjælpe den akutte situation, og give en stor økonomisk udgift, uden yderligere udvidelsesmulighed.

For at løse den øjeblikkelige situation valgte Skælskør elværk at lade SEAS overtage de yderste forbrugere i landområdet. Især Skælskør Mark og Kobæk var det hårdest ramte område. Dette område fik derfor ændret forsyningen til vekselstrøm uden udgift for forbrugerne.

På en generalforsamling blev der senere vedtaget at også den resterende del af Skælskør elværk skulle overgå til vekselstrøm. Det ville dog blive større økonomisk opgave end Skælskør elværk kunne klare. Man ville derfor forsøge at afhænde elværket til enten Skælskør kommune eller SEAS. Skælskør kommune havde dog ingen interesse i at overtage selskabet.

I sommeren 1948 blev Skælskør elværk og forsyningsnet solgt til SEAS på SEASs almindelige betingelser. A/S Skælskør Elektricitetsværk trådte i likvidation, og en epoke i Skælskørs historie var afsluttet.

Dog ikke helt. Den 22. juli 1949 anlagde tømrermester Ivar Dahlgren, for en kreds af grundejere, sag an mod A/S Skælskør Elektricitetsværk i likvidation, SEAS og Skælskør kommune. Det var et erstatningskrav for udgifter ved overgan-

gen til vekselstrøm. Ifølge salgsbetingelserne til SEAS skulle forbrugerne selv betale en del af udgifterne ved overgangen til vekselstrøm. Bl.a. motorerne.

En gruppe forbrugere følte dog de var blevet stillet ringere end de forbrugere der var gået over til SEAS inden salget af Skælskør elværk. Efter 5 retsmøder gik sagen i 1950 til højesteret, hvor sagsøgerne tabte sagen.

Efter overtagelsen af Skælskør elværk gik SEAS straks igang med etapevis at ændre forsyningsnettet til vekselstrøm, og ved udgangen af 1950 var vistnok alle forbrugere fra Skælskør elværk tilsluttet direkte til SEASs forsyningsnet.

Det gamle elværk blev demonteret, og bygningerne bruges i dag af SEAS, som lokal serviceafdeling for Sydvestsjælland.

Boeslunde elektricitetsværk

Selskabet »Elektricitetsværket for Boeslunde og Omegn« blev stiftet den 5. december 1913, og på forhandlingsprotokollen er selskabets navn skrevet uden »e« i Boeslunde.

Greve, Moltke, Espe var selskabets første formand, og var det til maj 1921. Herefter var gdr. Chr. Kolding, Boeslunde, formand til 31. maj 1923. Gdr. Niels Sørensen, Neble, var kasserer indtil maj 1918. Den 31. maj 1923 blev formand- og kassererposten lagt sammen. Gdr. Poul Andersen, Neble, blev ny formand og kasserer, og havde denne post til 17. maj 1947.

Selskabets første bestyrelse ansatte docent ved polyteknisk læreanstalt, Holstein-Ratlau, som teknisk rådgiver ved projekteringen af anlægget. Forinden havde det dansk-tyske firma, Siemens & Schuckert skitseret et anlæg.

Holstein-Ratlau var tilhænger af et vekselstrømsanlæg, og foreslog at få et samarbejde med højspændingsværket i Haslev, som var under opførelse (SEAS). Bestyrelsen var dog tilhænger af et traditionelt jævnstrømsværk, med den indstilling, at her følte det enkelte medlem en personlig medindflydelse på værkets drift. En holdning der tydeligt kom frem igen, da der senere blev tale om at nedlægge Boeslunde elværk.

Der blev indhentet tilbud på maskiner og ledningsnet hos Siemens & Schuckert, og hos Laur. Knudsen. Man valgte L.K.s tilbud på 103.262 kr. fordi det var 1.200 kr. billigere end Siemens, og fordi L.K. var et rent dansk firma.

Denne afgørelse var Siemens & Schuckert ikke tilfreds med, og truede med et sagsanlæg på 17.000 kr.

Det fremgår ikke klart af forhandlingsprotokollen, hvad resultatet blev, men det lykkedes vistnok for formanden at få afvist kravet.

Opførelsen af bygningerne til elværket blev overdraget tømrer, Søren Hansen, Neble, i entreprise, da han var lavestbydende med 8.108 kr.

Montør Hans Lykke Hansen blev antaget som elværksbestyrer, da han havde det fortrin, at han var gift med lærerinden, og forskolen lå op til den grund, hvorpå elværket skulle bygges.

Det blev indføjet i kontrakten med L.K. at Lykke Hansen skulle ansættes hos

L.K. og deltage i monteringen af værket, så han var fortrolig med det, når det skulle startes.

»Lykke Hansen måtte forpligtige sig til at gennemgå et kursus i elektroteknik, og om fornødent, underkaste sig en prøve«. Begyndelseslønnen var 800 kr. årligt + 10% af salget af lamper, dog ikke de lamper der blev leveret med installationen.

Der blev skrevet kontrakt med købmand Fischer i Korsør om levering af Solarolie (dieselolie) i fade (tønder), leveret på Skælskør havn til 90 øre pr. liter.

Der blev ligeledes truffet aftale med en vognmand om transporten af olien til Boeslunde.

I juli 1914 var elværket klar til igangsættelse. Der er ikke nævnt nogen dato i forhandlingsprotokollen, men 25 år senere blev den 22. juli markeret som jubilæumsdag.

Allerede inden værket kom igang var man klar over at en motor, en 2 cyl. 80 HK B&W dieselmotor, ikke var tilstrækkeligt. Der blev derfor yderligere købt en brugt 2 cyl. 60 HK B&W motor, som havde leveret strøm til Illums varehus i København. Denne motor var i drift i Boeslunde i marts 1915.

I 1914 tildelte bestyrelsen 3 amtvejmænd i området hver 15 kr. som erstatning for tab ved salg af vejgræs, p.g.a. rejsning af elmaster. Samtidigt fik Lykke Hansen lønforhøjelse til 1.200 kr. årligt.

Nytårsaften 1915 godkendte bestyrelsen et tilbud fra murermester Eldam på 5.000 kr. for bygning af en bestyrerbolig ved siden af elværket.

Den 26. februar 1917 gjorde den 1. verdenskrig sig også gældende i Boeslunde, i form af en skrivelse fra regeringen vedr. besparelse på brændstof.

Den 7. maj 1917 afholdtes bestyrelsesmøde angående køb af en vindmølle, og den 10. maj blev der afgivet bestilling på en 60 fods vindmølle hos møllebygger Christensen i Høng, til en pris af 12.400 kr.

Da møllen ikke kunne nå at blive færdig til den 1. august (årsagen til at detastede har sikkert været den kommende tærskesæson) blev der indledt et samarbejde med møller Kolding, Boeslunde, om tilslutning af en dynamo til vindmøllen. For denne hjælp ydede elværket en godtgørelse på 3 øre pr. produceret kWt.

Den 12. januar 1917 var strømprisen hævet til 3 øre pr. kWt for kraft, og 5 øre for lys, med virkning fra 1. april, men allerede den 13. februar blev denne forhøjelse ændret til 6 og 10 øre. Den 29. maj 1917 blev forbrugerne yderligere pålagt en ekstra afgift på forbruget til dækning af udgifterne til den nye vindmølle. Samtidigt kom der strenge regler for misbrug af strøm.

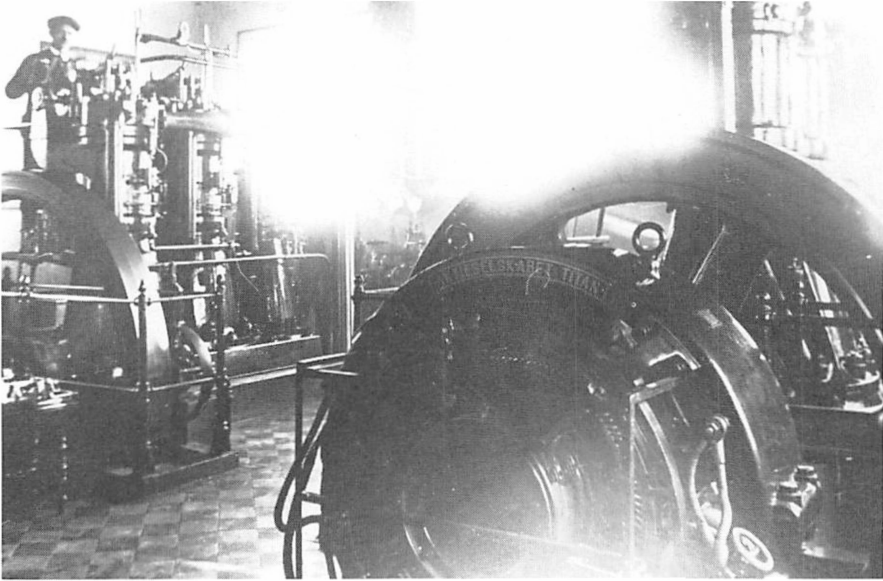
Da den nye vindmølle ikke fungerede tilfredsstillende ville bestyrelsen ikke udbetale det fulde beløb før møllen kom i orden. Den største fejl ved møllen var, at den kun kunne producere strøm i stormvejr.

I november 1917 besluttede bestyrelsen derfor at leje et lokomobil (transportabel dampmaskine) til strømproduktion på vindstille dage.

Den 20. marts 1918 afholdtes bestyrelsesmøde angående køb af en brugt motor med tørvegasanlæg, hos Juelsminde teglværk ved Horsens. Forslaget blev ned-

*Boeslunde elværk. - Bestyrerbolig og vindmølle ca. 1918-20, da møllen havde fået nye vinger af jern.
(H. Lykke Hansen/Skælskør egnshistoriske Arkiv).*

*Boeslunde elværk. Elværksbestyrer Lykke Hansen smører motor. Ca. 1920.
(H. Lykke Hansen/Skælskør egnshistoriske Arkiv).*

stemt, og istedet for købte man hos Kramper & Jørgensen i Horsens en ny 50 HK Møller & Jochumsen, Horsens, glødehovedmotor, med tilhørende sugegasanlæg. Samtidigt blev der afgivet bestilling på 250 tons tørv.

Under en storm var alle fire møllevinger, der var fremstillet af træ, knækket af møllen. Derfor traf bestyrelsen aftale med Fr. Dahlgaard (Holbæk) om levering af et nyt 52 fods 5 vinget vindfang i jern + remskiver og montering til en pris af 2.800 kr.

I maj 1920 var strømprisen 50 øre/kWt for kraft og 80 øre for lys + faste afgifter. I november forhøjedes prisen yderligere til 120 øre for lys. I juli 1921 begyndte elprisen dog at falde igen, til 40 øre for kraft og 80 øre for lys.

For en pris af 2.000 kr. blev gasmotoren i 1924 ændret til oliedrift, og samtidigt blev der installeret centralvarme i bestyrerboligen med opvarmning fra motorens kølevand.

I 1925 var der en udgift på 12.290 kr. til nye akkumulatorer. Herefter var der en rolig periode frem til 1929, hvor der blev tale om udskiftning af den ene motor.

I februar 1929 indhentede bestyrelsen tilbud hos forskellige firmaer om levering af en ny motor. Samtidigt rettede den henvendelse til SEAS om tilbud på levering af strøm.

Forhandlingerne med SEAS førte ikke til noget, og i maj 1929 blev der købt en 150 HK Holeby dieselmotor, med den gamle 80 HK B&W motor i bytte, til en pris af 34.200 kr.

Så var der igen en rolig periode frem til 1933. Der blev der købt en 50/60 HK

Bukh. dieselmotor med dynamo. Pris: 13.000 kr. og denne motor var i drift 1 august 1933.

Bortset fra en udgift på 9.500 kr. til nye akkumulatorer i 1935, så var der igen en rolig periode indtil den 4. maj 1938. Da var der indkaldt til ekstraordinær generalforsamling.

Der var 2 punkter på dagsordenen: 1. Udvidelse af maskinparken, da motorerne var for små, eller: 2. Levering af strøm fra SEAS. Resultatet af afstemningen viste dog tydeligt medlemmernes standpunkt. 65 stemte for en udvidelse af maskinparken med nye motorer. 1 stemte for strøm fra SEAS.

Bukh tilbød en 250 HK dieselmotor til 32.000 kr. B&W 33.000 kr. for en tilsvarende motor. Begge uden dynamo. Møller & Jochumsen, Horsens 39.700 kr incl. dynamo. Man valgte en 250 HK Bukh til 35.000 kr. ÷ 3.000 kr. for den gamle 60 HK B&W motor med tilhørende dynamo i bytte. Trige i Odense skulle levere en automatisk dynamo til 13.150 kr. inden 1. september 1938.

På den nye motor blev der monteret udstødningsvarme, så man udnyttede varmen fra udstødningsrøret til opvarmning af bestyrerboligen.

Allerede i april 1939 begyndte man i Boeslunde at forberede sig på en kommende krig. Der blev købt en 20.000 liters olietank for 1.800 kr. Tanken blev nedgravet under legepladsen ved Neble forskole ved siden af elværket. Det vedtoges at købe yderligere 50 tønder brændselolie til oplagring (det har muligvis været smøreolie).

Bestyrelsen havde også lysere tanker. Den besluttede at holde 25 års jubilæum på Boeslunde kro den 22. juli 1939. Lykke Hansen, der også havde 25 års jubilæum samme dag, blev med familie og enkelte andre indbudt til gratis spisning med efterfølgende dans på kroen. Øvrige gæster som ønskede at deltage skulle betale 2,50 kr. pr. kuvert.

Den 22. juli om formiddagen var bestyrelsen samlet på elværket, og overrakte Lykke Hansen 500 kr. Om aftenen var der 225 spisende gæster på kroen, og her fik Lykke Hansen overrakt et guldur af forbrugerne.

Festen var forbi og de mørke krigsår begyndte.

En gårdejer i Neble tilbød at elværket kunne låne hans nyopførte ajlebeholder. Den kunne rumme 17.000 liter olie.

Den 26. september 1939 vedtog bestyrelsen at der skulle spares 50% på belysningen, medens kraftstrøm foreløbigt var fritaget for begrænsning. I begyndelsen af 1940 var rationeringen af dieselolie blevet så streng at bestyrelsen begyndte at se sig om efter andre muligheder for at skaffe strøm.

På generalforsamlingen i maj 1940 fik bestyrelsen bemyndigelse til at optage et banklån til indkøb af sugegasanlæg - det kaldtes nu for gasgenerator - og til ændring af motorerne til gasdrift, eller optage forhandling med SEAS om tilslutning til SEASs højspændingsnet.

Tanken om gasgenerator blev vist hurtigt opgivet. Derimod endte forhandlingerne med SEAS med en 10 årig kontrakt om levering af strøm til Boeslunde el-

værk. Bestyrelsen accepterede også et tilbud fra Laur. Knudsen på 11.780 kr. for levering af højspændingsinstallation og tavleanlæg. Et tilbud fra Trige i Odense på levering af en 100 kW omformer blev også vedtaget.

Da dieselmotorerne nu næsten stod stille og ingen varme afgav, blev Lykke Hansen bevilget et årligt tilskud på 200 kr. til indkøb af brændsel til bestyrerboligen.

Fra 1. januar 1941 skulle nye tilslutninger selv stille med kobber, men det blev nu, midlertidigt, tilladt at bruge galvaniseret jerntråd til luftledninger.

Den 100 kW omformer var for lille til at klare hele Boeslundes forbrug, men da der endnu var en lille rest olie i beholderne, udskød man indkøb af en ekstra omformer et år. Derimod måtte der ofres 17.880 kr. på nye plader i akkumulatorerne.

I november 1941 fik Lykke Hansen lønforhøjelse til 6.000 kr. årligt.

Den 5. februar 1942 kom der et tilbud fra SEAS om at overtage hele Boeslunde elværk.

Tilbuddet blev henlagt til den ordinære generalforsamling i maj, men bestyrelsen vedtog at bestille en ekstra omformer til 13.000 kr. hos Trige, da der var 4 måneders leveringstid.

På generalforsamlingens dagsorden den 27. maj 1942 var punkt 3: Skal SEAS overtage Boeslunde elværk og andelsselskabet opløses? Gdr. Ellehøj og dir. Ørum fra SEAS var tilstede ved generalforsamlingen og gav nærmere oplysninger om SEASs tilbud og betingelser. Ved den efterfølgende afstemning viste det sig at ønsket om at bevare Boeslunde elværk havde ændret sig væsentligt fra de tidligere afstemninger. 82 stemte for overgang til SEAS. 88 stemte for at bevare Boeslunde elværk, og 9 stemmesedler var blanke. Der var stadigvæk et flertal, dog lille, for at bevare Boeslunde elværk.

Boeslunde elværk kørte derfor videre som jævnstrømsværk på to omformere fra SEAS og med dieselmotorerne som reserve og ved spidsbelastninger.

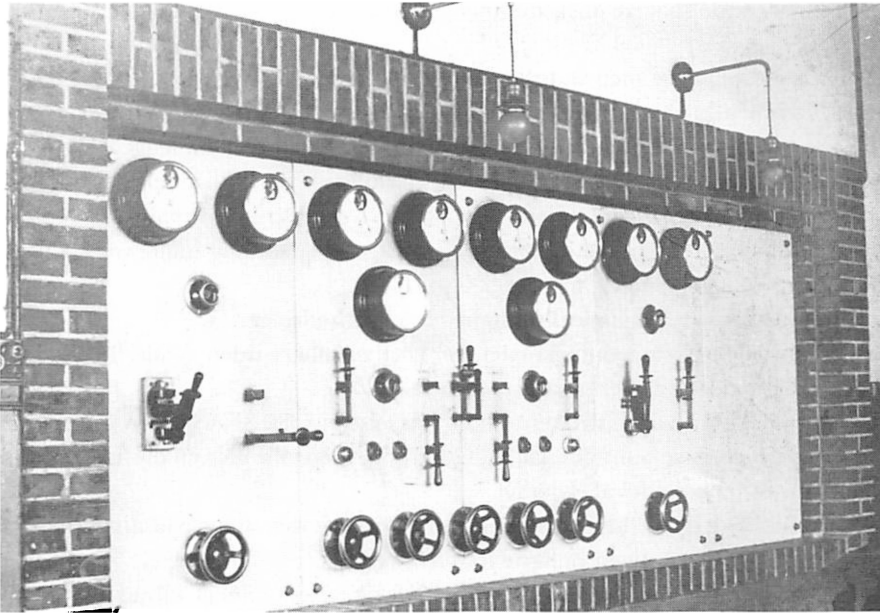
I 1944 var der ikke mere dieselolie tilbage i beholderne, og den 6. november 1944 blev der indkøbt 2 tons tjæreolie til en pris af 2.000 kr. pr. ton. Så kunne man dog starte motorerne i tilfælde af strømsvigt fra SEAS.

Da forholdene efter krigen igen begyndte at blive normale, begyndte der at komme klager fra forbrugerne over utilstrækkelig spænding. Især fra forbrugerne i yderdistrikterne.

På generalforsamlingen den 17. marts 1947 var der da også et forslag om forbedring af forsyningsnettet. Forslaget blev nedstemt, men under eventuelt blev der vedtaget at rette henvendelse til SEAS, om enten helt at overtage strømforsyningen, eller en anden form for hjælp.

Efter generalforsamlingen den 17. marts 1947 findes der ingen forhandlingsprotokol. Kun løs korrespondance.

Der er meget der tyder på at generalforsamlingen den 17. marts har været dramatisk, med en splittelse af medlemmerne og udskiftning af bestyrelsen, for

*Boeslunde elværk ca. 1920. Fordelertavle af marmor.
(H. Lykke Hansen/Skælskør egnshistoriske Arkiv).*

en tid fremefter tegnede gdr. Aksel Johansen, Neble, sig som formand for andels-selskabet.

I juni 1947 fik Boeslunde elværk en 3 årig dispensation af elektricitetsrådet til at overbelaste ledningsnet og master. Dog på den betingelse at man i dette tidsrum traf en beslutning om værkets fremtid. Enten er dispensationen blevet forlænget, eller også er ledningsnettet blevet forbedret, for i juni 1953 kørte Boeslunde elværk stadigt som et jævnstrømsværk. På dette tidspunkt fik elværket nemlig en kraftig reprimande af fabrikstilsynet. Alle elværker havde pligt til, hvert kvartal, at indberette til fabrikstilsynet om ændringer i forbrugernes motorstørrelser. Da Boeslunde elværk var så lille havde det i 1930 fået dispensation til kun at indberette når der skete ændringer. Da der kun var anmeldt 2 ændringer fra 1935 til 1953, og fabrikstilsynet havde konstateret at dette ikke var korrekt, var dispensationen dermed bortfaldet, og Boeslunde elværk skulle derfor straks indsende oplysning om alle motorer, der var tilsluttet værket. Fremefter skulle der indsendes beretning hvert kvartal. Uanset om der ikke var sket ændringer.

Den ordinære generalforsamling i 1953 var vist også ret dramatisk. Der blev fremlagt et tilbud fra SEAS om overtagelse af Boeslunde elværk og forsyningsnet. Det var en standardkontrakt, som SEAS havde brugt ved lignende overtagelser af værker. Bl.a. også ved overtagelsen af Skælskør og Bøgelunde elværker.

Generalforsamlingen nedstemte forslaget, og den begyndende splittelse af andelshaverne blev derved yderligere skærpet. Bestyrelsen blev igen skiftet ud, og

omkring 40 andelshavere ønskede straks at melde sig ud af selskabet for at gå over til SEAS.

Den nye bestyrelse med proprietær Aksel Egede som formand ville ikke anerkende denne udmeldelse, og der opstod en årelang strid mellem de to parter.

Bestyrelsen ansatte et ingeniørfirma til at gennemgå hele anlæggets stand og udvidelsesmuligheder. Der var i 1954 til Boeslunde elværk tilsluttet motorer svarende til 2.200 HK på 55 km ledningsnet, og i yderdistrikterne var der et spændingsfald på op til 35%. For at holde en rimelig høj spænding måtte værket til tider køre med en spænding på over 500 volt.

Ingeniørfirmaet fremlagde 3 muligheder for forbedringer.

1. En sanering af hele ledningsnettet. En kostbar affære uden synderlig udvidelsesmulighed, og var derfor ikke at anbefale.
2. Punktforstærke yderdistrikterne med vekselstrøm fra SEAS, eller lade SEAS helt overtage disse områder. En billig løsning, men ville give en dårlig økonomi for den resterende del af elværket.
3. Lade SEAS overtage hele forsyningen. På kort sigt den dyreste løsning, men på længere sigt absolut den billigste for forbrugerne.

På generalforsamlingen den 15. juni 1955 forelå et endeligt tilbud fra SEAS.

SEAS ville fortsætte med jævnstrømsproduktionen, og etapevis udskifte forsyningen til vekselstrøm. Forbrugerne som kun modtog strøm til lys ville blive tilsluttet uden udgift for forbrugeren. Husholdningsapparater der ikke kunne bruge vekselstrøm ville blive ændret eller udskiftet uden udgift for forbrugeren. For radioer der ikke kunne tilsluttes vekselstrøm, betalte SEAS et kontant tilskud på 250 kr. Forbrugere med kraftinstallation skulle selv betale 50% af omforandringen. Dog ikke motorer. Her skulle forbrugeren selv betale det hele. Inden 5 år ville alle forbrugere under Boeslunde elværk modtage vekselstrøm, og så længe der blev produceret jævnstrøm ville Lykke Hansen være ansat ved SEAS.

Generalforsamlingen vedtog at acceptere SEASs tilbud, og at nedlægge Boeslunde elværk. Der blev også på generalforsamlingen vedtaget at danne en låneforening til indkøb af motorer. Denne låneforening førte til en yderligere skærpelse af striden mellem andelshaverne. Først om byrdefordelingen, senere også om fordelingen af selskabets formue.

Striden endte med et forlig i Østre Landsret.

En lovlig indvarslet generalforsamling i maj 1959 skulle afgøre striden, og denne afgørelse skulle begge parter anerkende, hvorefter selskabet »Elektricitetsværket for Boeslunde og Omegn« skulle opløses.

SEAS overtog Boeslunde elværk den 1. november 1955, og fortsatte jævnstrømsproduktionen til lidt ind i 1960. Bygningerne blev herefter solgt til privat formål.

Andelsselskabet Bøgelunde Elektricitetsværk

Da man i 1914 skulle indvie Bøgelunde elværk havde man på Holsteinsborg glemt at fjerne stigen op til de nymonterede luftledninger. En 8 årig knægt havde hørt man kunne mærke på ledningerne om der var strøm i dem. Han kravlede derfor frimodigt op ad stigen og tog fat i ledningerne. Det må jo have været før Bøgelundeværket blev startet, for han mærkede ingenting. Han var derfor istand til 72 år senere at fortælle, ikke alene om sit første møde med den moderne teknik, men også lidt om Bøgelunde elværk, som han kom til at arbejde ved i 1936.

På det tidspunkt fik Bøgelunde supplerende strøm fra SEAS, for der var noget bag et gitter der lyste blåt eller grønt. Sansynligvis en kviksølvensretter.

Installatør Sofus Andersen, Rude, som kom i lære på Bøgelunde elværk i 1922, kan huske der var en 100 HK og en 60 HK B&W dieselmotor, og at drivmidlet til disse motorer, fra ca. 1918 til 1920, var sugegas fra et tørvegasanlæg. Strømforsyningen blev yderligere suppleret fra en vindmølle. Denne mølle blev senere genopstillet på en gård mellem Vedskølle og Ørslev.

Installatør Laurfelt var elværksbestyrer i hele værkets levetid.

Bøgelunde elværks forsyningsområde var de gamle Holsteinborg-Venslev og Ørslev-Bjerge sogne. Undtagen Glænø, som lå for langt væk fra værket. Glænø måtte derfor nøjes med petroleumslamperne. Nogle enkelte gårde havde dog deres egne 32 volts vindmøller. En af disse møller blev senere genopstillet længere ude i Smålandshavet. Vistnok på Vejro.

Da det endnu ikke er lykkedes at finde papirer fra Bøgelunde elværk er disse optegnelser baseret på oplysninger fra personer der har haft tilknytning til Bøgelunde elværk.

Derimod er det lykkedes, med bistand af greve Ulrik Holstein, i Holsteinborgs arkiv at finde bøger og dokumenter, som delvis bekræfter eller korrigerer disse oplysninger.

Den 1. maj 1914 købte Bøgelunde elektricitetsværk matrikel 22 af Bøgelunde By, og den 4. maj 1914 blev love og vedtægter for »Andelsselskabet Bøgelunde Elektricitetsværk« underskrevet.

I beretningen fra Bøgelunde elværk om regnskabet for 1929, figurerer for første gang en post på udgiftsiden om køb af strøm fra SEAS.

I 1929 blev SEASs højspændingsnet forstærket til Bøgelunde, og Skælskør elværk fik udvidet sin strømleverance fra SEAS. Bøgelunde elværk er sansynligvis blevet tilsluttet samtidigt.

Omkring 1945 skulle der været opstået uenighed mellem Bøgelunde og SEAS om strømprisen, og Bøgelunde elværk skulle have købt en brugt dieselmotor og været tildels selvforsynende indtil værket blev nedlagt. Det har ikke været muligt at få dette nærmere bekræftet, men det er næppe helt korrekt.

I 1944 er der på Bøgelunde elværks generalforsamling et forslag om at lade SEAS overtage Bøgelunde elværk. Dette skete dog ikke. Derimod var der i 1945 en voldsom stigning i udgiftsposten på køb af strøm fra SEAS. Samme år optog

Bøgelunde elværk et stort lån til køb af omformer og ændringer på elværket. Dette tyder jo mere på at Bøgelunde elværk har fået udvidet strømleverancen fra SEAS.

På et eller andet tidspunkt er en af dieselmotorene dog blevet udskiftet, for da værket skulle nedlægges fandtes der en 150 HK motor.

Gennem SEASs arkiv er det lykkedes at finde oplysninger om Bøgelundeværkets sidste levår. I SEASs personaleblad nr. 126 fra juni 1950 er der en beretning om Bøgelunde elværks problemer.

I januar 1950 var Bøgelundes 150 HK motor havareret så meget at den ikke kunne repareres. Værket kom derved i den situation, at det enten skulle købe en ny dieselmotor, eller udvide ensretteranlægget fra SEAS. En nærmere undersøgelse af Bøgelundeværkets ledningsnet viste at det ikke var muligt at fortsætte med jævnstrøm uden en væsentlig forstærkning af nettet.

En gennemgribende sanering af nettet blev anslået at ville koste 400-500.000 kr.

Et helt nyt 10 kv vekselstrømsnet med 10-12 transformatorer ville koste knapt 650.000 kr. Til vekselstrømsnettet kom yderligere en udgift på knapt 500.000 kr. til ændring af installationerne.

Overgangen til vekselstrøm krævede altså en betydelig større kapitalinvestering, men Bøgelunde elværks priser ville stige såfremt man udvidede jævnstrømsforsyningen. En overgang til SEASs tariffer ville betyde en nedgang i elpriserne, idet samtlige forbrugeres betaling for forbruget i 1949 ville have været 60.000 kr. mindre efter SEASs tariffer end efter Bøgelundes tarif.

Bøgelunde elværks bestyrelse med gdr. Niels Jensen, Sdr. Bjerger som formand indstillede enstemmigt til generalforsamlingen at overdrage Bøgelunde elværk og forsyningsnet til SEAS på SEASs almindelige betingelser. Disse betingelser er nærmere omtalt under Boeslunde elværk. Generalforsamlingen, der fandt sted den 28. marts 1950, er nærmere omtalt i SEASs personaleblad nr. 125 fra maj 1950 i form af et udklip fra en lokal avis.

Denne generalforsamling foregik vist ikke helt lydløst, da der blev talt både for og imod nedlæggelse af Bøgelunde elværk. Afstemningen viste dog et klart flertal for at gå over til SEAS, idet 185 stemte for SEAS, og 20 stemte for at beholde Bøgelunde elværk.

Kontrakten med SEAS blev underskrevet den 4. maj 1950, og for at afhjælpe den akutte situation, området var i, ville SEAS straks gå igang med omlægningen til vekselstrøm.

SEAS regnede med at ca. 40 forbrugere i Hårslev, Hyllested og Sdr. Bjergerområdet ville få vekselstrøm inden høsten 1950. På Glænø kunne alle beboerne tænde for det elektriske lys i sommeren 1951. Et par år før jævnstrømsproduktionen i Bøgelunde helt blev indstillet.

Installatør Laurfelt købte de nedlagte elværksbygninger, men solgte dem igen nogle år senere, og de benyttes i dag som maskinværksted.

Omø Andels Elektricitetsselskab

Omø Andels Elektricitetsselskab blev stiftet i Omø forsamlingshus den 13. september 1925. I selskabets love og kontrakt fra 1925 står der at »formålet med selskabet var at skaffe andelshaverne lys og kraft på bedste og billigste måde«.

»Der skulle i tiden mellem den 1. og 15. januar afholdes en årlig ordenlig generalforsamling. For at såvel ordenlig som overordenlig generalforsamling var lovligt indvarslet, skulle dette bekendtgøres en uge før ved opslag ved havnen og på porten«. Ikke på porten ved elværket, men på en til dette formål udvalgt port på en gård nær ved gadekæret. En skik, som også bruges på andre af vores små øer.

Omø elektricitetsselskab blev aldrig til andet end en låneforening. Den bedste og billigste måde at skaffe strøm på var åbenbart ved at købe den.

Den 26. februar 1926 blev der skrevet kontrakt med bager og møller, Chr. M. Larsen, Omø, om levering af strøm. Møller Larsen forpligtigede sig til at levere strøm fra sit private elværk, samt ledninger, master og målere, ud til forbrugerne til en pris af 40 øre for kraft og 80 øre pr. kWt for lys. Beregnet af en oliepris på 135 kr. pr. tons. Hertil kom en målerleje på 35 øre pr. måned. Efter 5 års brug kunne andelselskabet overtage elværk og forsyningsnet for anlægssummen 56.500 kr. Dog uden vindmølle, bygninger og grund. Denne overtagelse skete dog aldrig.

Chr. M. Larsen indrettede elværket i forbindelse med sin vindmølle syd for Omø by.

I møllen blev installeret en 220 volts jævnstrømsdynamo, en 40 HK Deutz dieselmotor og et brugt akkumulatorbatteri.

Anlægget blev startet den 10. januar 1926, og bortset fra udskiftning af batteriet til et større, så kørte anlægget til 1946-47, stort set uden driftforstyrrelser. Også under hele krigen. Uden brug af tørve- eller trægasgeneratorer eller andre hjælpemidler. Olie til el-fremstilling var godtnok rationeret. Også på Omø. Derimod var der ikke nogen egentlig kontrol med olieforbruget til fiskeri.

I 1946-47 blev elværket overtaget af Chr. M. Larsens søn, Viktor Larsen.

Efter overtagelsen købte Viktor Larsen en større motor. En brugt hurtiggående 90 HK Deutz dieselmotor, og den gamle 40 HK stod som reserve. Nogle år senere blev den dog helt kasseret, da Viktor Larsen købte en mere økonomisk hurtiggående engelsk Ruston dieselmotor.

I 1948 købte Viktor Larsen en brugt vindmølle i Hee i Vestjylland, og den blev monteret på den gamle møllebygning.

I 1961 blev elforsyningen på Omø overtaget af SEAS.

Den 27. maj 1961 - lidt forsinket af en landsomfattende transportstrejke - blev der lagt et højspændingskabel under Agersøsund, fra Sjælland til Agersø, og dagen efter blev der lagt et kabel fra Helholm, under Omøsund og til Omø. Mellem de to kabler blev der på Agersø trukket luftledninger.

På Omø blev der fjernet omkring 400 telefon og elmaster. Telefonerne fik jordkabler, og SEAS opstillede nye elmaster.

Strømforsyningen blev etapevis ændret til vekselstrøm, og efter planen skulle forbrugerne på Omø være tilsluttet SEAS inden 1. juli 1961. Viktor Larsen fjernede vindmøllen, og bygningerne er idag omdannet til sommerbeboelse.

Agersø elektricitetsværk

På Agersø havde smed Holst anskaffet sig et lille 110 volts elværk til brug i sit værksted.

Da slagteren så dette, blev han straks interesseret, og interessen bredte sig hurtigt til flere af øens beboere. Grundlaget for et lille værk på Agersø var dermed skabt.

Det var dog mere end det lille 110 volts anlæg kunne klare. Smed Holst købte derfor et større 220/440 volts 3 leder jævnstrømsværk, og i oktober 1927 begyndte han med en 35 HK Deutz dieselmotor at levere strøm til en del af Agersøs beboere.

Da Agersø fulgte med i den almindelige stigende velstand med et deraf stigende elforbrug, måtte Agersø elværk, ligesom de andre små elværker, i takt med udviklingen skifte motorer og dynamoer ud med nogle større. Indtil krigen kom 1939-40. Så hørte ligheden op. Agersø kunne ikke som de andre små elværker få en ledning fra SEAS. Smed Holst måtte derfor se sig om efter andre udveje for at erstatte den manglende dieselolie.

Den nærmeste løsning var den sorte og dyre tjæreolie. Det holdt dog hurtigt op. En effektiv hjælp var en vindmølle han fik stillet op. Der blev også tilsluttet en dynamo til Agersøs hollandske vindmølle. Som erstatning for dieselolien købte Holst en trægasgenerator, og ændrede en motor til gasdrift.

Dette fungerede også udmærket, bortset fra at generatoren var for lille og derfor jævnlige skulle have påfyldt brænde. Generatoren blev derfor senere udskiftet med en større, der havde siddet på en DSB bus, men var for tung at køre rundt med.

Med disse hjælpemidler kom Agersø gennem de 5 krigsår.

Gennem de knapt 20 år Agersø elværk da havde eksisteret, var motorstørrelsen også steget fra de oprindelige 35 HK til 200 HK. Selv om drivkraften efter krigen igen blev dieselolie, så fik vindmøllen dog også lov til at snurre lige til elværket på Agersø blev nedlagt.

Betingelsen for at Omø kunne blive tilsluttet SEAS var at også Agersø blev tilsluttet. Derfor blev der i 1961 installeret en omformer i Agersø elværk.

Denne omformer syntes Holst var for uøkonomisk, og købte i stedet for en mere økonomisk kviksølvensretter.

Med denne ensretter og vindmøllen opretholdt Agersø elværk jævnstrømsproduktionen endnu nogle år, hvorefter SEAS helt overtog forsyningen og ændrede den til vekselstrøm.

Egholm elektricitetsværk

Den lille nabø Egholm havde også sit eget elværk, og da det forsynede mere end en husstand med strøm må det vel også medregnes som et offentligt elværk.

Det var et lille 110 volts jævnstrømsværk, og det var i drift indtil Egholm fik vekselstrøm direkte fra SEAS. Dette skete samtidigt med at beboerne på Agersø fik vekselstrøm.

Egholm elværk er det eneste af Skælskøregnens jævnstrømsværker der er bevaret. Det er opbevaret på Holsteinborg gods. Dog i adskilt tilstand.

Det elværk der trods alt fik den største betydning for Skælskøregnen var dog Stignæsværket, som SEAS opførte i 1961-66.

Forsyningsmæssigt fik det ingen betydning for egnen, men økonomisk og miljømæssigt. Især miljøet, da det totalt ændrede et stort område af landskabet.

Det er dog en helt anden historie, som jeg ikke skal skrive.

Selvom det endnu ikke er 25 år siden det sidste af de små elværker blev nedlagt, er det dog forbavsende lidt der er bevaret om dem.

KILDER:

Det havde ikke været muligt at samle disse oplysninger uden hjælp fra følgende kilder: Sofus Andersen, Henning Lykke Hansen, Oluf Holst, Ulrik Holstein, Caja og Vagn Laurfelt Jacobsen, Bent Engelhard Jensen, Viktor Larsen, Knud Pedersen m.fl.
Samt: Holsteinborg arkiv, SEAS, Skælskør egnhistoriske arkiv, Sjællandsposten og Sorø Amtstidende.

Nye bøger

Af Ole G. Nielsen

Set og hørt - erindringsbilleder

Redaktion: Jens P. Petersen.

Dansk Slægtsforening har udgivet en læseværdig bog, med erindringsartikler af såvel kendte som ukendte danskere. Flere af forfatterne er fra det gamle Sorø amt, bl.a. Hanne Marie Motzfeldt, Ringsted, Johs. Nielsen, Ellekærgård ved Ringsted, Jens P. Petersen, tidl. Farendløse, og greve Ulrich Holstein-Holsteinborg.

Fælles for alle beretningerne er, at det er fornøjelig læsning, det er positivt fortalt.

Set og hørt er en bog, som man bliver glad ved at læse.

Svend Ranvig: Sorøkrøniken I-II

Sorøkrøniken er beretningen om Sorø Akademi og hvad der gik forud for dets grundlæggelse for 400 år siden.

Landsarkivet for Sjælland

har udgivet 3 registraturer fra det gamle Sorø amt, nemlig:

- 1) Kommuncarkiver: Korsør købstads- og primærkommune. Omfattende Korsør købstad 1869-1982, Tårnborghøj sognkommune 1842-1970 og Vemmelev-Hemmeshøj sognkommune 1842-1970.
- 2) Skolearkiver: Korsør kommune.
- 3) Skolearkiver: Suså kommune.

Margit Mogensen - En landsbydegns dagbog.

Siden Saxo nr. 1, 2. årgang 1985, s. 10-16.

Anders Kier var degn i Førslev ved Fuglebjerg fra 1666 eller 1667 og en menneskealder frem. Han havde en optegnelsesbog, en slags hjemmelavet »lommebog for degne«, og i denne bog findes optegnelser om stort og småt i sognet.

Det er interessant at læse om livet i landsbyen set fra degnens stol.

Per Sonne - Rævehøj - en jættestue ved Gerlev

Højskolelærer Per Sonne, Gerlev, der er aktiv arkæolog og særdeles kyndig i de lokale oldtidsminder, har begået et skrift om »Rævehøj« - en jættestue ved Gerlev.

Det er en publikation på 36 sider med forfatterens egne illustrationer. I forordet skriver Per Sonne, at formålet er at fortælle og tegne om en lille stump Danmark, og det er hans håb, at flere får øjnene op for de værdier, der ligger i nærmiljøet. Bogen forhandles af forlaget Bavnepanke, Gerlev Idrætshøjskole, 4200 Slagelse, tlf. 03 58 40 65.

Helge Torm m.fl.: Sorø Amts Museum - dets rødder og spirer

Sorø Amts Museum fejrede i juni 1986 sin 70 års fødselsdag og udsendte i den anledning et skrift, som indeholder den obligatoriske historiske redegørelse for museets oprettelse og

dets bygninger, men der er også interessante artikler om bl.a. bryggeriet i Pileborggade i Ringsted, Ole Kristiansens kridtpibeudgravning i Slagelse og Niels Engbergs udgravning af en gammel brønd i Sorø.

Axel Steensberg: Hal og gård i Hejninge

En arkæologisk undersøgelse af to sjællandske gårdtomter.

I 1941 og 1942 foretog professor, dr. phil. Axel Steensberg udgravninger i Hejninge ved Slagelse. I 1986 udkom bogen med de samlede resultater af de to gårdes udgravninger. Den ene var og har altid været en almindelig gård, mens den anden i middelalderen var en stormandsgård med et stråtækt stavhus på 23×8 meter med en sal på 128 m². Denne stormandsgård var mere end 6 meter høj.

Bogen er værd at læse for alle, der har interesse for landbrugets historie, da den foruden de arkæologiske iagttagelser også rummer oplysninger hentet i arkiverne suppleret med de nyeste tanker om landbrugets historie.

J. Ingemann Pedersen: Susåen og Den danneskjoldske Kanal.

Årbog for Historisk Samfund for Præstø Amt 1986.

(Ekspedition: Niels Juul Nielsen, Skelbyvej 42, 4160 Herlufmagle).

Fhv. amtskonsulent J. Ingemann Pedersen, Glumsø, har samlet historien om Susåens omdannelse til kanal omkring 1810 og om pramfarten med træ og mursten i de følgende 50 år.

Det er et meget interessant arbejde, som Ingemann Pedersen har udført, og selvom det er Historisk Samfund for Præstø Amt, der har udgivet manuskriptet, der fylder hele årbogen fra 1986, så har Susåens historie ligeså stor interesse for Sorø amt. Susåen var det gamle amtsskel, og adskillige personer med tilknytning til kanaldriften har tilknytning til Sorø amt.

Historisk Samfund for Sorø Amt 1986

Forårsmødet med generalforsamling blev afholdt d. 28. april 1986 på Haslev Højskole. Generalforsamlingen valgte C. Jonsén til dirigent. Formanden indledte med mindeord over afdøde amtsrådssekretær Folmer Christensen, Sorø, der havde siddet i bestyrelsen fra 1957 til 1981 heraf en lang årrække som næstformand. I sin beretning omtalte formanden årets møder og ture og kom til sidst ind på, at foreningen nu har virket i 75 år. I oktober 1911 udsendtes et opråb fra »et foreløbigt ledende udvalg« med henstilling om, at alle interesserede indmeldte sig i »Historisk Samfund«, som en gruppe mænd ved et møde i Sorø d. 12. oktober 1911 havde taget beslutning om, også skulle være i Sorø amt. I sept. 1912 holdt man den første generalforsamling, hvor man bl.a. drøftede lovene. Medlemsbidraget blev sat til mindst 2 kr. årligt. Ved udgangen af 1912 havde foreningen 444 medlemmer.

Kassereren, R. Henneke, forelagde regnskabet. Såvel beretning som regnskab blev godkendt.

Til bestyrelsen genvalgte R. Henneke, Slagelse, Carl Jensen, Snæslev, C. Jonsén, Ringsted, Villy Knudsen, Haslev, Erik Nielsen, Skælskør, samt Ole G. Nielsen, Lundforlund. Bent Hegård Petersen, Sørbymagle, blev genvalgt til revisor.

Ved det efterfølgende foredrag, hvor overlærer J. Greve fortalte om »Træk af Haslev bys historie«, hørte man om byen, der voksede op omkring banen, der blev indviet 1870. Der blev ligeledes omtalt den store betydning, det havde været for byen, at Andre Mission havde anlagt mange skoler i området.

Forårsturen gik til Nordsjælland d. 24. maj. Første stop var Esrum kloster, hvor opsynsmand R. Lund fortalte kort om klosterets historie, inden man besøgte det lille museum og de middelalderlige kælderrum. Efter at man havde indtaget den medbragte mad i Søborg forsamlingshus, samlede de ca. 90 deltagere i Søborg kirke, hvor museumsinspektør S. Frandsen meget levende fortalte om det gamle kirkerum. Da vejret ikke var det bedste, fik man også her en orientering om Søborg slot og voldsted. det blev kun til et kort besøg på selve voldstedet.

Efteråreturen d. 14. sept. gik til Sydsjælland, hvor man i Køng kirke af lokalhistorikeren Kurt Henriksen fik en interessant orientering om kirken og om storkøbmand Niels Rydberg og det industrisamfund, han oprettede i forbindelse med Køng og Øbjerggård. Efter en kort byvandring i Køng, samlede de ca. 125 deltagere på Sydsjællands Landbrugsskole. Her fik vi en meget venlig modtagelse af forstander Jens Børsting, der fortalte om skolen og samlingen af landbrugsredskaber på skolens museum. Efter en meget interessant gennemgang af museet fortsatte man til Svinø, hvor Kurt Henriksen fortalte om soldatergravene fra 2. verdenskrig og om kirken.

Foruden de ovennævnte aktiviteter, som følger den rytme, som vi har fulgt en årrække, skal der også og ikke mindst være en omtale af vor årbog, som alle vore mere end 700 medlemmer hvert år modtager, og som sådan er den største berøringsflade foreningen og medlemmerne imellem. Også bogen for 1986, der er nr. 73 i rækken (+2 bind skolehistorie), følger sig smukt til de øvrige årgange - også i år var den god at få i hånden, og den gav nyt stof til belysning af amtets historie.

Tak til foreningens medlemmer for opbakning til møder og ture.

Johs. Iyshjelm.

Driftsregnskab fra 1/10 1985 til 30/9 1986:

	Indtægt	Udgift
Kassebeholdning pr. 1/10 1985	385,03	
Kontingent for 731 medlemmer (à 75 kr.).....	54.825,00	
Salg af årbøger	1.230,50	
Tilskud (stat og kommuner).....	10.400,00	
Tilskud (pengeinstitutter).....	4.700,00	
Hævet på kassekredit	6.479,54	
Diverse indtægter	305,98	
Årbogen 1985.....		36.467,70
Porto		8.833,50
Administration		7.183,25
Møder og udflugter		1.604,15
Indsat på kassekredit		7.890,00
Diverse udgifter		3.545,84
	<hr/>	<hr/>
	78.326,05	65.524,44
Kassebeholdning 30/9 1986.....		12.801,61
	<hr/>	<hr/>
Balance 30/9 1986	78.326,05	78.326,05

Kassebeholdning:

På bankbog	12.638,23
Girokonto	76,18
Kontant beholdning	87,20
	<hr/>
	12.801,61

STATUS PR. 30/9 1986:

Aktiver:

Beholdning af ældre årbøger	Kr. 13.000,00
Indestående på girokonto	Kr. 76,18
Indestående på bankbog	Kr. 12.638,23
Kontant beholdning	Kr. 87,20
	<hr/>
	Kr. 25.801,61
Indestående på kassekredit.....	Kr. 263,51
	<hr/>
	Kr. 26.065,12

Slagelse, den 20. marts 1987.

R. Henneke.

Ovenstående regnskab er revideret og fundet i orden. Vi har stikprøvevis gennemgået bilagsmaterialet. Beholdninger - giro - indestående i pengeinstitut og kontant - er afstemt og fundet til stede.

Flakkebjerg, den 24. april 1987.

sign. *L. Hansen* *Bent Hegvard Petersen.*

FØLGENDE HAR GIVET TILSKUD:

Kulturministeriet	Bikuben, Korsør
Vestsjællands amt	Bikuben, Sorø (Sorø Spare- og Lånecasses Fond)
Halslev kommune	Den Danske Banks Fond, Ringsted, Sorø, Slagelse og Korsør afd.

Korsør kommune	Handelsbanken, Slagelse
Ringsted kommune	Holsteinborg Sparekasse
Skælskør kommune	Ringsted Sparekasse
Slagelse kommune	Privatbanken, Sorø
Sorø kommune	Skælskør Bank
	S.D.S., Skælskør
	Slagelse Sparekasse

Vi takker alle, der har støttet vort arbejde!

Nye medlemmer pr. 1/5 1987:

1. Andersen, Else Wolthens, Danasvej 2A, 4180 Sorø.
2. Andersen, Frederik, Østrupvej 23, 4270 Høng.
3. Buchwald, Karen, Steenwinkelvej 13, 1966 Frederiksberg.
4. Butzbach, Kirsten, Vedskøllevvej 75, 4230 Skælskør.
5. Fabricius, P., godsejer, Lyngbygård, 4242 Boeslunde.
6. Folkeligt Oplysnings Forbund, Skovsøgade 10, 4200 Slagelse.
7. Friedrichsen, Hans O., Nysøgård 87, 4230 Skælskør.
8. Frejvald, Palle, Skelbækvej 14, 4273 Fjenneslev.
9. Grønnebæk, Søren, Serdrupvej 17, 4200 Slagelse.
10. Hansen, Anne, Kildevej 2B, 4200 Slagelse.
11. Hansen, Birthe, Sønder Ås 1c, 4200 Slagelse.
12. Hansen, Torben, Ugandavej 4, 4200 Slagelse.
13. Jacobsen, Anne, Perikumhaven 25, 2730 Herlev.
14. Jensen, Annie, Rømøparken 14, 4200 Slagelse.
15. Jensen, Elna, Fredensvej 46, 4180 Sorø.
16. Jensen, Lissie, Vænget 6, 4230 Skælskør.
17. Larsen, Bodil, overlærer, Klokketøbergade 4C, 4200 Slagelse.
18. Madsen, Gerda, Rosenvej 3, 4180 Sorø.
19. Nielsen, Knud Åge, civiling., Dalbyvej 4, 4800 Nykøbing F.
20. Nielsen, Tormod, tømrer, Heilmannsvej 10, 4230 Skælskør.
21. Noes, Line, Filippa, ekspeditrice, Vesterport 10, 4200 Slagelse.
22. Petersen, Vagn, sparekassedirektør, Skovvej 70, 4220 Korsør.
23. Prah, Knud Bjørn, Skælskørvej 52, 4180 Sorø.
24. Preus, Henry, Vesterport 10, 4200 Slagelse.
25. Rasmussen, Holger, pelsdyravler, Slagelse Landevej 65, 4230 Skælskør.
26. Rynord, Lars, revisor, Harevænget 123, 4200 Slagelse.
27. Sillehoved, Børge, Rolighedsvej 18, 4220 Korsør.
28. Sonne, Per, højskolelærer, Gerlev Engvej 4, 4200 Slagelse.
29. Sørensen, Poul, Nyvej 23, 4261 Dalmose.
30. Jørgensen, R. Lykke, Østergade 4D, 4230 Skælskør.

Sognerepræsentanter, der modtager indmeldelse:

<i>Bromme</i>	Skovfoged P. Hoch, Bromme Skov, tlf. 03607026.
<i>Eggeslevmagle</i>	Sognepræst Jens Hansen, Eggeslevmagle, tlf. 03541184.
<i>Fuglebjerg</i>	Erling Petersen, Fredensvej 8, Fuglebjerg, tlf. 03753492.
<i>Haraldsted</i>	Gdr. A. Knudsen, Allindelille, tlf. 03600011.
<i>Haslev-Frørerslev</i>	Bibliotekar Jens A. Nielsen, Haslev, tlf. 03692250.
<i>Holsteinborg</i>	Redaktør Chr. Pedersen, Rude, tlf. 03759096.
<i>Hyllested</i>	Amtskontorchef Bendt Jensen, Brobjerg, tlf. 03759040.
<i>Hyllinge</i>	Gdr. Poul Stensgård Hansen, Hyllinge, tlf. 03744152.
<i>Høve-Flakkebjerg</i>	Gdr. Jens Buchwald, Flakkebjerg, tlf. 03585148.
<i>Hårslev-Ting Jellinge</i>	Overlærer Holger Johansen, Sandved, tlf. 03756028.
<i>Kirke Stillinge</i>	Gdr. Helge Christiansen, Bildsø, tlf. 03547511.
<i>Korsør</i>	Skolebestyrer Mogens Haar, Korsør, tlf. 03572420.
<i>Lundforlund-Gerlev</i>	Lærer Ole G. Nielsen, Lundforlund, tlf. 03584106.
<i>Magleby</i>	Fhv. Borgmester Johs. Lyshjelm, Stignæs, tlf. 03594987.
<i>Ringsted</i>	Badeassistent Harry Pedersen, Ringsted, tlf. 03615768.
<i>Skælskør</i>	Overlærer Ingeborg Christiansen, Skælskør, tlf. 03594735.
<i>Slagelse</i>	Viccinspektør R. Henneke, Slagelse, tlf. 03522738.
<i>Sneslev</i>	Gdr. Carl Jensen, Hanehøjgård, Sneslev, tlf. 03641041.
<i>Sorø</i>	Museumsinspektør Helge Torm, Sorø, tlf. 03634587.
<i>Tæstrup</i>	Propr. P. Klestrup-Hansen, Henrichtelund, tlf. 03680202.
<i>Tårnborg</i>	C. Støvring Jensen, Rylevej 12, Svenstrup, tlf. 03580220.
<i>Veterslev-Høm</i>	Mekaniker Berg Jacobsen, Veterslev, tlf. 03643115.

Ældre årbøger

I nedenstående oversigt er opført de udkomne årbøger, der kan købes ved henvendelse til kassereren, R. Henneke, Kristinelundsvej 39, 4200 Slagelse, tlf. (03) 52 27 38. Giro nr. 3 00 82 90.

Pris: Bd. 2 (1913) til og med bd. 49 (1962) 10 kr. for medl. (20 kr. for ikke-medl.)
 Bd. 50 (1963) til og med bd. 65 (1978) 15 kr. for medl. (25 kr. for ikke-medl.)
 Bd. 66 (1979) til og med bd. 73 (1986) 40 kr. for medl. (60 kr. for ikke-medl.)

Bind	Årg.		Bind	Årg.		Bind	Årg.	
1	1912	udsolgt	23	1935		49	1962	
2	1913		24	1936	udsolgt	50	1963	
3	1914		25	1937	udsolgt	51	1964	udsolgt
4	1915	udsolgt	26	1938	udsolgt	52	1965	
5	1916	udsolgt	27	1939	udsolgt	53	1966	
6 ¹	1917	udsolgt	28	1940	udsolgt	54	1967	
6 ²	1917	udsolgt	29	1941	udsolgt	55	1968	
7 ¹	1918	udsolgt	30	1942	udsolgt	56	1969	
7 ²	1919	udsolgt	31	1943	udsolgt	57	1970	
8 ¹	1920	udsolgt	32	1944	udsolgt	58	1971	
8 ²	1920	udsolgt	33/34	1947	dobb.bind, uds.	59	1972	
9	1921	udsolgt	35	1947		60	1973	
10	1922		36	1948	udsolgt	61	1974	
11	1923	udsolgt	37	1950	udsolgt	62	1975	
12	1924	udsolgt	38	1951	udsolgt	63	1976	
13	1925		39	1952	udsolgt	64	1977	
14	1926		40	1953	udsolgt	65	1978	
15	1927	udsolgt	41	1954		66	1979	
16	1928		42	1955		67	1980	
17	1929		43	1956	udsolgt	68	1981	
18	1930	udsolgt	44	1957	udsolgt	69	1982	
19	1931		45	1958	udsolgt	70	1983	
20	1932		46	1959		71	1984	
21	1933		47	1960		72	1985	
22	1934	udsolgt	48	1961		73	1986	

Tilbud til medlemmerne: De årbøger, der endnu er på lager fra årene 1912-1978, ialt 32 bind, sælges samlet for 275 kroner.

Desuden følgende bøger: Johs. C. Jessen: Alsted og Ringsted herreders skolehistorie, pris 15 kr.

I 1979 udkom Indholdsfortegnelse for Historisk Samfund for Sorø Amts årbøger 1912-1978. Fortegnelsen koster 10 kr. Endvidere har vi følgende hefter af »Amtsudgaven af Danmarks Riges Breve: Præstø og Sorø Amter«:

2³, omfatter årene 1291—1305

2⁴, omfatter årene 1306—1316

2⁵, omfatter årene 1317—1322

3¹, omfatter årene 1323—1332.

Hefterne koster 15 kr. pr. stk.

Hvis nogle medlemmer ligger inde med ældre årgange af årbøgerne af dem, der er udsolgte, vil kassereren gerne formidle videresalg til andre medlemmer, der mangler disse bind.

Love for Historisk Samfund for Sorø Amt

- § 1. Samfundets formål er at vække og styrke den historiske sans og uddybe forståelsen af fortidens minder i den store befolkning inden for amtets grænser.
- § 2. Formålet søges nået ved at afholde offentlige møder med historiske foredrag rundt om i amtet og ved at udgive en årbog — og om muligt mindre skrifter —, der indeholder skildringer vedrørende amtet og dets historie i jævn og letlæselig form. Årbogen tilsendes medlemmerne.
- § 3. Medlem af samfundet kan enhver blive ved at indmelde sig hos et af bestyrelsens medlemmer. Medlemsbidraget fastsættes af generalforsamlingen.
- § 4. Samfundet ledes af en bestyrelse på mindst 7 og højst 11 medlemmer. De vælges på generalforsamlingen ved almindelig stemmeflerhed for 2 år ad gangen, således at der årlig afgår skiftevis mindst 3 og 4 og højst 5 og 6. Bestyrelsen vælger af sin midte formand, næstformand, sekretær og kasserer.
- § 5. Årbogen udsendes samtidig med opkrævningen af medlemsbidraget. Dens udgivelse varetages af et redaktionsudvalg bestående af en redaktør og 2 medlemmer, alle valgt af bestyrelsen.
- § 6. Regnskabsåret går fra 1/10—30/9. Regnskabet revideres af 2 revisorer, der vælges samtidig med bestyrelsen.
- § 7. Generalforsamlingen holdes om muligt i forbindelse med et foredragsmøde. Den sammenkaldes med mindst 8 dages varsel. Afgørelser på generalforsamlingen træffes ved almindelig stemmeflerhed. Ændringer i lovene skal dog for at være gyldige vedtages med mindst 2/3 af de afgivne stemmer. Den ordinære generalforsamling må ikke holdes 2 år i træk på samme sted.
- § 8. Ekstraordinære generalforsamlinger kan afholdes, når bestyrelsen eller mindst 15 medlemmer ønsker det. I sidste tilfælde skal bestyrelsen indkalde den forlangte generalforsamling senest 3 uger efter begæringens modtagelse.
- § 9. Forslag til behandling på generalforsamlingen må i skriftlig form forelægges for bestyrelsen senest 3 dage før generalforsamlingens afholdelse.
- § 10. Hvis samfundet skulle opløses, skal dets ejendele overgå til offentligt arkiv eller samling, så vidt muligt inden for amtets grænser. Denne bestemmelse kan ikke senere forandres.

Lokalhistoriske arkiver i det gamle Sorø amt:

FUGLEBJERG EGNSHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Sandvedvej 22, 4250 Fuglebjerg.
Telefon: 03 - 75 60 28.
Åbent: Fredage 15-19 og efter aftale.
Leder: Holger Johansen, Langgade 22, 4747 Sandved.
Område: Fuglebjerg kommune.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR HASHØJ KOMMUNE:

Beliggenhed: Flakkebjerg skole, Hovedgaden 34, Flakkebjerg, 4200 Slagelse.
Telefon: 03-58 60 77.
Åbent: Mandage 18-19,30 og efter aftale.
Leder: Christen Nicolaisen, Øllemosevej 8, 4261 Dalmose.
Område: Hashøj kommune.

HASLEV LOKALHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Borgerskolens vestfløj, st., Themstrupvej 13, 4690 Haslev.
Telefon: 03-69 24 44.
Åbent: Torsdage 16—18.
Leder: Lillian Hovman, Gl. Næstvedvej 40, 4683 Rønnede.
Område: Haslev kommune.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR KORSØR OG OMEGN:

Beliggenhed: Søbatteriet 11, 4220 Korsør.
Telefon: 03-57 36 72.
Åbent: Mandag, tirsdag, onsdag 10—12, tirsdag, torsdag 14—18.
Leder: Chr. Borgstrup, Omøvej 6, 4220 Korsør.
Område: Korsør kommune.

MIDTSJÆLLANDS LOKALHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Skolegade 9, 4100 Ringsted.
Telefon: 03-6168 59.
Åbent: Mandag—torsdag 9—11,30, torsdag 16—18 og efter aftale.
Leder: Niels Jørgen Hansen, Dronning Margrethesvej 33, 4100 Ringsted.
Område: Ringsted kommune.

NÆSTVED BY- OG EGNSHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Amtsgården, Teatergade 16, 4700 Næstved.
Telefon: 03-73 65 07.
Åbent: Mandag—fredag 13—15.
Leder: A. Strange Nielsen, Sct. Jørgens Park 95, 4700 Næstved.
Område: I gl. Sorø amt: Herlufsholm, Fodby, Karrebæk, Vallensved, Hyllinge og Marvede sogne.

SKÆLSKØR EGNSHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Maglebyvej 13, 4230 Skælskør.
Telefon: 03-59 43 73.
Åbent: Skælskør biblioteks åbningstid.
Leder: Johs. Lyshjelm, Holtenevej 4, 4230 Skælskør.
Område: Skælskør kommune.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR SLAGELSE OG OMEGN:

Beliggenhed: Centralbiblioteket, Stenstuegade 3, 4200 Slagelse.
Telefon: 03-52 12 45.
Åbent: Tirsdag 16—19, onsdag 10—15.
Leder: Gitte Strange Jørgensen, biblioteket.
Område: Slagelse kommune.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR SORØ OG OMEGN:

Beliggenhed: Biblioteket, Storegade 7, 4180 Sorø.
Telefon: 03-63 14 11.
Åbent: Efter aftale.
Leder: Overbibliotekar Ellen Marie Lebahn, Klostersvænget 8, 4100 Ringsted.
Område: Sorø Kommune.

STENLILLE KOMMUNES LOKALHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Hovedgaden 66^l, 4295 Stenlille.
Telefon: 03 - 60 46 27.
Åbent: Hele året (undt. juli og august) 2. tirsdag i måneden kl. 19—21.
Leder: Doris Hviid-Christensen, Veddevej 46, 4295 Stenlille, tlf. 03 60 72 92.
Område: Stenlille kommune.

